GOVERNMENT OF INDIA
ARCHÆOLOGICAL SURVEY OF INDIA
CENTRAL
ARCHÆOLOGICAL
LIBRARY

ACCESSION NO. 40661
CALL No. 954.11 / Bhu

D.G.A. 79

[illegible]

কামৰূপৰ বুৰঞ্জী।

প্ৰাচীন কামৰূপৰ ইতিহাস; আৰু মোগলৰ লগত অসম আৰু কোঁচবেহাৰৰ সংঘৰ্ষণৰ বুৰঞ্জী। পৰিশিষ্টৰে সৈতে।

294

পুৰণি হাতে-লিখা অসমীয়া বুৰঞ্জী-পুথিৰ পৰা সংগৃহীত।

10661

KAMRUPAR BURANJI

OR

An account of ancient Kamarupa ; and a history of the Mogul conflicts with Assam and Cooch Behar, up to A.D. 1682.
With Appendices.

Compiled from old Assamese Manuscript Chronicles.

954.11
Bhu

Edited by

SURYYA KUMAR BHUYAN,
M.A., B.L. (CAL.), PH.D. (LOND.), D. LIT. (LOND.),
Vice-Chancellor, Gauhati University.

PUBLISHED BY THE DEPARTMENT OF HISTORICAL AND ANTIQUARIAN STUDIES, ASSAM.

1958

Published by—

The Government of Assam in the Department of Historical and Antiquarian Studies, Narayani Handiqui Historical Institute, Gauhati, Assam.

প্ৰকাশক—

অসম চৰকাৰৰ বুৰঞ্জী আৰু পুৰাতত্ত্ব বিভাগ।

গুৱাহাটী, অসম।

FIRST EDITION, OCTOBER, 1930.

SECOND EDITION, APRIL, 1958.

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY, NEW DELHI.

Acc. No. 40661

Date 16/4/64

Call No. 954.11/Bhu

Printed by—

THE SPECIAL OFFICER, ASSAM GOVERNMENT PRESS, SHILLONG.

PUBLISHERS' NOTE

Kamrupar Buranji is one of the earliest publications of this Department and a book of invaluable editorial work done by Dr. Bhuyan. The compilation is based on original manuscripts which are by themselves chronicles of great historical value. It is to be admitted that but for his pioneering work in the line of historical research, the Buranjis would not have seen the light of day.

The Department, thanks to Government's sanction and good response of the Assam Government Press, Shillong, is really glad for being able to bring out the second edition of the book for which the reading public, scholars and students of historical literature of Assam had been anxiously waiting. The publication has been in great demand because of its intrinsic worth and also because it was made a text-book for the B.A. Examination in Assamese. Incorporation of new matters of interest has added to the importance of the book.

We may only expect that the reading public will continue to take interest in the subject, and scholars and students in general will find in the book enough materials to work upon with regard to original research in Assamese language, literature and history.

P. C. Choudhury,
Deputy Director of the Deptt. of Historical & Antiquarian Studies in Assam.

Gauhati, Assam :
The 26th Mar. 1958

PREFACE TO THE FIRST EDITION

The present publication, *viz.*, *Kamrupar Buranji* or a history of Kamarupa, has been compiled from several original sources with a view to bring under one cover all available materials relating to the subject.—

The *first chapter* containing a legendary account of the ancient Hindu kingdom of Kamarupa has been taken from two old manuscript chronicles in possession of the Kamarupa Anusandhan Samiti ; the first eight paragraphs have been taken from a chronicle borrowed some years ago from the India Office Library, London, by Srijut Benudhar Sarma, and the second portion, from paragraphs 9 to 10, from another chronicle generally known as *Padshah-Buranji* or a history of the Delhi Sultanate The *second and the fifth chapters* have also been taken from the same *Padshah-Buranji*,[1] a transcript of which was also prepared for the Samiti by Mr. Sarma.

The remaining seven chapters, *viz.*, Chapters III–IV and VI–X, representing the main bulk of the book have been taken from an old manuscript chronicle in possession of the American Baptist Mission at Gauhati. This portion was also published in 1853 in the *Arunodoy*, the organ of the Mission. The manuscript itself was collected between 1840-50 by Rev. Nathan Brown who was then in charge of the Mission at Sibsagar. There are directions here and there in the manuscript for preparing the press-copy for publication in the journal ; and the manuscript also bears traces of the handiwork of Rev. Nidhi Levi Farewell, the first Assamese convert to Christianity and a distinguished worker in the field of Assamese literature. The manuscript is in an excellent state of preservation, and offers a unique and flawless specimen of Assamese penmanship. The letters are distinct from each other, and so are the words. The termination of sentences and chapters has been carefully indicated. Dates have been mentioned in connection with almost every important event. Of all the historical manuscripts which we have had an opportunity of examining the present one has appeared to us to be the most perfect.

---

[1] For a detailed description and analysis of the *Padshah-Buranji* see S. K Bhuyan's "New Lights on Mogul India from Assamese Sources", published in *Islamic-Culture*, Hyderabad, Deccan, for July 1928 to July 1929 ; and "Assamese Historical Literature", published in *Indian Historical Quarterly* for September 1929.

This chronicle deals with the conflicts of the Moguls with Cooch Behar and Assam, commencing from the dismemberment of the Cooch Behar kingdom after the death of Maharaja Naranarayan, when the rival princes Parikshit and Lakshminarayan visited the court of Emperor Jahangir in solicitation of the Emperor's intervention in their claims to the throne. The Muhammadan wars of Assam during the reigns of the Ahom Kings, Pratap Singha, Jayadhwaj Singha, Chakradhwaj Singha and Gadadhar Singha are then narrated in full giving prominence to the campaigns of Allah Yar Khan, Satrajit, Mirza Nathan, Mir Jumla, Ram Singha, and Mansur Khan. The chronicle ends with the accession of Gadadhar Singha in A.D. 1681 and the defeat of the Mogul army under Nawab Mansur Khan in the battle of Itakhuli in April 1682, which saw the termination of the long hostilities between the Moguls and the Assamese, though they were revived to an appreciable extent during the reign of Swargadeo Rudra Singha, 1696-1714, who resented the humiliating overtures of Murshid Kuli Khan, Governor of Bengal. The incidents described in this chronicle are interspersed in other buranjis of a more general and comprehensive character dealing with the full details of a sovereign's reign. In its attempt to give in a connected form all the events relating to a very important chapter of Assam history, *viz.*, its conflicts with the Moguls, our present chronicle is raised to the rank of a historical monograph of rare and unique importance not only to the historians of Assam but to those of the greater Timurids.

The manuscripts of the above chronicle as we have received from the American Baptist Mission is in three parts, of which only the first part, folios 1 to 55, has been reproduced here. The second part, folios 57 to 68, contains copies of eighteen letters which passed between the representatives of the Ahom and the Mogul courts. These letters have also been inserted in their appropriate places in the body of the narrative in the first part. The third part contains three episodes from the history of India, *viz.*, the rise of Timurlane from a poor shepherd boy in Central Asia to the Emperorship of Delhi, Jahangir's conquest of Secunderabad and Shah Jahan's interview with Raja Prithivi Shah of Candour. The third part has been omitted from the present publication as it belongs more fittingly to the *Padshah-Buranji*, having no direct bearing upon the history of Assam.

The three appendices to the book have also been compiled from different original sources. *Appendix A*, which contains miscellaneous information on the history and topography of Kamarupa was compiled by the late Srijut Sarunath Barua of Chamata in the district of Kamrup. He was a man who like Harakanta Sarma-Barua, the author of the *Assam Buranji*, represented the older and the modern phases of our life and culture

He was well-versed in the traditional lore of the country, and his manuscript reveals positive traces of his acquaintance and use of a comparatively large mass of historical compilations. He was desended from the Kayastha-Bhuyans of Kamarupa and he compiled a treatise on the Gomothas of Kamarupa besides a handbook of the Kaitheli system of arithmetical calculations. Sarunath Barua died on December 27, 1924, at the age of 70, and the manuscript of his *Kamrup-Puravritta* or the antiquities of Kamarupa forming the contents of Appendix A, has been received from his son Sriman Krishnanath Barua, a student of the Cotton College, Gauhati. The value of Sarunath Barua's treatise consists in the concise and systematic survey of the Mogul relations of Assam, in the carefully compiled list of the governors of Kamarupa from Sayiid Abu Baker in 1537 *saka* to the Dihingia Phukan in 1709 *saka*, on the description of the shrines and rivers of Kamrup and of the revenue administration of the district.

Appendix B enumerates the hillocks of Kamrup which have a religious sanctity with some indication of the names of the gods or goddesses to whom they are sacred. The list was compiled from ancient scriptures in 1634 *saka* or 1712 A.D. under the orders of King Rudra Singha, probably at the time when he halted at Rajaduwar in North Gauhati with his colossal army mobilised for the invasion of Bengal, a scheme which fell through on account of the unexpected demise of that ambitious sovereign. The list is appended to an old manuscript chronicle recovered by the late Hemchandra Goswami from the family of Sukumar Mahanta of North Gauhati. It was also published several years ago in the fifth volume of the *Usha* edited by Rai Sahib Padmanath Gohain-Borooah. The information derived from the *Yogini-Tantra*, the *Kalika-Puran*, and the topographical knowledge of the time have been placed under contribution in the compilation of the list under the supervision of the pious sovereign, and its importance has been admitted in such remote and learned quarters as the Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland. [1]

Appendix C gives a history of the legendary Hindu kings of Kamarupa and contains a large mass of information on a number of topics, the narrative coming down to the invasion of Assam by Mir Jumla. This desultory survey of Buchanan-Hamilton is contained in a manuscript record in the India Office Library,

---

[1] "My friend, Professor Bhuyan,......... has found in one of the Buranji's or Assamese chronicles, a list of all the sacred places as recorded in the *Yogini-Tantra*, with their vernacular names and the exact distances from each other. The chapter will, when published, be of the greatest importance for the study of the topography of the Kamakhya hills." Prof. Giuseppe Tucci in "A Visit to an 'Astronomical' Temple in India" published in the *Journal of the Royal Asiatic Society* for April, 1929, P. 247, n.

London. It was published in Montgomery Martin's *Eastern India* in 1838 in a somewhat mutilated form. From the accounts of the early period of Assam history compiled by William Robinson in 1841 and Gunabhiram Boroooah in 1875 it is evident that these two authors were largely indebted to Buchanan-Hamilton's fragmentary but critical narrative.

Though the contents of our present publication, *Kamrupar-Buranji*, have been collated from different sources, they have a homogeneous unity of their own. They throw light on the history of that particular tract of land in Eastern India known by the extremely elastic designation of Kamrup or Kamarupa. Once it represented the vast area from Sadia to the Karatoya dwindling down at present to a small district in the Assam Valley Division. Our present book, therefore, follows the history of the area denoted by the term in different ages. Thus, the first chapter relating to ancient Kamarupa covers a wider tract than the remaining chapters. Even during the wars with the Moguls the main theatre of military operations was Western Assam or Kamarupa except on one occasion when Mir Jumla went up to the capital of Gargaon and occupied it for some months. The outstanding events in the metropolis of the Ahom government have also been broadly indicated as far as they were connected with the hostilities with the Moguls. While the subject of the Muhammadan wars of Assam have been fully given their due share of prominence in the Persian chronicles of the Mogul court our present chronicle has recorded for all ages the Assamese version of the same events thus placing at the disposal of the constructive historian materials preserved by the two rival protagonists of the conflicts.

Besides the wealth of historical materials with which our chronicle is replete it has a peculiar charm of its own. It was compiled beyond doubt during the latter part of the seventeenth century during the continuance or immediately after the cessation of the hostilities with the Moguls, and as such it offers us a unique example of the Assamese prose style of the period. Our ancient chronicles were mostly shrouded in a veil of anonymity and our present chronicle shares the same fate. But one thing is sure: it must have been written by a man who was in direct touch with the Assam-Mogul diplomatic relations either as a combatant or as a messenger or as an official news-writer. His style has therefore been infected with a touch of cosmopolitanism due to the surroundings in which he moved. While the structure of the sentences is primarily Assamese the vocabulary is hybrid in places. Here and there the author or authors have emulated a conscious literary style by retaining words in their original

Sanskrit forms rather than their Assamese variants and by using forms which were in vogue only in the poetic diction of the period. The *buranjis* were generally written in the matter-of-fact colloquial and racy Assamese prose ; and our present chronicle has the additional charm of an artistic prose imbued with an archaic literary grace and flavour.

The language of the diplomatic letters inserted in the chronicle is a curious medley of Persian, Hindi and Assamese. Remembering the processes of transcription which the letter had undergone before they reached their present stage in the manuscript we may say that the text has been well preserved.

In publishing this chronicle our object has been to place at the disposal of the public a mass of original materials. A critical examination of the evidence will be a premature labour unless we have access to all the available sources or data to go upon. The preparation of a correct text, which the uninitiated reader will be able to follow with the aid of the marginalia, is our objective at the present.

Readers who desire to pursue further their study of the Muhammadan wars of Assam before and during the days of the Moguls will find ample enlightenment from the following Persian chronicles :—Shah-nama, Tarikh-i-Ferishta, Tabaqat-i-Nasiri, Riyaz-us-Salatin, Akbar-Namah, Ain-i-Akbari, Tuzuk-i-Jahangiri, Padishah-Namah, Fathiyah-i-Ibriyah or Tarikh-i-Ashan or Tarikh-i-Mulk-i-Ashan, Alamgir-Namah, Ma'asir-i-Alamgiri, Muntakhab-ul-Lubab or Tarikh-i-Khafi-Khan, Hadiqat-us-Safa, Risalat-us-Shuhada, Maasir-ul-Umara and the recently discovered Baharistan-i-Ghaibi by Mirza Nathan. By a closer examination of the Persian and Assamese sources it will be seen there is more agreement than discrepancy in the two corresponding accounts.

I express my indebtedness to the Kamarupa Anusandhan Samiti for their permission to publish portions from the *Padshah-Buranji* ; to Mr. Narendranath Ganguli, Manager, *Bengal: Past and Present*, for kindly obtaining for me the permission of the Calcutta Historical Society to reproduce the picture of Nawab Mir Jumla and for lending me the Society's half-tone block of the same which was prepared from the original picture belonging to the collection of the late Rao Bahadur D. B. Parasnis of Satara; to Rev. A. J. Tuttle of the American Baptist Mission at Gauhati for lending me the manuscript of the chronicle ;to Maulavi Abul Fazl Sayiid Ahmed, M.A., of the Department of Islamic Studies in the Cotton College, Gauhati, and a Corresponding Member of the Department of Historical and Antiquarian Studies for

his ungrudging assistance in the preparation of the texts of the historical letters. I shall fail in my duty if I do not record in his connection the gratitute of all students of Assam history to His Excellency Sir Laurie Lucas Hammond, K.C.S.I., C. B. E., Governor of Assam, during whose administration the Department of Historical and Antiquarian Studies was established ; to Mr. J. R. Cunningham, C.I.E., whose initiative and instrumentality brought the Department into being and to Mr. A. H. W. Bentinck, C.I.E., Honorary Provincial Director of the Department, whose interest and sympathy have made the publication of Assamese historical classics possible.

COTTON COLLEGE,
Gauhati, Assam,
October 1, 1930.

S. K. BHUYAN,
Honorary Assistant Director of Historical and Antiquarian Studies, Assam.

PREFACE TO THE SECOND EDITION

The first edition of *Kamarupar-Buranji* came out in October, 1930, and the second edition is now published after an interval of twenty-eight years. The book has been well received : it was perscribed for many years as a text-book for the B.A. Examination in Assamese : and its materials have been used by scholars in the compilation of their dissertations and articles. The demand for the book is still persistent ; and it has rather increased in recent years owing to the stimulation of interest in the past history of Assam. The Department of Historical and Antiquarian in Assam has, therefore, considered it proper to bring out a new edition.

The purpose of the book, as it originally appeared in 1930, was to bring under one cover a collection of recorded materials throwing light on the ancient kingdom extending from the Karatoya to the river Dikkaravasini ; and on Western Assam of the Ahoms extending from the Manaha to the Barnadi. Both these territories, though varying in dimension, were known by the common appellation of Kamarupa. The present name Kamrup is applied to a district the areas of which form part of the two earlier Kamarupas. The present book *Kamrupar-Buranji* represents the past history of Kamrupa in the three denotations of the same term. The conflicts with the Moguls had their theatre of operations mainly in Western Assam : on one occasion, the invaders advanced as far as the Bharari river in Central Assam, and on another, to Gargaon, the capital in Upper Assam. The term Kamrupa is, therefore, appropriate in view of the territories which come within the purview of the information embodied in the book.

Advantage has been taken in this new edition to incorporate some valuable materials which have reached our hands in the meantime, and they have been selected to replenish and enlarge the information which could be gathered from the first edition. The paragraphs have been renumbered to accommodate the new additions. The new materials are:—

1. Paragraphs 17-19. Sacred rivers of Assam ; the foundation of Manipur by Babrubahan ; and an account of Bhalukpang Raja, also known as Pratap Singha Raja.

2. Paragraphs 20-27. The foundation and ascendancy of Cooch Behar under Biswa Singha, Naranarayan and Chilarai.

3. Paragraphs 141-150. Letters exchanged between the Ahom monarchs Swargadeo Jayadhwaj Singha and Swargadeo Chakradhwaj Singha on the one hand, and Raja Prananarayan of Cooch Behar on the other, of the *saka* years 1584 to 1589, A. D. 1663 to 1667.

The Buranjis from which these three pieces have been taken are enumerated in the section *Original sources of Kamrupar Buranji* inserted in the prefatory pages. Space has been found for these new additions by the omission of an appendix of the first edition compiled by a modern author.

It is earnestly hoped that the book will continue to be read as before, and that its utility will be enhanced with the progressive realisation of the greatness of Assam's heritage, both in the splendour of its achievements, and the plenitude of materials treasuring those achievements.

Gauhati, Assam:
The 23rd March 1958.

SURYYA KUMAR BHUYAN

KAMRUPAR BURANJI

SECOND EDITION, 1958

Original sources of Kamrupar Buranji

The following original sources have been laid under contribution in the compilation of Kamrup Buranji. The figures in the right-hand margin refer to the paragraphs of Kamrupar Buranji.

		Paragraphs
1.	*Padshah-Buranji*, brought from England by Shri Benudhar Sharma.	1—8
2.	*Kamrupar Buranji*, Historical materials collected by Shri Benudhar Sharma.	9—16
3.	*Assam Buranji*, obtained from the family of the late Shri Krishna Kanta Adhikari Kaviraj of Gauhati.	17—19
4.	*Assam Buranji*, obtained from the Ahom Yuvak Sanmilan.	20—27
5.	*Padshah-Buranji*, brought from England by Shri Benudhar Sharma.	28—38
6.	*Kamrupar Buranji*, manuscript obtained from the American Baptist Mission, Gauhati.	39—75
7.	*Padshah-Buraaji*, brought from England by Shri Benudhar Sharma.	76—83
8.	*Kamrupar-Buranji*, manuscript obtained from the American Baptist Mission, Gauhati.	84—140
9.	*Assam Buranji*, manuscript obtained from the family of the late Pandit Hemchandra Goswami.	141—150
10.	*Kamrupar Buranji*, manuscript obtained from the American Baptist Mission, Gauhati.	151—180
11.	*Assam Buranji*, obtained from the family of Sukumar Mahanta, supplementary portion.	181—182
12.	*Buchanan Hamilton*, manuscripts containing the results of the survey of India made by Dr. Francis Buchanan, in 1807-1814. General view of the history and manners of Kamrup, 175.MSS.EUR.D.98, obtained from the India Office Library, London.	183—222

প্ৰকাশকৰ পাতনি

প্ৰাচীন হিন্দুযুগৰ কামৰূপ, মধ্যযুগৰ কামৰূপ আৰু আহোমৰ আমোলৰ কামৰূপৰ বুৰঞ্জীসংক্ৰান্ত বিষয়ৰ পুৰণি আহিলা পোৱা গৈছে সকলোকে গোটাই এই "কামৰূপৰ বুৰঞ্জী" প্ৰকাশিত কৰা গ'ল। এইবোৰ সৰহ আগৰ দিনৰ বুৰঞ্জীপ্ৰিয় অসমীয়াই লিপিবদ্ধ কৰি থৈ গৈছে; তাৰ লগে লগে আগৰ দিনৰ অসমীয়া ভাষাৰ চাঁচো সংৰক্ষিত হৈছে। সেই দেখি আমি তাক যিদৰে পাইছোঁ সেইদৰে প্ৰকাশ কৰিলোঁ। আজিকালিৰ পাঠক-সকলে পঢ়িবৰ সুবিধাৰ কাৰণে কথাবোৰ ছেদত ভগাই সজোৱা হৈছে, আৰু প্ৰত্যেক ছেদৰে সাৰাংশ পাতিত দিয়া হৈছে।

এই বুৰঞ্জীৰ অধ্যায়বোৰ নানা ঠাইৰ পৰা গোটোৱা হৈছে।—

প্ৰথম, দ্বিতীয় আৰু পঞ্চম অধ্যায়।—কামৰূপ অনুসন্ধান সমিতিৰ হাতত থকা হাতে লিখা বুৰঞ্জী বা তাৰ নকলৰ পৰা।

তৃতীয়, চতুৰ্থ, ষষ্ঠ, সপ্তম, অষ্টম, নৱম আৰু দশম অধ্যায়।—গুৱাহাটীৰ আমেৰিকান ব্যাপ্টিষ্ট মিছনত থকা পুৰণা পুথিৰ পৰা। বুৰঞ্জীৰ এই অংশ ১৮৫৩ খৃষ্টাব্দত "অৰুণোদয়ত" প্ৰকাশিত হৈছিল। "অৰুণোদয়ত" প্ৰকাশিত বুৰঞ্জীৰ কাৰণে আমি পোৱা পুথিকে ব্যৱহাৰ কৰাৰ প্ৰমাণ পোৱা যায়। বৰ্ত্তমান গ্ৰন্থৰ পাঠ তৈয়াৰ কৰোঁতে মূল পুথি আৰু "অৰুণোদয়ৰ" পাঠ ভালকৈ মিলাই চোৱা হৈছে।

পৰিশিষ্ট (ক)—কামৰূপ জিলাৰ চামতা-নিবাসী স্বৰ্গীয় সৰ্ব্বনাথ বৰুৱা সংকলিত অপ্ৰকাশিত "কামৰূপ পুৰাবৃত্ত" গ্ৰন্থৰ পৰা লোৱা হৈছে। গ্ৰন্থকাৰৰ পুত্ৰ কটন কলেজৰ ছাত্ৰ শ্ৰীমান কৃষ্ণনাথ বৰুৱাৰ পৰা মূল গ্ৰন্থ পোৱা হৈছে।

পৰিশিষ্ট (খ)—এই প্ৰবন্ধটি পঞ্চম ভাগ "উষাত" প্ৰকাশিত হৈছিল। কামৰূপৰ ক্ষেত্ৰ পৰ্য্যটনৰ মূল তালিকাকাৰ স্বৰ্গীয় হেমচন্দ্ৰ গোস্বামী ডাঙৰীয়াই উত্তৰ গুৱাহাটীৰ শুকুমাৰ মহন্তৰ ঘৰৰ পৰা উদ্ধাৰ কৰা "অসম-বুৰঞ্জী" পুথিত পোৱা হৈছিল।

পৰিশিষ্ট (গ)—লণ্ডনৰ ইণ্ডিয়া-অফিচ লাইব্ৰেৰীত থকা হাতে-লিখা কাকতৰ পৰা লোৱা হৈছে।

মোগল আৰু অসমৰ যুদ্ধৰ সামৰণিৰ অলপ পিছতে এই বুৰঞ্জীৰ মূল অংশখিনি লিখা হৈছিল বুলি সহজে ধৰিব পাৰি। প্ৰথম আধা ইয়াৰ পূৰ্ব্বে ৰচিত হৈছিল বুলি অনুমান কৰিব পাৰি। বিদেশীৰ সংস্পৰ্শত আহি অসমীয়া কটকী আদিৰ ভাষাত কিদৰে চাপ পৰিছিল এই বুৰঞ্জীত তাৰ নমুনা পোৱা যায়। মোগল-অসমৰ যুদ্ধৰ সামৰণিৰ বহুত দিনৰ পাচত এই বুৰঞ্জী ৰচিত হোৱা হলে তাৰ ভাষা অন্য ৰকমৰ হলহেঁতেন। গতিকে খৃষ্টীয় সপ্তদশ শতিকাৰ শেষ ভাগত এই বুৰঞ্জী ৰচিত হৈছিল বুলি কলে বোধ কৰোঁ ভুল নহব। এই বুৰঞ্জীৰ পৰা কেটামান বাক্য তলত তুলি দিয়া হল; বাদশাহী শাসনৰ শব্দবোৰ আমাৰ ভাষাত কিদৰে সোমাইছিল তাৰ পৰা দৃষ্টান্ত পোৱা যাব।—

(১) "আৰ পৰীক্ষিত, শত্ৰুনিৰাৰণ তোৰ চাচা হব, পাছ তুই সেৱা কৰ।" পৰীক্ষিতে বোলে, "কি বুলিছু ইখান বুলিব পায়। পুনৰ্ব্বাপিতে আপোনাৰ বনবাজিকে হস্তী মাৰি আহাৰ কৰে। (ছেদ ২৪)।

(২) "শুনিছোঁ। অৰং-জা পাৎসা হৈ বুৰাদশা, শাহাৎ-জাহক মাৰি তাৰ বৰ ভাই দাৰা মুৰাদক বেদি গোলকুণ্ডাৰ পৰা এক জনোৱাৰ নবাবক সেই চামানে পাৎসা আজ্ঞা কৰিছে, বোলে, 'কোঁচবেহাৰ আৰু আচাম নমুক তই যাই চাক কৰি দে' (ছেদ ১১১)।

(৩) সেই সময়ত অৰং-জাহে বোলে, 'আচাম দেশ কি তজত নবৰ্ত্তে। মানে ভণ্ডাৰৰ টকা খৰচ কৰিব লাগায়।' (ছেদ ১১১)।

(৪) আৰু নবাবৰ নিয়ম এই,—বিহানে দেৱান কৰি বহে, সেই সময়ত শ্ৰী-কাকটী ওৱাকানবিছ্ ডিঙৰৰ নবাবৰ ভালা-পৰিহালা আগে লেখি থয়, আগে শুনায়, তাৰ পিছাত অনুক্ৰমে দিয়া দিনৰত খানাত বহেহি। চাৰি দণ্ড দাতোৱান কৰি ৰথ-ধুই ওজু কৰে। (ছেদ ১১৩)।

(৫) হাবাচখানা বাৰ্দুনিয়ে দত কৰিলে সবে ঘূচিলত। (ছেদ ১২৪)।

(৬) সেই নবনতে একদিনা আহমানাৰ-খাঁয়ে বোলে, "গড়্গাঁৱলৈ কেতিয়োজৰ পথ?" আমাৰ সনাতন উকিলে বোলে, "চাহাব, গড়্গাঁৱক লাগি ২ মহিনাৰ পথ।" এনেতে মুৰাবদাৰৰ বেটা জমানদে বোলে, "চাহাব, ৮ ৰোজৰ পথ,—উকিলে মিছা কহে।" পাচে নবাবে বোলে, "এখন তোমাৰ বৰবুলে মুৰাবদাৰে ৮ ৰোজকে বাট কহে, তুমি কিদুবাকে লোমাছিনাকে বাট বুই কহ।" সনাতনে বোলে "উৰবৰ্ষিৰ অৰ্থ ৮ ৰোজ অশ্বগতিৰ দিল্লিৰ ৮ পাৎসা, দুই জনেও পূৰ্ব্বাপৰ উকিল নি কহে তাকেহে সত্য মানে। এখন তুমি যে মুৰাবদাৰ মুখে সে মহাজন আৰ বুজেহে সত্য কহে। আত আমাৰ খানিকো নিশ্চয় নাহি কৰে।। তুমি আপোনাকাকিৰ বুদ্ধি কৰ, আমি যে কুকুৰাল কৰোঁ, সব সত্য কৰোঁ।" পাছে আহমনাৰ-খাঁয়ে বোলে, "উকিল যে কুকুৰাল কহ সব সত্য। মিচো ব্যাপাৰী ঠাৰে বাৎ নামঞ্জুৰ কৰে।।" (ছেদ ১৩০)।

অষ্টাদশ শতিকাৰ শেষ ভাগত আৰু ঊনবিংশ শতিকাৰ আদি ছোৱাত লেখা বুৰঞ্জীৰ ভাষা নিভাজ অসমীয়া, তাত বিদেশী শব্দৰ সমাবেশ নাই।—

(১) ৰাজেশ্বৰসিংহ স্বৰ্গদেৱ লেৱগাৱঁৰ বাটেদি ঘাটেকোতে ৰাজ বুলিব খাতি দুইপৰ নৰাত খানাৰ ধৰণে বাৰৰ হয়। তামুৰে সৈতে কাঁহৰী তিনি জনীও আছে; কোন জনীৰ হাতৰ খাই ঢাৰা কৰিব নোৱাৰে।। প্ৰীতি অনুৰূপ বাৰৰ তামুৰেৰে আছে, দুখিয়ো হৈছে বুলি জনিছো। (লক্ষ্মীসিংহৰ ৰজাহাৰী বুৰঞ্জী)।

(২) কলিতা ফুকন আৰু বোলে ই হিন্দু নহয়। তাৰ আহোমে অনেক পুৰুষ ৮০লেৰৰ ৰাজ-লিখি থাকিও লেনে কাৰ্য্য কৰিব পৰা নাই, কলিতা ফুকনে ৮০লেৰ ভেদে কাৰ্য্য কৰিছে। এতেকে ই আমাৰ নপৰ এটা। এতেকে তোমালোকে তাঙ্কৰিবন আৰু নিৰ্বলৈ আদি দুৰ্দনা কৰিছো। (লক্ষ্মীসিংহৰ বুৰঞ্জী)।

(৩) সেই সময়ত উক্ত নামৰূপী, মজলপুৰ, ৰংপুৰ এই ঠাইৰ গড়-নগৰত দেশৰ প্ৰাণী মোৱামৰীয়াৰ উপদ্ৰৱত ভাগি দেশ-দেশান্তৰে গল। প্ৰজাৰ মহৎ বিপত্তি হৈছিল। ......সেই বেলা মহামন্ত্ৰী বুঢ়াগোহাঁই ডাঙৰীয়াই পৰ্বতীয়ে যোৱাটৈক নিৰ্ভটিক পথাৰে আবৰি ৰাখে সেইকালে ডাঙৰীয়াই ৰক্ষা কৰিছিল। (শ্ৰীনাথ দুৱৰা বৰবৰুৱাৰ তুংখুঙীয়া বুৰঞ্জী)।

(৪) আতপাতে ১৭২৭ শকৰ আহাৰ মাহৰ ১৯ দিন যাওঁতে মহাৰাজে স্বৰ্গদেৱৰ ভনী আইদেউক ফুটেলো বুঢ়াগোহাঁই ডাঙৰীয়াৰ মাকিও পুত্ৰেকলৈ চক্ৰনঃ মতে বিবাহ দিলে। সেই বিবাহত নদিন পানী তুলিছিল। সকলো গড়-চহৰীয়া পাইক-আৱন আনিছিল। হোৱানী ডাঙৰীয়াই দিবৰ দিনা ডাঙৰীয়াবোৰ চৌৰাত ৰহিছিল। (তুংখুঙীয়া বুৰঞ্জী)।

তাৰ উপৰিও বৰ্তমান বুৰঞ্জীত কিছুমান শব্দ পোৱা যায় যিবিলাকৰ ব্যৱহাৰ আজিকালি প্ৰায় পাহৰি যোৱাৰ নিচিনা, বা যিবিলাকৰ ব্যৱহাৰ নাগোন কোনো ঠাইত সীমাবদ্ধ। সেইবোৰ শব্দ পুনৰ ব্যৱহাৰ হলে অসমীয়া ভাষাৰ শব্দ-ভঁৰাল বঢ়াৰ সম্ভাৱনা, যথা,—ফুলগুৰা খোৱা, ১৭ ছেদ; তিয়া মৰা, ২১ ছেদ; ওচৰ-পাঁজৰৰ বলা, ২৩ ছেদ; আপুথান, ৩১ ছেদ; চৰা-কুশা, ৮৩ ছেদ; ভুৱঙা মানুহ, ৯৭ ছেদ; নিপিচ, ১০৭ ছেদ; চাংবেল, ১১০ ছেদ; পাচুচ, ১৪২ ছেদ। বঙ্গালৰীয়া চিঠিবোৰত থকা বিদেশী শব্দৰ উল্লেখ আদি ইয়াত কৰা নাই।

আৰু কিছুমান শব্দৰ কিছুমান নতুন গঠন পোৱা যায়,—আমিবেৰে ৬১ ছেদ; মানুহ অটা, ৬১ ছেদ; তিতিলেপৈ, ৮৮ ছেদ; আছিতে, ১১৩ ছেদ; গুৱাহাটী, ১১২, ১১৭ ছেদ; দৈওৱা, ২৪ ছেদ; ৰাজ্যাবেবে ১৫৯ ছেদ; হইছোতে, ১৪৩ ছেদ।

ঠায়ে ঠায়ে বাক্যত থকা শব্দবোৰ স্বাভাৱিক স্থানৰ পৰা আঁতৰাই নি বাক্যৰ শেষত ব্যৱহাৰ কৰা হৈছে, যথা,—

(১) বৃদ্ধক সমুদ্ৰে পৰ্ব্বতত তুলি দিলে বগ্লাক কাটিবাক পুতি। (৪৮ ছেদ)।

(২) পাছে সকলো আঙঠি গান্ধাৰ্ব্বকে বকফুলৰ গাতি ধৰে লোকজনক চলাবলৈ নিনিয়ে। (৭৭ ছেদ)।

(৩) উত্তৰকোণে যি বগ্লা আছিল তাকো কাটিলে, যেনে ওৰ্দ্ধাৰমীত ধৰিলে পাই আছোনে। (১৩৭ ছেদ)।

(৪) দিপাচুকীয়া যেদিন ধৰত পাক ধানক জন্মিল এক গীত। (১২৬ ছেদ)।

মাজে মাজে সুৰুঙা মিলাবলৈ বিষয় বুলি শুদ্ধী তাৰো ব্যৱহাৰ কৰা দেখা যায়, যথা—

(১) পূৰ্ব্বে ৰাজা বুলিকৈক পাক তাই ভাৰ্য্যা সহিতে কষ্ট-যন্ত্ৰণা কৰি ৰাজ্য-সম্পত্তি ভুঞ্জিলা হৈলেক দুৰ্য্যোধনাদিসকলে, তথাপি কালক্ৰমে গতিৰে হাৰাতে যুধিষ্ঠিৰেহে চক্ৰবৰ্ত্তী ধৰণীৰ গুণীৰ বাহুবাকেশৃৰ হৈ ৰহিল। দুৰ্য্যোধনাদিৰ কষ্ট-যন্ত্ৰণা আপোনাৰ ধাপচতে গ'ল, ধৰ্ম কৰ্ম্ম কিছু নকৰিলে। এতেকে লোভ কৰিব নাপায়। দিপুৱে যাক দিলে সেইহে পায়। আৰু তাহাৰে যে বোলে, পাঁচসাত অবোৱাৰ সবাৰ, তাৰ বল কিছু নাজানে। যদি বহুলোক হৈয়া তাৰ সম নজৰ নাহি কৰে, তবে সিটো ধৰ্ম-চোতে কেৱলে প্লাবিত হয়ে। সিটো অবোৱাৰ নাহি হয়, নাৰ্বৰ্ণ বোলে। (১১১ ছেদ)।

(২) তাত পাছে ৮ দিনৰ অন্তৰালে আমাৰ দুই কটকীক পাৎসাৰ হুকুম কৰালেনি। পাৎসাও তক্তৰ ওপৰে বহিছিল। তক্তৰ তলে ঝিলমিল কৰাৰ গাত্ৰে পাৎসাৰ বাহিৰে সুবৰ্ণৰ সাবুটি কৰি তাজ-বা লেখাৰ আছিল, যাকে উজিৰ। সেই ক্ৰমে ৰাজপুত্ৰৰ বাজা বাজে দশমহলিত থকা, তাৰ পাচ বাগা হাড়ো, আমৰাজ্ঞাবী, সৰ্ব্বাজ্ঞাবী। তাৰ পাছে ৬, তাৰ পাছে ৫, তাৰ পাছে ৪, এৰ পাছে ৩, ২, ১ ; এই ক্ৰমে অমাত্যবৰ্গ, হাতী, ঘোঁৰা, চিপাহী, বন্দুক-দাৰী, তাতী, ধনুকী, পাত্ৰমাত্ৰিকৰ সহিতে চিত্ৰ-বিচিত্ৰ আশ্চৰ্য্য কৰাটি কটক, নানান পাথৰে খচিত ধূপ, জালি, ছত্ৰ, অত্যাশ্চৰ্য্য পকা পাথৰৰ গৃহ, তাহাত সুবৰ্ণৰ পত্ৰকা কৰি ঠাই ঠাই বাস কৰিছে। চিত্ৰ-বিচিত্ৰ সিতিটিক আমাৰ কটকীক সি দেখিলে। তক্ত বাহিৰে ৭ আলি হৈ চতুৰ্দ্দিশে সকল লোকে আছিল। সেই সময়ত দুই উজিৰে আশীৰ্ব্বাদ কৰি হাত যোৰহাতে থাকিল। (১৩১ ছেদ)।

(৩) পাছে এই কথাতে পাৰি সবাৰে বোলে, "একান্ত, চতুৰ্দ্দিশ! নানান দুৰ্বুত্ত সুধান, তুৰকীক কৰি খুতি থাকে। সুত্ৰ মাটিকিলে যদিমাৰ যেন নাম বোলাই, সুত্ৰ চিকিলে সহজে ঠাই ঠাই কই। শ্ৰীতি-সুত্ৰ মধ্যত আছৈতে কেমনে এক ভাৱ নাহি?" পাছে আমাৰ একান্তে বোলে, "চাহাৰ! বঙ্গদ-পানিত একভাৱ নিজকে সকল দিবৰ সুনাম, চাহাৰৰ যে দিক্ষ-পত্ৰৰ কথাতো সে কোনোটো কৈচাখো থাকে ; পাৎসাই লোকৰ ধৰ্ম্মবিক্ৰম ইয়াৰতে বুজা যোন।" (১৩৮ ছেদ)।

আগৰ দিনৰ অসমীয়াৰ দেশপ্ৰেম তলত উদ্ধৃত কৰা বাক্যৰ পৰা ফুটি ওলাইছে ।—

(১) পাছে সেই বেলা হাড়ি, বড়ি, পুৰুখো মহন্তক আনো গড়ভিতৰীয়া কাঁড়ী আছিল সবে ৰাজাক বুলিবাক লাগিল, "স্বৰ্গদেৱ! তুমি মহাৰাজা হৈ কি কাৰণে বাদিত দুখ পাই আছা, আমাক যুদ্ধলৈ কিয় পঠাই নেদা? আমাক কি কাৰণে কাণ্ড-ধনু শিকাইছা?" তেতিয়াসে লেচাম-চিৰিং পুৰুখো মহন্ত আনো গড়ভিতৰীয়া কাঁড়ী আছিল সকলকো পঠাই দিলে, ডড়ৰীৰ গড় পুনৰ্ব্বাৰ নবীন হব যেন বুলিলে। এই কথা গোহাঁইসকলে শুনিলে, বোলে, "তিনি নেওগ হবে কোঁয়ৰক যে ৰঙ্গি নিলে আমাতোহে ৰক্ষে।" (৩৮ ছেদ)।

(২) কটকীৰ লগৰ এটা নাওবৈচা পলাই নবাবত কলে, বোলে, "কটকীয়ে যি কৈছে, সকলে মিছা, গড় আগুতাই যুদ্ধলৈহে দিন লৈছে।" পাছে নবাবৰ মনতে থাকিল। পাছে বঙ্গালক বান্ধি গড়-পুখুৰী তিয়াৰ কৰিলে। পাছে আহোমে বঙ্গালৰ গাতে সনাতন কটকীক পঠালে, বোলে, "বনৰ হস্তী যি বুজিছে হস্তী চাৰি নাসকো নিদিওঁ; বনৰ আগৰ কাঠ যি বুজিছে কাঠ চাৰি তথা কাঠকো নিদিওঁ; বালুক যি বুজিছে বালুক চাৰি চেককো নিদিওঁ।" (৯১ ছেদ)।

৩) আৰ পুনৰ্ব্বাৰ বঙ্গালে মহাৰাজাত ৩ লাখ টকা, নহৈ হস্তী খুজি অধিক গৰ্ব্ববচন বুলিলে হৈছল আমৰ কটকীত কৰি। এই কথা শুনি ৰাজা চক্ৰধ্বজে মহাক্ৰোধ কৰি বচন বুলিলে,—"বঙ্গালৰ অধীন হই থাকিবতকৈ মৰণেহে উচিত।" তাত পাছে মহাৰাজা পাত্ৰ-মন্ত্ৰী সহিতে আলচ কৰিলে বঙ্গালক খেদিবাক প্ৰতি। সেই বেলা বৰগোহাঁইৰ পুতেক লাছিত-ফুকনক বৰফুকন পাতি পঠালে কলিয়াবৰলৈ কুৰুৱা ঠেং চাই। ই ঠাইতে বঙ্গালৰ কটকীকো বান্ধিলে। যুদ্ধ কৰিবাকো আজ্ঞা দি পঠালে বৰফুকনলৈ। (১৩৮ ছেদ)।

(৪) ই ঠাইত পত্ৰ বৃত্তান্ত শুনি বিশ্বাসদেৱ লেখি দিয়াৰো সমাচাৰ জনালে। মহা পাত্ৰ কঙ্কুং বুঢ়াগোহাঁইয়ে এইখান বুলিব দিলে, "পূৰ্ব্বাপৰে দিয়া কাপোৰ দিয়া নাই এখন ধাৰণ এৰি দিয়া কাপোৰ কিসক দিলে? বৰফুকনৰে হাস্তা-বাঁহে সমান পত্ৰহে লিখিব পাই। বৰফুকনৰ নাম তলত লেখি হাত।-খাঁৰ নাম কিয় ওপৰত লেখিলে? আৰ সীমনাৰ থান যি কৈছে সিমনা ভাঙ্গিবো নহয়। ঈশ্বৰে ৮/জোক যেখন দিছে ৮ সেহে ভোগ কৰে। ৮ মোৰ সীমনা বোলন এইখান অনুচিত। কিম্বৰণ হৈছে বুলিলে। আৰ যোঁৱা, হস্তী দিৱৰ লগাই দিবান লিখিলা সি তোমাৰ যোৱা আমাৰ বানত পৰ, বাতো সি আপুনি তীৰ বন্দুক চলাব নোৱাৰে তাৰ কথা কি কব লাগে?" (১৫২ ছেদ)।

আগৰ দিনৰ মানুহে আমাৰ এই দেশক আচাম, আসাম, অচম, অসম, এই চাৰিৰ ভিতৰত কোনোটো নামেৰে অভিহিত কৰিছিল তাৰ বিষয়ে অলপ আভাস পোৱা যায়। বৰ্ত্তমান বুৰঞ্জী পুথিত প্ৰায় ভেৰকুৰিমান যাৰ দেশৰ নাম লোৱা হৈছে, তাৰ ভিতৰত 'আসাম' তিনিবাৰ আৰু 'আচম' তিনিবাৰ বুলি উল্লেখ আছে; বাকী সকলো ঠাইতে 'আচাম' নাম পোৱা যায়। অন্য বুৰঞ্জীত 'অসম', 'অচম', 'ৰচম,' এই নামো পোৱা যায়। কাচী বুৰঞ্জীত

আচাৰ' আৰু 'আচান' এই দুই নামো পোৱা যায়। এই দেশৰ নামত থকা 'স' টোক 'চ' বুলি মতাৰহে আগৰ কালত আৰু এতিয়াও বেচি প্ৰচলন যেন দেখা যায়, যদিও লিখোঁতে 'স' আৰু 'চ' দুয়োকো লিখা হয়।

ভাষাৰ বৈশিষ্ট্যৰ বাহিৰেও বুৰঞ্জীৰ উপাদান হিচাবে এই পুথিৰ ঠাই অতি ওখ থাপত। আগৰ দিনৰ অসমীয়াৰ ৰণনীতি, ৰাজনীতি, আৰু সবাতকৈ উপৰি অসমীয়া ৰাজপুৰুষ, বিষয়া আৰু কটকীসকলৰ অতুলনীয় দেশপ্ৰেম এই সকলোৰে ইয়াত আভাস পোৱা যায়। তাৰ উপৰিও ইয়াৰ ঘটনাবোৰ ভাৰত-বুৰঞ্জীৰ মোগল-যুগৰ অন্তৰ্গত, সেই দেখি মোগলৰ বুৰঞ্জী সংকলনত এই ঘটনাবোৰৰ বিশেষ মূল্য। আল্লায়াৰ-খাঁ, ছাত্ৰা-খাঁ, মীৰজুমলা, দিলাল-খাঁ, ৰামসিংহ, চুলতান আজমতৰা এইবোৰ মোগল-বুৰঞ্জীতো খ্যাতনামা পুৰুষ। সমসাময়িক অসম-বুৰঞ্জীত তেওঁলোকৰ বিষয়ে কি লিপিবদ্ধ আছে তাক জানিবলৈ পালে মোগল-বুৰঞ্জীবো অঙ্গ পৰিপুষ্ট হব। যি কালত বঙ্গদেশত গদ্য-সাহিত্যৰ উদ্ভৱ হোৱা নাছিল সেই সময়ত অসমীয়াৰ এনে বিচিত্ৰ গদ্য-সাহিত্য আৰু বুৰঞ্জীৰ সত্য সংৰক্ষণৰ চেষ্টা দেখিলে আজিকালিৰ আত্মবিস্মৃত অসমীয়াই পুলকিত নহৈ নোৱাৰে।

এই পুথি পাই অসমীয়া ৰাইজ আৰু মোগল বুৰঞ্জীত ৰাপ থকা সকলো অনুসন্ধিৎসুৱে আনন্দ লাভ কৰিব সেই আশাৰে আমি ইয়াক প্ৰকাশ কৰিলোঁ। এই গ্ৰন্থ সম্পাদন আদি কাৰ্য্যত ডিপাৰ্টমেণ্টৰ বৰ্ত্তমান সহকাৰী শ্ৰীযুত বাসুদেৱ মিশ্ৰ বি-এ, আৰু ভূতপূৰ্ব্ব সহকাৰী শ্ৰীযুত উপেন্দ্ৰনাথ শৰ্ম্মা বি-এ, আৰু শ্ৰীযুত জীৱনচন্দ্ৰ নাথ বি-এৰ পৰা সহায় পোৱা হৈছে।

গুৱাহাটী, আসাম।
ইং ১ অক্টোবৰ, ১৯৩০।

শ্ৰীসূৰ্য্যকুমাৰ ভূঞা।

সূচীপত্ৰ

প্ৰথম অধ্যায়

প্ৰাচীন কামৰূপ

অসুৰৰ বংশ ১
ধৰ্ম্মপাল ১
কেন্দুকলাই ব্ৰাহ্মণ ১
প্ৰতাপসিংহ আৰু চন্দ্ৰপ্ৰভা ২
আৰিমত্তৰ পিতৃহত্যা ২
বৈদাৰগড় নিৰ্ম্মাণ ২
জিঙ্গুৰা কোঁৱৰ ... ... ২—৩
ৰাৰভূঞা ৩
নৰকাসুৰৰ বংশ ৩
সুবাহু ৩
জিতাৰি বংশ ৪
আৰিমত্তৰ বংশ ৪
জিঙ্গুৰা কোঁৱৰ ৪
মৃগাঙ্ক ৪
ৰাৰভূঞা ... ... ৪—৫
হাৰিয়া মণ্ডল ৫
অসমৰ পবিত্ৰ নদ-নদী... ... ... ৫
বভ্ৰুবাহন স্থাপিত মণিপুৰ নগৰ ... ... ৫—৭
ভালুক পাঙ্গ বা প্ৰতাপসিংহ ৰজা... ... ৭—৯

দ্বিতীয় অধ্যায়

বিশ্বসিংহ, নৰনাৰায়ণ আৰু চিলাৰায়

হাৰিয়া মণ্ডলৰ ভেশত মহাদেৱ ১০
বেহাৰৰ পাতত বিশ্বসিংহ ... ... ১০—১১
স্বৰ্গদেৱৰ স্থাপিত-সাক্ষিত বিশ্বসিংহ ১১
বিশ্বসিংহৰ পুত্ৰ নৰনাৰায়ণ আৰু চিলাৰায় ... ১১
বিশ্বসিংহৰ অন্তিম অনুৰোধ ... ... ১১—১২
নৰনাৰায়ণ আৰু চিলাৰায়ৰ দিগ্বিজয় ১২
গৌড় যুদ্ধত চিলাৰায় বন্দী ১২
চিলাৰায়ৰ মুক্তি আৰু মৃত্যু ... ... ১২—১৩

তৃতীয় অধ্যায়

ৰঘুদেৱ, লক্ষ্মীনাৰায়ণ আৰু পৰীক্ষিত

হিলাত ৰঘুদেৱৰ পাট স্থাপন	১৩—১৪
ৰঘুদেৱ আৰু লক্ষ্মীনাৰায়ণৰ বিৰোধ	১৪
ৰঘুনাৰায়ণৰ পুত্ৰ	১৪
ৰঘুনাৰায়ণৰ মৃত্যু	১৪—১৫
পৰীক্ষিত আৰু বেহেকৰা কাজি	১৫
পৰীক্ষিতৰ বিৰুদ্ধে মকৰম-খাঁৰ অভিযান ...	১৫—১৬
পৰীক্ষিতৰে মকৰম-খাঁৰে যুদ্ধ	১৬
পাংসাৰ আগত পৰীক্ষিত আৰু লক্ষ্মীনাৰায়ণ ...	১৬—১৭
লক্ষ্মীনাৰায়ণ আৰু পৰীক্ষিতৰ বিদায়	১৭
পাংসাৰ সন্মুখত পুনৰ্ব্বাৰ পৰীক্ষিত	১৭
ত্ৰিবেণী তীৰ্থত পৰীক্ষিতৰ দেহত্যাগ... ...	১৭—১৮

চতুৰ্থ অধ্যায়

মকৰম-খাঁৰ কোচৰাজ্য আক্ৰমণ

বিজয়পুৰত নগৰ	১৮
চা-জাঁহাক সহায় ভিক্ষা	১৮—১৯
কামৰূপত যৱন	১৯
পৰীক্ষিতৰ মৃত্যু	১৯
বলীকোঁৱৰৰ শৰণাপন্ন	১৯

পঞ্চম অধ্যায়

হাজোত সত্ৰাজিত

মহাৰাজাৰ বঙ্গাল অনুসন্ধান	২০
সত্ৰাজিতৰ নগৰ আক্ৰমণ	২০
যুদ্ধৰ আয়োজন	২০
বঙ্গালৰ আক্ৰমণ	২১
আহোমৰ পলায়ন	২১
যুদ্ধৰ যোগাৰ	২১
যুদ্ধ যাত্ৰা	২১—২২

যুদ্ধাৰম্ভ	২২
বঙ্গাল বধ	২২
বঙ্গাল বন্দী	২২—২৩
আহোমৰ জয়	২৩
মহাৰাজা ডিমৰুৱাৰ গৰাকী	২৩—২৪
দৰঙ্গ ৰজা ধৰ্ম্মনাৰায়ণ...	২৪
বঙ্গাল ধৰিবৰ কলি	২৪
চামধৰাত গড়	২৪
বঙ্গালৰ পলায়ন	২৪—২৫
বিষয়াৰ শাস্তি	২৫
শত্ৰুৰ বধ	২৫
বিক কান্তি বন্দী	২৫—২৬
তিনি কুঁৱৰীৰ মৰণ	২৬
সত্ৰাজিতৰ আক্ৰমণ	২৬
শৰণাগত সত্ৰাজিত	২৬
সত্ৰাজিতৰ পত্ৰ	২৬—২৭
মহাৰাজৰ মিত্ৰতা	২৭
ঢকাৰ কটকীৰ আগমণ...	২৭—২৮
মুদৈৰ মৰণ	২৮
সত্ৰাজিতলৈ কটকী	২৮
কটকীৰ কাৰ্য্য	২৮
সত্ৰাজিতক ধৰিবৰ উপায়	২৮—২৯
উজানদাত সত্ৰাজিতেৰে দেখা-দেখি	২৯
সত্ৰাজিতৰ ষড়যন্ত্ৰ	৩০
সত্ৰাজিতৰ বিশ্বাসঘাতকতা	৩০

ষষ্ঠ অধ্যায়

পাৎশাহী আমোলত কামৰূপৰ পৰগনা বিভাগ।

কোঁচৰজা ধৰ্ম্মনাৰায়ণ	৩০—৩১
চেখ্ ইব্ৰাহিমৰ কাড়োৰীৰ পৰগনা সংগঠন ...	৩১
কামৰূপৰ চৰকাৰৰ পৰগনা	৩১
চৰকাৰ ঢেকেৰিৰ পৰগনা	৩১

চৰকাৰ দক্ষিণকূলৰ পৰগণা ... — ৩২
চৰকাৰ বঙ্গাল ভূমৰ পৰগণা ৩২
পৰগণা নামৰ অৰ্থ ... ... ৩২—৩৩
গুৱাহাটীত মীৰ্জ্জা জাহিনা ৩৩

সপ্তম অধ্যায়

অসম-বঙ্গালৰ ৰণ

পাতকন্দাৰৰ শৰণাপন্ন ... ... ৩৩—৩৪
বঙ্গালৰ নগৰত কাজিয়া... ... ... ৩৪
বঙ্গাল বন্দী... ... ... ৩৪—৩৫
যুদ্ধ আৰু আহোমৰ জয় ৩৫
অভয়পুৰীয়াৰ পলায়ন ... ... ৩৫—৩৬
মামুলীৰ বালিত বঙ্গাল ৩৬
হাজোত যুদ্ধ ... ... — ৩৬—৩৭
হাজোত বঙ্গাল ৩৭
বৰুৱা বন্দী... ... ... ৩৭
মধুপুৰত বঙ্গাল ৩৭
বেঁকীত বঙ্গাল ... ... ৩৭—৩৮
শিকচাই বন্দী ৩৮
কালপানীত যুদ্ধ ... ... ৩৮—৩৯
অসমীয়া সৈন্যৰ পৰাজয় ৩৯
কলিয়াবৰৰ যুদ্ধ ৩৯
আহোম সেনাৰ পলায়ন... ... ... ৩৯—৪০
শিমলাৰ বিপদ ৪০
বঙ্গালে কটকী ৪০
নাওবৈচাৰ বিশ্বাসঘাতকতা ৪১
কটকীৰ অপমান ৪১
বঙ্গালৰ পৰাজয় ৪১
দুই বৰুৱালৈ বঙ্গালৰ পত্ৰ ৪২
স্বৰ্গদেৱলৈ আহলাবাৰ-খাঁৰ পত্ৰ ... ... ৪২—৪৩
আহলাবাৰ-খাঁৰ পত্ৰৰ সিদ্ধান্ত ... ... ৪৩—৪৪
মোমাই-তামুলীৰ প্ৰশংসা... ... ... ৪৪
ভিতৰুৱা বনাত্ৰ ... ... ৪৪—৪৫
নবাবৰ পত্ৰ ... ... ৪৫—৪৬
কটকীৰ আশ্বাস ৪৬
আহলাবাৰ-খাঁৰ বৰবৰুৱালৈ পত্ৰ ... ... ৪৬—৪৭
স্বৰ্গদেৱ আৰু কটকী ... ... ৪৭—৪৮

শাইস্তাখাৰ-খাঁৰ বৰবৰুৱালৈ দ্বিতীয় পত্ৰ ... ৪৮—৪৯
ভিতৰুৱা কাজিয়া ৪৯
নবাবৰ উকিলৰ বিবাদ... ... ... ৫০—৫১
নবাবৰ পত্ৰ ৫১

অষ্টম আধ্যা

হাজোত ফৌজদাৰ মীৰ্জ্জা-নাথুন

আহোমৰ পাণ্ডু অধিকাৰ ৫২
জয়নাৰায়ণ ৰজা ... ... ৫২—৫৩
পাণ্ডু-শৰাইত আহোম ৫৩
বিষয়াৰ শাস্তি ... ... ৫৩—৫৪
ছাস্তা-খাঁলৈ কটকী ... ... ৫৪—৫৫
কটকীৰ সমালোচনা ... ... ৫৫—৫৬
ছাস্তা-খাঁৰ উত্তৰ ... ... ৫৬—৫৭
অসমীয়া কটকীৰ বিদায় ... ... ৫৭—৫৮
বৰফুকনলৈ ছাস্তা-খাঁৰ পত্ৰ ... ... ৫৮—৫৯
অসমীয়া সৈন্যৰ কাৰ্য্য... ... ... ৫৯
আহোম বঙ্গালৰ কটকীৰে কথা-বাৰ্ত্তা ... ৫৯—৬০
ছাস্তা-খাঁলৈ বৰফুকনৰ পত্ৰ ৬০

নৱম আধ্যা

মীৰজুমলাৰ অসম আক্ৰমণ

মীৰজুমলাৰ আক্ৰমণৰ এটি উপকথা ৬১
আহোমৰ পৰাজয় ... ... ৬১—৬২
বিষয়াৰ ঠাই সলনি ... ... ৬২—৬৪
আহোমৰ বল ক্ষয় ৬৪
তিপামত বখান ৬৪
দিলাল-খাঁৰ ৰাজমন্ত্ৰীলৈ পত্ৰ ৬৫
মহাৰাজাৰ পাৎসাৰ লগত বৈবাহিক মিত্ৰতা ... ৬৫—৬৬
খানাখানা উঠিয়ালে ৬৬
বিষয়াৰ শাস্তি ... ... ৬৬—৬৭
পাৎসালৈ স্বৰ্গদেৱৰ পত্ৰ ... ... ৬৭—৬৮
জয়ধ্বজসিংহৰ পাৎসালৈ কৰ-কাটন আৰু মৃত্যু ... ৬৮—৬৯

দশম আধ্যা

অসম আৰু বেহাৰৰ পত্ৰ সমাচাৰ

প্ৰাণনাৰায়ণ ৰজাৰ কুশলা-কুশল ...	...	৬৯
জয়ধ্বজসিংহৰ পৰা প্ৰাণনাৰায়ণলৈ পত্ৰ	...	৭০—৭১
প্ৰাণনাৰায়ণৰ পৰা জয়ধ্বজসিংহলৈ পত্ৰ	...	৭১—৭৫
প্ৰাণনাৰায়ণে দিয়া উক্ত পত্ৰৰ সামৰণি অংশ	...	৭৫—৭৯
জয়ধ্বজসিংহৰ পৰা প্ৰাণনাৰায়ণলৈ পত্ৰ	...	৭৯—৮০
জয়ধ্বজসিংহে দিয়া উক্ত পত্ৰৰ সামৰণি অংশ	...	৮০
প্ৰাণনাৰায়ণৰ পৰা জয়ধ্বজসিংহলৈ পত্ৰ	...	৮০—৮২
চক্ৰধ্বজসিংহৰ পৰা প্ৰাণনাৰায়ণলৈ পত্ৰ	...	৮২—৮৩
প্ৰাণনাৰায়ণৰ পৰা চক্ৰধ্বজসিংহলৈ পত্ৰ	...	৮৩—৮৪
চক্ৰধ্বজসিংহৰ পৰা প্ৰাণনাৰায়ণলৈ পত্ৰ	...	৮৪

একাদশ আধ্যা

ৰামসিংহৰ অসম আক্ৰমণ

ৰাজপাটত চক্ৰধ্বজসিংহ স্বৰ্গদেৱ	...	...	৮৫
পাংসাইলৈ আহোম কটকী	...	...	৮৬
স্বৰ্গদেৱলৈ পাংসাৰ উত্তৰ	...	...	৮৬—৮৮
ফুকনলৈ দিলাল-খাঁৰ পত্ৰ	...	...	৮৮
দিলাল-খাঁলৈ ফুকনৰ পত্ৰ	...	...	৮৮
তিনি গোহাঁইৰ ৰছিদ-খাঁলৈ পত্ৰ	...	...	৮৯—৮৯
স্বৰ্গদেৱৰ গুচৰত ৰছিদ-খাঁৰ উক্তি	...	...	৯০
চক্ৰধ্বজসিংহৰ ৰাজ্যাভিষেক	...	...	৯০—৯১
চক্ৰধ্বজসিংহৰ যুদ্ধৰ আয়োজন	...	...	৯১
যুদ্ধ আৰু বঙ্গালৰ পৰাজয়	...	...	৯১—৯২
গুৱাহাটীত পত ...	...	...	৯২
শৰাইঘাটত ৰামসিংহ ...	...	...	৯২
যুদ্ধৰ সমাৰোহ ...	...	...	৯৩
শৰাইঘাটত যুদ্ধ ...	...	...	৯৩—৯৪
চক্ৰধ্বজৰ মৃত্যু ...	...	...	৯৪
ৰামসিংহৰ লাচিত বৰফুকনলৈ পত্ৰ	...	...	৯৪—৯৫
বৰফুকনৰ ৰামসিংহলৈ পত্ৰ	...	...	৯৫—৯৬
ৰামসিংহই গুৱাহাটী খোজে	...	...	৯৬
বুঢ়াগোহাঁইয়ে গুৱাহাটী নেৰিলে	...	...	৯৬—৯৭

লাচিত বৰফুকনৰ মৃত্যু	...	...	৯৭
ৰামধ্বজৰ মৃত্যু ...	...	...	৯৭
ডেবেৰাই পতা ৰাজাসকল	...	...	৯৭—৯৮
নবাব আৰু স্বৰ্গদেৱৰ পত্ৰ	...	...	৯৯
চিন্তামণি গড় ...	...	...	৯৯

দ্বাদশ অধ্যায়

গুৱাহাটীত নবাব মনচুৰ-খাঁ

নবাবৰ গুৱাহাটী আক্ৰমণ	...	...	১০০
পৰ্ব্বতীয়া ৰজাৰ মৃত্যু ...	...	...	১০০—১০১
লালুকসোলা বৰফুকন বধ	...	...	১০১
চুলতান আজমুতৰাৰ পত্ৰ	...	...	১০১—১০২
বঙ্গালৰ পৰাজয়		...	১০২—১০৩
বিষয়াৰ শাস্তি ...	...	...	১০৩—১০৪

APPENDIX A

গুৱাহাটীৰ ক্ষেত্ৰ-পৰ্ব্বত

গুৱাহাটী অঞ্চলৰ গিৰি-তীৰ্থসমূহ ... ... ১০৫—১১০

APPENDIX B

কামৰূপৰ মুগল পৰগনা

ফুকন ৰাজখোৱাৰ ভাগে কামৰূপৰ বিভিন্ন অঞ্চল ... ১১১

APPENDIX C

General view of the History of Kamrupa ১১২—১৩৭

By—

Dr. FRANCIS BUCHANAN, M.D., M.R.A.R.

কামৰূপৰ বুৰঞ্জী।

প্ৰথম আধ্যা।

প্ৰাচীন কামৰূপ।

অসুৰৰ বংশ।—শ্ৰীকৃষ্ণায় নমোনমঃ। দ্বিতীয়-মুনিশিলাৰ পৰা মানস নদীক লাগি কামপুঠ অন্তৰ্গত সোণকোষ সহিত কামপুঠ। স্বৰ্ণকোষৰ পৰা যোৱাৰ সো-সীমাক লাগি ৰত্নপুঠ। কলঙ নদীৰ পৰা কটেশ্বৰীৰ কৈলাস নদী পৰ্য্যন্ত ভদ্ৰপুঠ। দিক্কৰ-বাহিনীৰ পৰা দ্বিতীয় মুনিশিলাক লাগি সৌমাৰপুঠ। এই চাৰি পুঠৰ ৰাজা প্ৰথমে ব্ৰহ্মাৰ পুত্ৰ মৈৰঙ্গ দানৱ, তান পুত্ৰ হতকাসুৰ, তান পুত্ৰ সম্বৰাসুৰ, তান পুত্ৰ ৰত্নেশ্বৰ। তাৰ পাচে ভিন্ন-বংশী নৰকাসুৰ তান পুত্ৰ ভগদত্ত, তান পুত্ৰ ধৰ্ম্মপাল, তান পুত্ৰ কৰ্ম্মপাল, তান পুত্ৰ পৃথ্বীপাল, তান পুত্ৰ সুবাহু। ৰাজাৰ অনীতি অন্যায় কৰে যেন কামাখ্যাই ক্ৰোধ হৈ কৈলাসক খেদাইলেক। ১ ॥

ধৰ্ম্মপাল।—পাচে গৌৰৰ পৰা ধৰ্ম্মপাল নামে ক্ষত্ৰিয় ৰাজা হৈ আহি গোমণ্ড পৰ্ব্বতত পাট কৰি ৰাজা হৈ গৌৰৰ, কনৌজৰ, মন্দাৰতলাৰ, অৱই শাতানৰ, তিৰহুতৰ, বানকাৰ, এই ছয় ঠাইৰ ব্ৰাহ্মণ, কায়স্থ, কলিতা আনি পণ্ডিতৰ সভা কৰি ৰাজাই কৰে। ২ ॥

কেন্দুকলাই ব্ৰাহ্মণ।—পাচে কেন্দুকলাই ব্ৰাহ্মণে কামাখ্যাক পূজা কৰি গীত গায়। গীতত তুষ্ট হৈ দেৱী দিগম্বৰী হৈ নাচে। এই কথা শুনি ৰাজা বামুণক বোলে, "কামাখ্যা কিৰূপে নাচে মোক দেখাও।" বামুণে বোলে, "তুমি কুম্ভাক জালাই আঁৰ হৈ থাকিবা, ৰক্ষি দেখাম।" পাচে কেন্দুকলাই পূজাৰ সময়ে চাপৰি বজাই গীত গায়, এতেকে দেৱী নাচিব লাগিল। ৰাজাক কুম্ভাক জালাই দেখি লাজ পাই দেৱী দিগন্তে উভুৰি হৈ পৰিল। ক্ৰোধ হৈ ৰাজাক শাপ দিলে, বোলে, "তোৰ বংশে মোক দেখিলে তৎকালে মৃত্যু হবো, কেন্দুকলাইৰো বংশ চ্ছেদ হবোক।" ৩॥

প্ৰতাপসিংহ আৰু চন্দ্ৰপ্ৰভা।—গৰ্দ্দপালৰ পুত্ৰ বজ্ৰপাল, তাৰ পুত্ৰ সোমপাল, তাৰ পুত্ৰ প্ৰতাপসিংহ কন্যাকা গ্ৰামত পাট কৰিলেক আৰু উজানিৰ ভূঞাসকলক বাদি এক পাট কৰি বৰৰাজা হোল। তাৰ পুত্ৰ আৰিমত্ত। প্ৰতাপসিংহ ভাৰ্য্যাই সহিতে ব্ৰহ্মপুত্ৰত স্নান কৰি আছিল। ৰাতি ব্ৰহ্মপুত্ৰই স্বপ্ন দেখাইলেক, বোলে, "তোৰ ভাৰ্য্যা চন্দ্ৰপ্ৰভাক মোক দি। নেদে যেন প্ৰাণ, সৰ্ব্বস্ব তল কৰি ৰাজ্য মাৰি আছো।" ৰজাৰ পাত্ৰ-মন্ত্ৰী ৰজাত গোচৰ দিলে, বোলে, "তোমাৰ এটা ভাৰ্য্যাক থাকি ৰাজ্য নষ্ট হয়। ই ভাৰ্য্যাত স্নেহ এৰা।" পাছে ৰজাই দানকৃত্য কৰি ব্ৰহ্মপুত্ৰক দিলে। ব্ৰহ্মপুত্ৰে কত দিন অন্তৰত নীলাচলৰ আমনাৰুবিত তুলি থলে। এক ব্ৰাহ্মণে পাই জীউ বোৰে প্ৰতিপালন কৰিলে। ৪॥

আৰিমত্তৰ পিতৃহত্যা।—পাছে পুত্ৰ এটি জন্মিল। এটা সৰ্পে ধৰাত ছত্ৰ ধৰি আছে। প্ৰতিপাল কৰা ব্ৰাহ্মণক কামাখ্যা স্বপ্ন দেখাইলেক, বোলে, "কামৰূপৰ ৰজা হব।" আৰি মানুহৰ আকৃতি মুখ-নাশী যেন, ব্ৰাহ্মণে আৰিমত্ত ৰজাৰ নাম থলে। পাছে আৰিমত্ত ৰজা হই ইথানৰ লোক বশ্য কৰি উজানিৰ ৰজা প্ৰতাপসিংহৰ লগত যুদ্ধ হল। বাপক বুলি নেজানে, যুদ্ধত প্ৰতাপসিংহ পৰিল। ফিৰি আহি মাকত কলে। মাকে প্ৰতাপসিংহৰ মৰণ শুনি ক্ৰন্দন কৰি পুতেকত ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ পূৰ্ব্ব বৃত্তান্ত কলে। পুতেকে বোলে, "তোক অন্যায় কৰি ব্ৰহ্মপুত্ৰক দিলে। এই পাপে মোৰ হাতত অকালত মৃত্যু হল।" পাছে চন্দ্ৰপ্ৰভা অনুগামিনী হল। আৰিমত্তেও অকাল প্ৰায়শ্চিত্ত কৰি প্ৰতাপসিংহৰ প্ৰেত-কাৰ্য্য কৰি কামৰূপত ৰজা হৈ আছে। ৫॥

বৈদাৰগড় নিৰ্ম্মাণ।—পাছে একো পৰ একো পালা কৰি গড় এটা বান্ধিলেক। গড় বান্ধোতে সিং-পৰবা সাপে মানুহক খায়। এটা বৈদ্যে আহি গুণ কৰি কহিলেক,—"বৈদাৰ নাম লৈলে সাপে গড়ৰাই খাব নোৱাৰে।" পাছে ঠাইঠাই "বৈদা বৈদা" বোলে যেন সাৰাৰ। একাৰণে বৈদাৰ গড় খ্যাতি হল। গড়ৰ ভিতৰে ছয় কুৰি পুখুৰী খান্দিলেক। ৬॥

জিতুৰা কৌৰৱ।—পাছে কমতেশ্বৰৰ বংশ জিতুৰা নাম ৰজা বিহাৰৰ পৰা সিলিগিৰি ৰাজ্য বশ্য কৰি ঠাই ঠাই পৰিক্ৰমকূলত গড় দি বৰভাগৰ গোপকুৰিহা গাওঁত গড় দি বৈদাগড়ত আৰিমত্ত ৰজাৰ লগত ঘোৰ যুদ্ধ হল। যুদ্ধ জিনিব নোৱাৰি আৰিমত্তৰ ভাৰ্য্যা ৰত্নমালাৰ লগত কথা-বাৰ্ত্তা হল। তাই কৈ পঠালে, বোলে,—"ধনুৰ কৌৰিত ধাৰ ধৰিব, তবে বাৰ্ত্তা দিম, যুদ্ধ কৰিলোৰ

এতেকে বৰ্ণ ভ্ৰষ্ট হব।" পাচে সেই প্ৰকাৰ কৰিলত যুদ্ধ হল। কৰাধাৰ পাৱাৰি-হাড়া-ধাৰ হিলাই কাঁড় নচলে। ক্ষিত্ৰিয়া বৰ্ণ-ভ্ৰষ্ট হল; আৰিমত্ত নদীত ডুব দি কিবা হল। পাচে আৰিমত্তৰ ভাৰ্য্যা ৰত্নমালাক ক্ষিত্ৰিয়াই আনি মাৰিলেক, বোলে, "আপোনাৰ স্বামীত বিশ্বাস নাই, আমাত কি বিশ্বাস!" তাৰ পাচে ক্ষিত্ৰিয়াক মাৰি আৰিমত্তৰ পুত্ৰ গজসিংহ ৰাজা হল। পাচে এটা ব্ৰাহ্মণী গমন কৰিলেক যেন, ব্ৰাহ্মণৰ শাপে ৰাজ্য হেৰাল। ৭॥

বাৰভূঞা।—বাৰভূঞাৰ ৰাজ্য হল। পাচে দুৰ্গা মহাৰাজাৰ ঘৰ সলিকৈ গৰ্ভাকে মাৰি কতেবাৰীৰ হাথীশালত গড় থাকিলেক। দিনা-বিজয়পুৰ মাৰি কৰতোয়া গঙ্গাত আনি পুখুৰী দি আছিল। আত পাচে বঙ্গালৰ মছলন্দ গাজী কেইদিন আমল কৰিছিল। পাচে হুচেন-হাহ পাৎসাৰ বেটা ছুলতান গয়াছুদ্দিন, সি গৰুড়াচলত মৰিল। পাচে আক বাৰভূঞাৰ ৰাজ্য হল। ৮॥

আক এখন বুৰঞ্জীত প্ৰাচীন কামৰূপৰ কথা এই দৰে লিখা আছে:—

কামৰূপ দেশৰ যি যি ৰজাসকল হৈ গৈছে তাৰ লেখা :—

নৰকাসুৰৰ বংশ।—সত্য যুগত ব্ৰহ্মাৰ সন্ততি গম্বাসুৰ ৰাজা; তাৰ পাট ৰঙ্গামাটিত। তাৰ পুত্ৰ ৰবীৰঙ্গ ৰাজা; তাৰ পাট লেলতলাৰ মৈবোকা পৰ্ব্বতত। তাৰ পুত্ৰ ঘটকাসুৰ; তাৰ পাট শৰণীয়া পৰ্ব্বতৰ পশ্চিমে। বিষ্ণুৱে ঘটকাসুৰক মৰাই নৰকাসুৰক ৰাজা পাতিলে। ত্ৰেতাৰ অৰ্দ্ধ ভাগ গল। পাচে কলিযুগৰ আদিত দুৰ্ব্বিনীত দেখি নৰকাসুৰক মাৰি কৃষ্ণদেৱে তাৰ পুত্ৰ ভগদত্তক ৰাজা পাতিলে, কুৰু-পাণ্ডৱৰ যুদ্ধত ভগদত্ত মৰিল। তাৰ পুত্ৰ ধৰ্ম্মপাল ৰাজা; তাৰ পুত্ৰ কামপাল ৰাজা। নৰকাসুৰক আদি কৰি ১৯ পুৰুষ ৰাজা হল। ৯॥

সুবাহু।—অন্তত সুবাহু ৰাজা। বিক্ৰমাদিত্যৰ যজ্ঞৰ ঘোঁৰা সুবাহুএ ধৰিলে। পাচে বিক্ৰমাদিত্য সসৈন্য সহিতে খেদি আহিল। সুবাহু ৰাজা সুবল নামে পুত্ৰ ভাৰ্য্যা সহিতে পলাই যাই হিমালয়ত তপস্যা কৰি আছে। কলিৰ শেষত সুবল আহিব। চক্ৰবৰ্ত্তী ৰাজা হব। নৰকাসুৰৰ বংশ সুবল অন্ত কৰি গলাহঁ। তাত পাচে তাৰ মন্ত্ৰী সুমতি নাম, কৈৱৰ্ত্তসকলৰ ৰাজা হল। ১০॥

জিতাৰি বংশ।—তাৰ পাচে দ্ৰাবিড়ী দেশৰ জিতাৰি নামে ক্ষেত্ৰি আসি মাধৱত সেৱা কৰি কামৰূপত ৰাজা হল। কুবেৰাচলত পাট কৰিলে। জিতাৰিক আদি কৰি ৰামচন্দ্ৰক অন্ত কৰি ১৭ সোতৰ পুৰুষ ৰাজা হল। ১১ ॥

আৰিমত্তৰ বংশ।—পাচে ৰামচন্দ্ৰৰ নগৰত সুন্দৰী কন্যা এক আছিল, শুক্লাগাহে ; সেই কন্যা সখীসকল সহিতে লোহিত্যত স্নান কৰিবলৈ গল। ব্ৰহ্মপুত্ৰ কোভিত হৈ সেই কন্যাক ধৰিলে ডুবুৰাই নি। ব্ৰহ্মপুত্ৰত হন্তে সেই কন্যাত আৰিমত্ত নামে পুত্ৰ হল। আৰিমত্তে কমতেশ্বৰৰ দুৰ্লভেন্দ্ৰক মাৰি বেহাৰত ৰাজা হল। তেৰ পৰা আহি কামৰূপত ৰামচন্দ্ৰ ৰাজাক মাৰি বৈদাৰগড় নামে পাট কৰিলে। কত দিন অন্তৰে বিশ্বনাথৰ উত্তৰে প্ৰতাপপুৰ নামে গড় কৰিলে। পুনৰ্ব্বাৰ কামৰূপলৈ আহি ভোগ কৰি আছিলে। ১২ ॥

ফিঙ্গুৱা কোঁৱৰ।—পাচে দুৰ্লভেন্দ্ৰৰ ভাতিজাক ফিঙ্গুৱা নামে কোঁৱৰ চম্পানিত কোঠ কৰি আছিল। খাটনিয়াৰ হৈ সেই কোঁৱৰে মালিনী-ঘৰে ৰাজাৰ বুঢ়া ভাৰ্য্যা সহিতে কথা কৰিল। গড়ৰ উত্তৰ ফালে সিন্ধি খনাই ফিঙ্গুৱা কোঁৱৰ ৰাজাৰ ভাৰ্য্যাৰ ঠাইলৈ গল। ই কথা ৰাজা পাত্ৰ-মন্ত্ৰী সকলোৱে জানিলে। পাচে ৰাজাই দুই কোঁৱৰক ধৰি আনি তলে-ওপৰে কাইট দি গাড়িলে। কোঁৱৰৰ পুত্ৰ ভাৰ্য্যা, মালিনীৰ বংশ সকলোকে কাটিলে। এই কথাত লাগি পাত্ৰ-মন্ত্ৰীসকলৰ ৰাজালৈ অৱহেলা হল। সেই অপমানত লাগি, ঈশ্বৰক চিন্তি ৰাজা দেহ এৰিলে। ১৩ ॥

মৃগাঙ্ক।—তেওঁৰ পুত্ৰ শুক্ৰাঙ্ক ৰাজা হল। কতদিন ৰাজ্য ভোগ কৰি আছিল। পাচে অশ্বক্ৰান্তত দেহ এৰিলে। তাৰ পুত্ৰ শুক্লাঙ্ক ৰাজা হল। কত দিন অন্তৰে প্ৰতাপপুৰ নগৰলৈ গল। তেওঁৰ পুত্ৰ মৃগাঙ্কক ৰাজা পাতি বিশ্বনাথত গৈ দেহ এৰিলে। কৰতোয়াক সীমা কৰি শদিয়া পৰ্য্যন্তে ৰাজ্য ভোগ কৰি দেহ এৰিলে, পুত্ৰ নহল। ১১৬০ শকৰ পৰা আৰিমত্তৰ চাৰিপুৰুষ ১৪০০ শকলৈকে ভোগ কৰিলে। ১৪ ॥

বাৰভুঞা।—তাৰ অন্তৰে বাৰভুঞা হল। সেই কালত হচেন-চা পাৎসাৰ চুলতান কলহৰ গাজী দিন কামৰূপলৈ আহিল ; মঠ-মণ্ডপ ভাঙ্গিলেহি। তাৰ লগত ঘোঁৰা ১২ হাজাৰ, তুৰুকি ১৩ হাজাৰ, তেজি ঘোঁৰা সহিতে

মহম্মদ-শাহ্ নামে নবাব, কালু নামে দেৱান দুই নগত আছিছিল। পাচে চুনতানে গৰুড়াচলত দেহ এৰিলে। বহু বৎসৰ বাৰভুঞাৰে ভোগ কৰিলে। ১৫ ॥

হাবিয়া মণ্ডল।—তাত পাচে বশিষ্ঠ শাপত মহাদেৱে হাবিয়া মণ্ডল নামে কোঁচ হল। পাৰ্ব্বতী হীৰা নামে কুঁচুনী হল। ঐ ঔৰসতে বিশুসিংহ নামে পুত্ৰ হল। ১৬ ॥

প্ৰাচীন কামৰূপৰ বুৰঞ্জী বিষয়ে, বিশেষকৈ আৰিমত্তৰ ৰজাৰ পিতৃ প্ৰতাপসিংহ ৰজাৰ সম্পৰ্কে আন এখন বুৰঞ্জীত এইদৰে পোৱা যায়।—

অসমৰ পবিত্ৰ নদ-নদী।—প্ৰবিষ্ট পুৰাণোক্তং ॥ হেমন্তগিৰিৰ দক্ষিণত ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ উত্তৰত কৈলাসপুৰত আহোম দেশত দেৱাপিনৰু এই পৰ্ব্বতৰ দক্ষিণ নিকটতে তপস্যা কৰি আছিল। পাচে পাশুন গহিতে বলে তল কৰিল, ওপৰত বৰ শিল হৈল, যোগবলে জলক ঠেলি তলত আছে। সেই শিলৰ পৰা আন আহি দিকৰঙ্গ নৈত পৰিছে, তাকে ব্ৰহ্মজান বোলে। সেই শিলৰ উত্তৰনিত পিছলা তীৰ্থ আছে। গঙ্গাৰ ভাগিন। সিও দিকৰঙ্গত নৈ পৰিছে হি। সত্যযুগত সেই পিছলা গঙ্গা নাম হৈল, অনেক লোকৰ পাপ হৰি কুশল কৰিব আৰু নহুষপুৰত পাণ্ডু পত্নী মাদ্ৰি তাতে তল গৈ যোগবলে জলক ঠেলি ঈশ্বৰক চিন্তি আছে। সেই শিলৰ পৰা মাদ্ৰি নামে আন আহি দিকৰঙ্গত পৰিছে। কলিৰ শেষত অৱতাৰ কল্কি শৰীৰ গন্ধ পাই দেৱাপি, মৰু, মাদ্ৰি, জলহন্তে তিনিও উঠি দেৱাপি, মৰু ৰাজ্য ভোগ কৰিব। মাদ্ৰি স্বৰ্গে পাণ্ডুৰ ঠাই যাব আৰু কলিযুগ-ধৰ্ম্ম নিৰ্ণয়ত কৈছে ভৱানি নদীৰ পশ্চিমে লোহিতৰ উত্তৰে পৰ্ব্বতত বিশ্বশৃঙ্গ ঋষি আছিল। এতেকে ঋষিৰ নামে পৰ্ব্বতক শিঙ্গৰি বোলে। তাতে গোপেশ্বৰ শিব আছে। তাৰে ওপৰত শিবসিংহ মহাৰাজে মঠ কৰিলে। আৰু দক্ষিণ কোণে দিখৌ নদীৰ নিকটত বশিষ্ঠ ঋষি আছিল; এতেকে দিখৌক বাশিষ্ঠীগঙ্গা বোলে। আৰু কলঙ্গ নদীৰ দক্ষিণ কোণে পৰ্ব্বতৰ নিকটত কপিল ঋষি আছিল, তাৰপৰা কপিল নদী আহি কলঙ্গত পৰিছে; এতেকেসে ঋষিৰ নামে নদীক কপিলীগঙ্গা বোলে। আত স্নান-দান ঘটে, দিখৌ নদীত শাপ আছে, এতেকে নঘটে। ১৭॥

বভ্ৰুবাহনৰ স্থাপিত মণিপুৰ নগৰ।—একদিনা প্ৰতি এক ব্ৰাহ্মণৰ গৰু চোৰে নিওঁতে অন্ধকাৰ নিশা ব্ৰাহ্মণে সাৰ পাই একেশ্বৰে পাচত আহি ধনঞ্জয় বুলি আওৰাও কৰি থাওতে অৰ্জুনে সাৰ পাই উঠি গল। সেইবেলা

ধনু-শৰ যুধিষ্ঠিৰৰ কোঠাত আছিল। পূৰ্ব্বে দ্ৰৌপদীৰ বিবাহ কালত দেৱঋষি নাৰদ আসি শয়ন কালত যদি ইজনাৰ ঘৰত সিজনাএ সোমে তেনে বাৰবছৰ বনবাস খাটিব লাগে। পাচে অৰ্জ্জুনে চকু মুদি গৈ ধনু-শৰ আনি ব্ৰাহ্মণৰ গৰু ৰক্ষা কৰি ফিৰি গৈ দ্ৰুত পুৰোহিতক সৰি সাত্ত জ্যেষ্ঠৰ ধুলা লৈ কনিষ্ঠ কুটুম্বক এৰুৱি তপস্বীৰ বেশে তীৰ্থ কৰিবলৈ নৰিল। কুন্তী, যুধিষ্ঠিৰে ই দোষ আমি ধৰা নকৰিলো, তথাপি তোমাৰ যাব নালাগে বুলি অনেক ৰূপে বাধিলতো দেৱঋষিৰ বচন আমি যদি নাৰাখিলো থানে কোনে ৰাখিব বুলি তীৰ্থ কৰি ফুৰিতে পূৰ্ব্বদিশক আসিল।

পূৰ্ব্বে চিত্ৰসেন গন্ধৰ্ব্ব ৰাজাৰ স্ত্ৰী চিত্ৰাঙ্গদাক একদিন স্ত্ৰীয়েকক ৰাজাগ্ৰাহী হো বুলি শপিলে। পাচে কন্যা বিস্তৰ স্তুতি-নতি কৰি বোলে, "পিতৃ মোক শাপৰ অন্ত দিয়া।" ৰাজা বোলে, "যিবেলা পাণ্ডু-পুত্ৰ অৰ্জ্জুনক ধৰ্ম্ম পা সেই কালত তোৰ মুক্তি হব।" এতেকে সেই কন্যা গৌৱাৰ পীঠৰ উত্তৰকোণে মাঁতি ভাগতৈ এক বৰ সৰোবৰ আছিল, তাতে গ্ৰাহীৰূপে থাকিলহি। এতিয়াতে তাকে কন-ধনিয়নি বোলে।

পাচে অৰ্জ্জুনে তীৰ্থ কৰিতে পূৰ্ব্ব দিশক আসি সেই সৰোবৰ নিকট পাই জল পান কৰিব খোজোতে, গ্ৰাহ পাই খেদি আহি সুন্দৰ বীৰপুৰুষ দেখি তুমি কোন বুলি সুধিলাত বোলে, "মই পাণ্ডু-পুত্ৰ অৰ্জ্জুন" বুলি পূৰ্ব্বাপৰ কথাত কন্যা আনন্দ কৰি বিস্তৰ স্তুতি-বিনতি বুলি পূৰ্ব্বাপৰে শাপৰ বৃত্তান্ত কৈ বোলে, "এখন তুমি মোক ধৰা, মুক্ত হওঁ" এই শুনি অৰ্জ্জুনে হাতে ধৰি তাৰক আনিলত পূৰ্ব্বৰূপক ধৰি অৰ্জ্জুনক সেৱা কৰি বোলে, "তুমি মোক বিবাহ কৰোৱা।" তেওঁৰ কন্যাৰূপে মোত লৈ গান্ধৰ্ব্বী বিবাহ সম্বৰিলে। তেওঁৰোতে বভ্ৰুবাহনৰ জন্ম হল। তাতে মণিপুৰ নামে নগৰ কৰি চাৰিওদিশৰ ৰাজাক জিনি মহা শক্তিমন্ত ৰাজা হৈল। এতিয়াতে সেই নগৰকে মুণ্ডমালগড় বোলে।

তানে পুত্ৰ চন্দ্ৰহাস ৰাজা হৈ তাৰপৰা আহি দক্ষিণপাটত নগৰ পাতি ৰৈহি। তেতিয়াৰে পৰা দক্ষিণপাট বোলে। তেতিয়া বিহিয়ে দেখা দিলে লৈ লোহিত্য পৰিছিল। তানে পুত্ৰ উত্তৰধ্বজ ৰাজা হল। তানে পুত্ৰ বিক্ৰমধ্বজ ৰাজাৰ দিনত লোহিতে দক্ষিণপাটৰ নগৰ খহালত উঠাই আহি বৃষাচল পৰ্ব্বত পালেগৈ, তাকে চন্দ্ৰশেখৰ পৰ্ব্বত বোলে। চন্দ্ৰশেখৰ নীলমাধৱকে বোলে। পাচে পণ্ডিত কাৰণত যুবি শাস্ত্ৰ চাই দেখিলা

ঈশ্বৰৰ আজ্ঞাৰে নীলাম্বৰক নাগৰৰ বালুকাএ আচ্ছাদন কৰিলে সেইবেলা নীলাম্বৰ বৃহস্পাচাৰ্য্যলৈকে আহিল বুলি কলত তাতে নগৰ কৰিব খুজিলে। নিকটতে পাহাৰ-জঙ্গল দেখি হঠাৎ আমি ঘোড়াৰ খোজে একপৰ বেলাৰ বাট ভাগিলাই গলনাত পূবে-পশ্চিমে নব্য গাড়ি-বান্ধিব কৰি দিলে-ইহাৰ দৈৰ্ঘ-বল বাড়ি তাৰেপৰা ঘোড়া-খোজে চাৰি দণ্ড বেলাৰ বাট উজাই গালিক ঐশানা কোণকৈ দুৰকটাত নগৰ কৰিলে, তাকে বিহকৰৰ গড় বোলে। আতে কতোদিন থাকিতে মৃগাঙ্ক নামে ৰাজা দিগ্বিজয় কৰিতে আসি যুদ্ধ খুজিলেহি। বিক্ৰমধ্বজেও লোকজন তিয়াৰ কৰি প্ৰাণৰ কাতৰে ঘোৰ যুদ্ধ কৰি বলে নোৱাৰি ভঙ্গ পাই দেশত ৰব নোৱাৰি সেবক ও ৰাজা সৈতে তিৰি ভাৰ্য্যাসমে ক········। ১৮॥

ভানুকপাল বা প্ৰতাপসিংহ ৰাজা।—এইৰূপে কতোদিন থাকিতে ভাৰতযুদ্ধ হল। সেইবেলা ভীমে আসি ঘটোৎকচে ভগ্ৰদত্তলৈ (?) চালবৰ্ম্ম গাজি লৈ গলহি। পাচে ভাৰতযুদ্ধে দুয়ো পৰিলত ভগদত্তৰ পুত্ৰ বিৰোচন-মতিকা ৰাজা হৈ কলীয়াবড়ৰ নামে মাধুনী পৰ্ব্বতত পাট কৰি ৰহিল। তেওঁৰে বীচনমতী নামে ভাৰ্য্যা আছিল, ৰাবৰাৱ-খাঁ নামে মন্ত্ৰী আছিল। পাচে পটেশ্বৰীয়ে, ৰাজাৰ দুৰ্ব্বিনয় হেতু, ৰাজাত বলত্বা হৈ ধৰি স্বতন্ত্ৰে আপোনাৰ দুশ্চেষ্টাকে কাৰ্য্য মানি উদণ্ডে প্ৰৱৰ্ত্তিব ধৰিলে। সেইৰূপে থাকিতে একদিন ৰাজাৰ নৰ্ত্তাৰ বহা ঠাই খলাৰ আগত কোনো এক গছৰ শাখাত কোনো এক পক্ষী বিশেষ সুন্দৰ চৰাই এটি পৰি বাও কাঢ়িলে। শব্দানুসাৰে পটেশ্বৰীএ দেখি বোলে, “মোক এই চৰাইটি ধৰি দিয়ক” পাচে অনেক যত্ন-মন্ত্ৰ কৰি ধৰিব খোজোতে চৰাই উৰিল। পটেশ্বৰীএ শুনি বোলে, “কত পৰিছে ধৰি আনি দিয়ক।” এই শুনি পাত্ৰ-মন্ত্ৰী লোকজন সমনিতে বিচাৰি দেখি জনালেহি, বোলে “এক টিকলত বৰ শিলাৰ মাজে এক ডাঙৰ খোলোচা গছ গজি আছে। আৰ আগে বাসা কৰি তিনিটি চাঁৰা জন্মাই আছে, সিও চৌটি, ডাঙৰ হৈলে আনিবাৰ উচিত, এখনে ক্ৰোটি চাঁৰা অনাথ হৈলে মোৰ আছে।” পটেশ্বৰী শুনি বোলে, “বিশেষ হেতে ৰাজা সমনিতে গছ তুলি আনি আমাৰ বহা ঠাইৰ আগত ৰুই দিয়কহি।” পাচে বৰা-নক্কল সকলো দেশৰ বিজুৰ লোক জড়াই আনি গছৰ গুড়িক খাই, খানিলে একো উপাই নাপাই ৰাজা-পটেশ্বৰীত জনালেহি বোলে, “গাছো বৃহৎ, শিলাৰ নিমিত্ত খান্দিবাকো নাপাৰি, এতেকে আমি কোন উপায়ে আনিম” পটেশ্বৰী শুনি বোলে, “ৰাজা, তোমাৰ বলীহঁতে পৰিহাসহে কৰে, বজ লোকে গছ তুলি আনিতে নপাৰে, আৰ কি কাৰ কৰিব?”

ৰজা শুনি সৰু-বৰকৈ বুঢ়াগোহাঁই সকলকো মাত ধৰি বোলে, "গাহ আনি দিব নোৱাৰিলে সকলকো গাহৰ ঙৰিতে কাটিম।" এই শুনি সমস্তে নিৰাশ্বাস হৈ বুকত ধুৰিক মাৰি কতিপয় দিন ঢাপ-চিৰি একো উপায়ে পানিব নোৱাৰি পাত্ৰ-সেনাপতি সমস্তে গোট হই বোলে, "ৰজা হল স্ত্ৰী-জিত, তিবি কাতিও কিছু নুবুজে, এতেকে আমো আমাৰ বিনাশৰ কাল হল। এখন আমাৰ কোন উপায় হব? দক্ষিণে আমাৰ গা মুলুকাই উত্তৰ হব পাৰিলে কিছু উপায় আছে।" এই মানচি সমস্তে ইষ্টদেৱতাক স্মৰি বিস্তৰ সম্ভাৰে লোহিতক পূজা কৰি বোলে, "হে তীৰ্থৰাজ, আমি আপদে ৰজিলোঁ, এখন তোমাত শৰণে পশিলো। এতে তুমি কৃপান্বিত হৈয়া পথ যোড়ি দিয়া, আমাক ৰক্ষা কৰা।" পাচে লোহিতেও অনেক প্ৰাণীৰ কাতৰ স্তুতি শুনি প্ৰসন্ন হৈয়া ৰাত্ৰি স্বপ্ন দেখাই বোলে, "কালি প্ৰাতে ৰক্তি বক পক্ষী হই আগে আগে যাব, তইতে কিছু সংশয় নকৰি পাচে পাচে যাবি, কিন্তু পাচক ফিৰি নচাবি।" এই শুনি সকলো মনে বল হই বাপা-বী নদী পাৰিতে বহুত কছাৰি সপৰিয়ালে সেইৰূপে হেৰম্ব পৰ্ব্বতৰ পোনে উত্তৰলৈ পাৰ হৈ সেই পৰ্ব্বতক আশ্ৰয় কৰি ৰহিল। এই কথা কছাৰি ৰজা শুনি পাচত সেনি তব নাপাই পঞ্চেশ্বৰীক বিস্তৰ গালিহা কৰি আপোন দোষে দেশ উচ্ছন্ন দেখি পৰম লাজে মৌনে ৰহিল।

তাক ৰাজ্য-বৰি ৰুক্মমতী নামে ঝীয়েক এটি আছিল। কছাৰি ৰজা পৰম সুন্দৰী সাধ্বী শুনি বিবাহ কৰিম বুলি ৰাখি হৈ বিচ্ছন্নমতীক ভয়ে নিব নোৱাৰোঁতে বাপেকৰ বহুত দুখত হৈ আছিল। বাপেকৰ লগতে সেই কন্যাও গল। পাচে সেই হেৰম্বৰ পৰ্ব্বতত কতিপয় দিন থাকোঁতে কন্যাৰ ঋতু-স্নান হৈল। চতুৰ্থ দিনত লোহিতক গই বাৰহাৰে স্নান কৰি শুচী হই পৰ্ব্বতৰ কোণৰ মালিত বহি দুখমনে আপোনাৰ ইষ্টদেৱক স্মৰি অদৃষ্ট নিন্দা কৰি কান্দিব ধৰিলে। সেইবেলা কন্যাৰ সন্ধ্যোপাসন হেতু আকাশ মাৰ্গে মহেশ পাৰ্ব্বতী যাইতে মহামায়া কন্যা দেখি ঈশ্বৰক পুছিলে বোলে, হে প্ৰভু, তুমি সৰ্ব্বজ্ঞ, ই কন্যা কি কাৰণ কান্দে? মহাদেৱ বোলে,—পূৰ্ব্বাপৰে সাধ্বী কন্যা স্বামীৰ অভাৱে ঋতু ব্যৰ্থ শোকে কান্দে বুলি কনত পাৰ্ব্বতী বোলে, স্বামী ঈশ্বৰ হলে তুমি সত্ত আৰ্তজনক কৃপা কৰিবে উচিত। পাচে মহেশ দেৱীৰ বচনে পৰ্ব্বতৰ পৰা ভালুক ৰূপ ধৰি ওলাই আহি ঋতু ৰক্ষা কৰি অন্তৰ্হিত হল। কন্যা বিস্ময় মানি দেৱমায়া বুলি আনন্দ হৈ ঘৰক যাই ব্যক্ত কলে।

পাচে দশমাস দহদিন মতে শুভমুহূৰ্ত্তে বালক জাত হল। শৰীৰত বিস্তৰ ওভোটা লোম দেখি ভালুকপাক নাম থলে। এইৰূপে কতোদিন আছিতে সেই দেশৰ ৰাজ গোৰপালে এই সকল কথা শুনি বাপেক সৈতে কন্যাক নিয়াই গোলপোচ কৰি কন্যাক দেখি মোত্ত হৈ বালকক দেৱ-বীৰ্য্য জানি বোলে, এই বালক যদি জিয়াত থাকি ৰাজা হয় নাজানিতে কিবা আমাকো বিনাশে। পাত্ৰ-পুৰোহিতক এই বুজাই সেই কন্যাক সহিতে বালকক পুত্ৰ বোলে ৰাখিলে। পাচে কতোদিন ৰাজ্য ভোগ কৰি সেই বালকক প্ৰতাপনাৰায়ণ নাম দি ৰাজা পাতি পৰলোক হল।

পাচে প্ৰতাপনাৰায়ণে ৰাজা হৈ জন্মভূমি বুলি উজাই আহি ঢেলচৰত পাট কৰি গাত বান্ধি দিলে-ইটাৰ বাৰি নগৰ পাতি ভূঞা সকলকো জিনি প্ৰধান ৰাজা হল। তাতে কতোদিন থাকি লোহিতত প্ৰাম-চুহৰ ভুৰাই দেখি সেইখোনে দক্ষিণতীৰ পাৰ হৈ বামনাটি এডোখৰ পাই ভাল দেখি আছুৰা নাম দি নগৰ পাতি কতোদিন আছি উজাই আহি বিশ্বনাথৰ কনকাশ্ৰম গ্ৰামৰ নগৰ পাতি চাৰিওদিশৰ ৰাজা ভূঞা সবাকে জিনি প্ৰতাপসিংহ নাম লৈ মহাশক্তিমন্ত ৰাজা হল।

ভালুকপাকেও ৰাজা আত্ৰুৰি সবাকে বসতি কৰি আপোন দেশক গল। সেইবেলা মৰমক ভৱে সমস্ত জাতিৰ বৰ মহন্ত লৈ থকতে উঠি ৰাজাৰ আগ হল। ৰাজা কোন বুলি সোধানত বোলে, আমি ব্ৰাহ্মণ, মহা-ৰাজাত মিলিছো আসি, তেজ শক্তি পৰীক্ষাৰ নিমিত্তে। ৰাজা বোলে, ব্ৰাহ্মণ যে মোক মহিমা দেখক। পাচে সকলো ভয় হৈ মনে একো উপায় নাপাই, কে আহি প্ৰশ্নপুত্ৰ, এই শব্দত বুলি মাৰাৰিলে আন আৰু উপায় নেদেখি আজি ৰাত্ৰি এক মহিমা দেখাই আমাক ৰক্ষা কৰা। এইৰূপে অনেক স্তুতি-নতি কৰি বিস্তৰ পুজিলে। পাচে লোহিতত্তো প্ৰাপীৰ ৰূপাৰে ৰবাক তোৰাৰ পাতি ৰত্নাকৰ হেন এটা শব্দ উঠিল। ৰাজা শুনি কিহৰ শব্দ বুলি সুধিলত বোলে, মহাৰাজা যে মহিমা দেখাব দিছে সেই লোহিতত দেখাইছে। পাচে ৰাজা মানুহ পঠাই চোৱাই প্ৰমাণ পাই সত্য মানি পূৰ্ব্বৱত্তে থাপি-শাক্তি থলে। ১৯ ॥

দ্বিতীয় আধ্যা ।

বিশ্বসিংহ, নৰনাৰায়ণ আৰু চিলাৰায় ।

হাৰিয়া মণ্ডলৰ ভেশত মহাদেৱ।—কামৰূপৰ বিশ্বসিংহ ৰজাৰ জন্ম॥ কুচিঘাটত চিকনাই পৰ্ব্বতৰ কোষত পানবৰ ১, ভেলেনা ১, ভেলভেলা ১, মহিজনা ১, কাঠিয়া ১, গুৱাবৰ ১, মেখো ১, বৈৰাগু ১, জেগৈ ১, গৰু-কটা ১, দুৰ্ল্লব ১, ভেৰেৰা ১, এই বাৰঘৰ মেচ আছিল। তাৰে প্ৰধান হাৰিয়া মণ্ডলে চাৰিৰদুৱৰ পৰ্ব্বত কপাহ দিছিল। একৰত প্ৰথম ভাৰ্য্যা হীৰা, দ্বিতীয় ভাৰ্য্যা জীৰা। হৈৰ্ণীয়েক জনীয়ে নিতৌ গাড়িতে ভাত দিয়েহি।

একদিনা প্ৰতি হৈইণীয়েক হীৰাই যদু স্নান কৰি ভাত লৈ গাড়ীতে গাড়িটৈ এক দণ্ডৰ পথ থাকোতে বৰ গছ এক ডালৰ তলত হাৰিয়া মণ্ডলৰ ৰূপ ধৰি মহাদেৱ বহি আছে। তাতে মদভাত খালে, সেই হীৰাকো হৰিলে। হৈৰিণীয়েকে বোলে, "গাড়ি এৰি কিয় আহিলি?" ছদ্ম মহাদেৱে বোলে, "ভাত খাবলৈ তোক নাপালত আহিলোঁ।" এই বুলি গাড়িলৈ যাওঁ বুলি অন্তৰ্দ্ধান হ'ল।

পাছে হাৰিয়া ঘৰলৈ যৰলৈ আহি ঘৰিণীয়েকক খং কৰি বোলে,—"আজি কেলৈ ভাত কিয় নিনিলি?" হৈৰ্ণীয়েকে বোলে,—"বৰ গছৰ তলতে মদভাত খালি, সম্ভোগ কৰিলি, খং কৰ কিয়?" এই কথা শুনি হাৰিয়া বিস্মিত হৈ থাকিল। পাছে ৰাত্ৰি মহাদেৱে সন্ন্যাসী ৰূপ ধৰি স্বপ্ন কৰালে, বোলে,—"তোৰ ঘৰিণীক খং নকৰিবি। মঞিহে এনে কৰিলোঁ। তহঁতে শুদ্ধ ভাৱে থাকিবি। মোৰ ঔৰসে যি পুত্ৰ জন্মিব সি মহা বলিষ্ঠ ৰজা হব। আৰু বৰ গছৰ তলত পূজা কৰিবিহঁক; তাতে দান ১, তৰোৱাল ১ খান পাবি। আৰু গছত বানৰ এটি দেখিবি, সেই বানৰ আকাৰে ধ্বজদণ্ড এটা সাজিবি। পুত্ৰক বুকু গৃহত থৈ সদায় পূজা কৰি থাকিবি। তিৰোনাত বানৰৰ মুখ ঘূৰে সেই কালত তোৰ বেটা ৰজা হব।" আগমৰিও সেই বৰ গছৰ তলত পূজা কৰিছিল, কোনোৱে মতে শিমিলী গছ বুলি কয়। ২০॥

হেৰাবৰ পৰিত বিশ্বসিংহ।—পাছে দিনক্ৰমে হাড়িকৰ বিষ্ণুত পুত্ৰ জন্মিল; বিশু নাম থলে। আনৰ ভাৰ্য্যাৰ পুত্ৰটিৰ নাম শিশু। ৰাত্ৰি হাথী, ঘোঁৰা, বন্দুক, পঞ্চশব্দৰ বাদ্য হৈল। দৰজীৰ নাও শিৰ, সকলিৰ নাও

বিহু। এই প্ৰকাৰে বাৰে বৎসৰ হ'ল। অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰত বৰ অভ্যাস হ'ল। বিহুৰ ১২ গিৰি লেচৰ ১২ জন চৰাৰ সহিতে চিকাৰ কৰি ফুৰে। পাচে বইগাওঁ সিগাওঁ মাৰি খুটাঘাটৰ কৰ্ণপুৰ ভূঞাক মাৰিলে। এই ক্ৰমে কৰে-তোৱাৰ কামৰূপ বেহাৰৰ সকল ভূঞাকে মাৰি ৰাজ্য যদু কৰি চিকনাইত পাট কৰি ৰাজা হ'ল, ১৪৪৯। ২১ ॥

স্বৰ্গদেৱৰ থাপিত-সাক্ষিত বিশ্বসিংহ।—পাচে এই সময়তে স্বৰ্গদেৱ ৰাজাৰ চলথাম বৰগোহাঁইক কৰতোয়া গঙ্গা সাৰিলতৈল গাওঁতে বিশ্বসিংহে শুনিলে যে, পূৰ্ব্বদেশে ইন্দ্ৰ অৱতাৰ কৰি ৰাজা ৰাজ্য সকলক মাৰি কাটি বশকৈ লৈ আছিছে। এই বুলি ৰূপ-সোণ দুচৰা লৈ চলথাম বৰগোহাঁইক মিলিলহি। বোলে, "মঞি স্বৰ্গমহাৰাজাৰ শৰণীয়া হলোঁ; মোক থাপি-সাচি থোৱা।" পাচে গোহাঁইএ সোণৰ ডলা খোটাৰে দিয়া এবুলি দি বোলে,—"ভাল, ইন্দ্ৰ ৰাজাত জনাই তোক থাপি-সাচি থোৱাম। মই দিহী মাৰি আহোঁগৈ।" এই বুলি ভটীয়াই গ'ল। ২২ ॥

বিশ্বসিংহৰ পুত্ৰ নৰনাৰায়ণ আৰু চিলাৰায়।—পাচে বিশ্বসিংহৰ মাল, শুক্ল প্ৰথমে দুই বেটা হ'ল। আৰু ১৬ বেটা হৈল, গোহাঁই কমল ৩, গোহাঁই মদন ৪, গোহাঁই ৰামচন্দ্ৰ ৫, গোহাঁই সুৰসিংহ ৬, বৃষকেতু ৭, ৰামনাৰায়ণ ৮, আনন্দ ৯, দীপসিংহ ১০, মেঘন ১১, মেঘনাৰায়ণ ১২, জগত ১৩, ৰূপচন্দ ১৪, হৰিসিংহ ১৫, মানসিংহ ১৬, মেচা ১৭, সুৰ্য্যাসন ১৮। এই ১৮ বেটাক বিশ্বসিংহে সবাকে অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ শিখাই মৃত্যুকাল সময়ত ১৮ বেটাৰ ১৮ টা টোপোলা কৰিলে। সোণৰ ১, মাটিৰ ১, পানৰ ১, এইৰূপে ১৮ টোপোলা ১৮ বেটাক জৰ দিলে, বোলে, যাৰ যি চলে। মাটিৰ টোপোলা মালে মলে, সোণৰ টোপোলা শুক্লে মলে। এইৰূপে পাৰে পাৰে টোপোলা মলে। মাটি দেখি মালক বুলিলে,—"তুমি ৰাজা হবি।" সোণ দেখি শুক্লক বুলিলে,—"তুমি পাত্ৰইত যুৱৰাজ হবি।" টোপোলা অনুক্ৰমে আনলোকক সিদ্ধান্ত দিলে। পাচে মালক নৰনাৰায়ণ নাম দি ৰাজা পাতিলে। শুক্লৰ নাম সংগ্ৰামসিংহ থলে। এওঁকে চিলাৰাইও বোলে, যুৱৰাজ হৈল। ২৩ ॥

বিশ্বসিংহৰ অন্তিম অনুৰোধ।—পাচে বুঢ়া হই ৰাজ্য চৰ্চ্চা কৰি থাকোতে বিশ্বসিংহে পৰলোক হবৰ সময়ত নৰনাৰায়ণ চিলাৰাইক বোলে,— "মুঞা কপালে অসমৰ থাপিত-সাক্ষিত নাম নলোঁ। মোৰ দুখ হব। এটা

পালেহেঁতে বাপেৰা। তুইতে যদি পাৰ হৈল উদ্ধাৰ কৰিবি, আৰু যদি মোৰাৰ পুত্ৰ-পৌত্ৰাদিক্ৰমে কে যাবি।" এই বুলি পৰলোক হৈল। ২৪ ॥

নৰনাৰায়ণ আৰু চিলাৰায়ৰ দিগ্বিজয়।—তাত পাচে নৰনাৰায়ণ চিলাৰাইএ বাপেৰ কৰ্ম্ম-কাজ কৰি অৱসৰ হই আসাম ৰাজ্যক চলিল। ৰাজাৰ ভাতৃইত্ৰ গোহাঁই কমলে মাৰমাৰি ভূপৰলানি সমান কৰি দেহাৰৰ পৰাএ নাৰায়ণপুৰ পৰ্য্যন্তে এটা আলি বান্ধিলে। পাচে আসাম ৰাজাৰ পৰা ভেটবৰ হৈল, তাৰ পৰা জয়ন্তীয়া আদি পুৰুবী আদি ত্ৰিপুৰাৰ লৈ জয়মাল লৈ আহিল। খৈৰামিৰ, থানেৰ ৰাজা আপুনি ধৰিলহি। ঘটী-বাহন দি বিদায় দি বুলিলে,—"মোত কি মোৰ?" খৈৰামি ৰাজা বোলে,—"মোক মোহৰ মাৰিবলৈ আজ্ঞা হক।" চিৰশাল দি বোলে,—"মোৰ নামে মোহৰ মাৰিবি, তোৰ নামে মোহৰ নামাৰিবি।" খৈৰামি ৰাজা বোলে,—"তেন, তোমাৰ বংশৰ নামে মোহৰ মাৰিম।" ২৫ ॥

গৌড় যুদ্ধত চিলাৰায় বন্দী।—তাত পাচে গৌড়ক যাবিবাক হৈল। তাক যাবিলত গৌড় পাৎসা সহিত ঘোৰ যুদ্ধ হৈল। পাৎসাৰ বন্দুকৰ বৰ চাপান তথাপি চিলাৰায় লোক পাচ নুহে। একৰ বন্দুকৰ কোবত সকল সৈন্য পৰিল। একনা দি পাৎসাৰ লোকে চিলাৰাইক বেঢ়িলে। সোতৌন কাণ্ড আছিল যাকে ধৰিল মোৰাবিলে। পাচে দুইটৌন কাণ্ড সাং হৈল। তেবে সিৰিস্তৰ আগৰি একদান আছিল, তাকে এফোৱাল লৈ যাৰিছিল। হাতীৰ গাত পৰিলে ইকাল দিকাল সকলে। এইৰূপে দিনো সময় হৈল। পাচে ঢাল-তৰোৱালে যুজিলে, অসংখ্য সৈন্য পৰিলে। "ঢাল-তৰোৱাল পেলাই দিব, যদি নিদিব তেবে বধ ছিলে মাৰিম।" তাতে চিলাৰায়ে বোলে "প্ৰাণৰ কাতৰে ঢাল-তৰোৱাল পেলাই নে দিলিব ইপোটি কোন ১ চিন্ত।" এইমতে অনেক যুদ্ধ কৰিলে, যুদ্ধতে ঢাল-তৰোৱাল ছিগিল। পাচে হাতে হাতে যুদ্ধ হৈল। তেবে পাৎসাই লোকে ধৰি সোণাৰ মোড়া লগাই পাৎসাৰ আগ কৰিলেনি। ২৬ ॥

চিলাৰায়ৰ মুক্তি আৰু মৃত্যু।—যাব চিলাৰায় যুদ্ধত শকত হেন পাৎসাত ধৰালে। পাৎসাও মোৰ ধনু এখান টানিব দিলে। গাৰ বলে ধনু টানোতে দি আগে বধ কৰা কাণ্ড গাত সোমাই তল গৈ আছিল সেই কাণ্ড চট চট কৰি ওলাই গৈল। পাৎসা দেখি বৰ বিস্ময় হল। উত্তম পুৰুষ জানি ঘটী-বাহন দি বিদায় দিলে।

চিলাৰায় বসন্ত ৰোগ পৰি আছিল যাতে নৰনাৰায়ণে অন্ন এৰি দুগ্ধ আহাৰ কৰি আছিল। দুই ভাই একত্ৰ হৈ অনেক ধৰ্ম-কৰ্ম কৰি নিজৰ দান-দক্ষিণা কৰিলে। পাচে কতোদিন অন্তৰে চিলাৰায় পৰলোক হৈল। ২৭ ॥

তৃতীয় আধ্যা।

ৰঘুদেৱ, লক্ষ্মীনাৰায়ণ ৰজাৰ পৰীক্ষিত।

খিলাত ৰঘুদেৱৰ পাট স্থাপন।—চিলাৰায়ৰ বেটা ৰঘুদেৱ-নাৰায়ণ হয়। নৰনাৰায়ণে পাট এৰি বেহাৰক মোৰঙ্গৰ ৰজাই যাৱে আহি যেন পাট কৰি থাকিল। ৰঘুদেৱে নগৰতে আছিল। তেবে চিলাৰায়ৰ বৰা-বুঢ়াক,—কবীন্দ্ৰপাত্ৰ, যুধিষ্ঠিৰ ভাণ্ডাৰ কায়স্থ, শ্ৰীধৰ লস্কৰ, কটপুৰ গিৰি, গোপালৰ, কপালৰ, চন্দ্ৰৰ কলিতা, গোপাল চাউনীয়া, গদাই বৰকায়স্থ, গদাধৰ চাউনীয়া, পুৰন্দৰ লস্কৰ, এবং আনো বৰা-বুঢ়াক ৰঘুদেৱে পাট-বৈঠকত বুলিলে,—"তুমি এই মতে থাকিলে ৰজাৰ আজ্ঞাকাৰী হৈ থাকিবা। পূৰ্ব্বে বিশ্বসিংহ মহাৰাজা স্বৰ্গী হবৰ সময় বৰসোণকোষ সীমা কৰি বেহাৰ নৰনাৰায়ণ ৰজাক দিছে। ইদিকে চিলাৰায় দেৱানক দিছে। এতেকে তোমাক খিলাত ৰজা পাতো। স্বয়ং ৰজা হয়া। তোমাৰ পিতৃৰ হাতী-ঘোঁৰা, আহিলা-পাতি উপায় কৰি লৈ কুৰুস্থা থাউ বুলি গুলাৰ্ব।" পাচে ৰঘুদেৱে ৰজাত কহিলেক, "আমা পাৰে কুৰুস্থা থাবাক যাবাক খোজো।" ৰজা বোলে, "আজি মোৰ পুত্ৰত অধিক স্নেহ, পাট-কোঁৱৰ পাতিছো, যি ইচ্ছা তাকে কৰ।" বোলে, "মোৰ পিতৃৰ বৰা-বুঢ়াক, হাতী-ঘোঁৰা, আহিলা-পাতি দিবাক খোজো।" ৰজাই বোলে, "সবে তোৰ, সবে মোৰ, যাক ইচ্ছা তাকে লৈ যা।" পাচে বাপেকৰ চৰনজান লৈ কুৰুস্থা নাবাই গোসাঁকোষ নদীৰ পাৰ হৈ খিলাত থেকে থাপ থাবাক দেখি পাট কৰিলেক। নৰনাৰায়ণ বেহাৰতে থাকিল। পাচে ৰঘুদেৱে দুটা বৰম্মাক নৰনাৰায়ণৰ ঠাই পঠাই দিলে। "মহাৰাজাৰ পুত্ৰ আছে, মহাৰাজা থাকে যাৱে একো নাই, মহাৰাজা নাথাকিলে তেওঁৰ বেটাই সহিতে ভাল হবৰ নুই। একে ঠোঙ্গত দুই বাঘ নাথাকে। এতেকে আহিলো, যদি ভাল দেখে, তেবে পিতামহে ৰাজ্য বিভাগি দিছে। পিতৃৰ ভাগত মোক ৰজা পাতোক। তেবে কুশলে সবে থাকিম।" এই কথা

শুনি ৰজা বৰ আনন্দ হল; বোলে, "ভাতিজাই ভাল ভাবিছে, ই গোট উত্তম কথা।" পাচে দণ্ড-ছত্ৰ সিংহাসন দি বিলাত ৰজা কৰিলে। মহাৰাজা ৰঘুদেৱনাৰায়ণ সম সুন্দৰ পুৰুষ নাই। বত্ৰিশ বৎসৰ ৰজাই কৰিলেক। ২৮ ॥

ৰঘুদেৱ আৰু লক্ষ্মীনাৰায়ণৰ বিৰোধ।—পাচে ৰজা নৰনাৰায়ণে ৰঘুদেৱেত কৰ-ভাৰ থোকে, যেন তাঙৰ লগত ৰণ একবাৰ মাত্ৰ আছিল। নৰনাৰায়ণ পৰলোক হল। তান পুত্ৰ লক্ষ্মীনাৰায়ণৰ লগত ৰণ হল। হলে গোৱাৰি ৰজা ভঙ্গ হৈ আছিল। সেই ৰণতে ৰজা ৰঘুদেৱৰ ছত্ৰখান বেহাৰতে ৰহিল। লক্ষ্মীনাৰায়ণে ৰণ জিনি ৰাখিলেক। ৰঘুদেৱ ৰজাৰ শিল-খাঁ, ফতে-খাঁ, পুৰন্দৰ লস্কৰ ৰজা জোঞ্জাই, নিত্যাইচন্দ্ৰ নাজিৰ, ঠাকুৰ পঞ্চানন্দ, কবীন্দ্ৰপাত্ৰ, গদাধৰ বৰুৱা, আনো বৰা-বুকন্দ সহিতে মন্ত্ৰণা কৰি বেহাৰ মাৰিবাক যতন হল। আকে শুনি লক্ষ্মীনাৰায়ণ বিলাক খেদি আছিল। ৰজা ৰঘুদেৱ জিকিল। লক্ষ্মীনাৰায়ণ ভঙ্গ হৈ গোল। ৰঘুদেৱ ৰজাৰ বৰা-বুকন্দ একো হানি নহল। ২৯ ॥

ৰঘুনাৰায়ণৰ পুত্ৰ।—পৰীক্ষিত, ইন্দ্ৰনাৰায়ণ, গন্ধৰ্ব্ব, ভৱসিংহ, মুকুন্দদেৱ, বলীনাৰায়ণ, মানসিংহ, মহীন্দ্ৰসিংহ, গোহাঞি-বখল, গোহাঞি-নায়চান্দ, ভুবননাৰায়ণ, গোহাঞি-নবদান, গোহাঞি-মেচনাৰায়ণ, মধুনাৰায়ণ, বৃষকেতু, অনন্তনাৰায়ণ, প্ৰতাপনাৰায়ণ, বিজয়সিংহ। পাচে আঘোণ মাসৰ পুণিমা তিথিত মহাৰাজা ৰঘুনাৰায়ণ স্বৰ্গী হল। ৩০ ॥

বলীনাৰায়ণৰ মৃত্যু।—পৰীক্ষিতে ইন্দ্ৰনাৰায়ণক মেচ লগাই মাৰ মুচনি যাৰি ৰজা হল। এই গণ্ডগোল শুনি লক্ষ্মীনাৰায়ণ কামাখ্যা শুধিব দুৱাৰে ছিলা লোমাল। বৰ ৰণ হল। সেই ৰণতে লক্ষ্মীনাৰায়ণৰ ভাই বলীনাৰায়ণ পৰিল। পৰীক্ষিতনাৰায়ণৰ কপালৰ চানী বৰছি হানি মাৰিলেক; মক্কা সমৰ বোলোৱা ছলনৰ বুলি নাজানি মাৰিলেক। পাচে বলীনাৰায়ণ বুলি জানি, আপোনাৰ তৰোৱাল খুলাই বলীনাৰায়ণৰ আগত দিলেক, বোলে, "তুমি ৰজাৰ ভাই, মঞি পাইক হৈ তোমাক মাৰিলো। এতেকে তোমাৰ হাতত মোক কাটা, প্ৰায়শ্চিত্ত হোক।" বলীনাৰায়ণে বোলে, "তোক মাৰিলে কি হব? সহতে মঞি জীৱাৰ নুই। বিশেষ যাৰ লোণ খাৱ তাৰ কাৰ্য্যত থাকি অকাৰ্য্য কৰিবাকো পাৱ। আক অজ্ঞানত মাৰিছাই, তোৰ একো অপৰাধ নাই।" এই বুলি বলীনাৰায়ণ মৰিল। পাচে পৰীক্ষিতে

লক্ষ্মীনাৰায়ণক আনি আগৰ চলনেৰে বিধিপূৰ্ব্বক কাষ্ঠসংস্কাৰ কৰি কটকি বেহাৰক পঠাই দিলেক। সেই ৰণতে পাৰ কাজি সহিতে বাৰজন কাজি ধৰি আনিলেক। ৩১ ॥

পৰীক্ষিত আৰু সেহেৰবা কাজি।—ৰজাৰ মহীন্দ্ৰসিংহ হাথী লক্ষ্মী-নাৰায়ণৰ ঠাঁই ভগাইলেক। আৰু লক্ষ্মীনাৰায়ণৰ দুই হাথী পৰীক্ষিতে ৰণত ধৰি আনিলেক। লক্ষ্মীনাৰায়ণে মাহুতে সহিতে ভাগি গল। পৰীক্ষিতৰ লগৰ এক পাঠানে লক্ষ্মীনাৰায়ণক ধৰিবাক খুজিলেক। পৰীক্ষিতে ধৰিবাক নেদিলেক, বোলে, "খুড়া লগত আছে, তাক্কে ধৰিয়া কৰিলোঁহ।" পাচে লক্ষ্মীনাৰায়ণ ৰণতক ছই বেহাৰ গল। পাচে ধৰি অনা কাজিসকলে পৰীক্ষিতক সেৱা কৰিলেক। পাৰ কাজি সেৱা নকৰিলেক। ৰাজা পৰী-ক্ষিতে পাৰ কাজিক পুছিলেক, "আন কাজি মোক সেৱা কৰিলেক, তঞি কেলেঁ সেৱা নকৰিলি, কাৰণ কি?" পাৰ কাজি বোলে, "এই মুখে মহাৰাজা লক্ষ্মীনাৰায়ণক সেৱা কৰিছোঁ, তোমাক সেৱা কৰিব নোৱাৰোঁ।" সেই খঙ্গে নিতে মহোটা কৰি তিয়া ৰাখিছিল। তথাপিতো সেৱা নকৰিলেক। অনন্তৰে লক্ষ্মীনাৰায়ণৰ কটকী পৰীক্ষিতৰ ঠাঁই পঠাই দিলে, বোলে, "মোৰ কাজিসকলক এৰি দেওক।" পৰীক্ষিতে বোলে, "মোৰ বাপৰ ছত্ৰ বেহাৰত এৰি আহিছি, মোকো সেই ছত্ৰ দিওক।" পাচে ছত্ৰ দি পঠাইলেক, পৰীক্ষিতেও বটা-বাহন দি কাজিসকলক বিদায় দিলেক। পাচে পাৰ কাজি পৰীক্ষিতক সেৱা কৰিলেক। ৰাজা বোলে, "আগে যে সেৱা নকৰিলি, এতিয়া সেৱা কৰিলি, কাৰণ কি?" সি বোলে, "মহাৰাজা লক্ষ্মীনাৰায়ণ যেনত তুমিও তেনত। কিন্তু তেতিয়া সেৱা কৰিলি বুলিব জীউৰ কাতৰে সেৱা কৰে।" এতেকে কাজিসকল বিদায় হ'ল। ৩২ ॥

পৰীক্ষিতৰ বিৰুদ্ধে মকৰম-খাঁৰ অভিযান।—পাচে বৎসৰ বৎসৰ পৰীক্ষিতে বেহাৰ মাৰি আনে। উপদ্ৰৱ সৈবাক নোৱাৰি খাঁনক দি পাৎসা কৰিল গৈ। আৰু গোচৰিলে, বোলে, "পৰীক্ষিতৰ কাৰণে ৰাজ্যাই কৰিব নোৱাৰোঁ।" পাৎসাই নবাব মকৰম-খাঁক আজ্ঞা কৰি, বাইশ উমৰাও লগত দি লক্ষ্মীনাৰায়ণক বিদায় দিলেক, বোলে, "পৰীক্ষিতক ধৰি আনিবি, জীউ নামাৰিবি।" মকৰম-খাঁ আহিতে সুসঙ্গৰ ৰাজা ৰঘুনাথ ৰায় গোচৰ দিলেক, বোলে, "পৰীক্ষিতে নিষ্ঠুৰ উপদ্ৰৱ কৰে।" তাক আশ্বাস কৰিলেক। সিও

ঠাঁই মকৰম-খাঁৰ লগত দি বিদায় হল। লক্ষ্মীনাৰায়ণেও ঠাঁই কটক মকৰম-খাঁৰ লগত দি বেহাৰ গল, বোলে, "মঞি লগতে তুমা চহৰ পাই বেহাৰ মাৰিলোঁক।" ১৩॥

পৰীক্ষিতৰে মকৰম-খাঁৰ যুদ্ধ।—মকৰম-খাঁ বুৰুবাঁত হল আহি। পৰীক্ষিতেও ঠাঁই কটক দি ফুলগুৰীয়া ফতে-খাঁক পাচি দিলেক। মকৰম-খাঁৰ লগত নৰ যুদ্ধ হল। যুদ্ধত ফুলগুৰীয়া ফতে-খাঁক ধৰি নিলেক। মধ-ভুঞা হাথীত পৰমানন্দ হৈ আছিল, সিও পৰিল। হাথী শিকৰ ঠাঁই মাৰিলেক। সি হাথী মৰা পৰিল। তৰ-দুৱাৰে লোৱাৰি মাণ্ডু-দুৱাৰে যুদ্ধ হল। পুৰন্দৰ ডাঙৰ বৰুৱাৰ কুবেৰ-খাঁৰ লগত ঘোৰ ৰণ হল। কুবেৰ-খাঁ যুদ্ধত পৰিল। পুৰন্দৰে বঙ্গালৰ ঠাঁই বিস্তৰ মাৰিলেক। পাচে কুবেৰ-খাঁৰ বেটাৰ লগত যুদ্ধ হল। পুৰন্দৰ ৰণত পৰিল। পুৰন্দৰ পৰিলত ৰাজা উজিলা-উজিলাকৈ পাচ ওচি মাগাই পাৰ হৈ মনাত গড় বান্ধি থাকিল। বঙ্গালেও পাচে পাচে খেদি গিপাৰে থাকিল। ১৪॥

পাৎসাৰ আগত পৰীক্ষিত আৰু লক্ষ্মীনাৰায়ণ।—পাচে পাত্ৰ-মন্ত্ৰী আপোনাৰ মাজত লৈ দি মন্ত্ৰণা কৰিলেক, "ৰাজা বঙ্গালত মিলিলে ধৰি নিবোক আৰু ৰাজা হবাৰ নাই। আমি বঙ্গালত মিলি যথাৰূপে ৰাজা থাম।" এই যুগুতি কৰি ৰাজাক বোলে, "তুমি মিলি যাহ ৰাজা, নহি তেবে বঙ্গালক বলে লোৱাৰিম।" পাচে মকৰম-খাঁক লাগি উকিল পঠালে, বোলে, "বৎসৰত দুইবেলা আগৰ, এক শও হাথী, দুই শও টাঙ্গনঘোৰা, পাঁচ শও খণ্ডা-কলী, গন্ধ, চাৰি শও চোঁৱৰ দিম পাৎসাক। আৰু মকৰম-খাঁকো আনে আন ভেটী দেও, পাচ ওচি যাওক।" মকৰম-খাঁ বোলে, "পাৎসাৰ লোগ হাৰাম কৰিব উচিত নহই। পাচ ওচি যাগাও। ভাল, ৰাজা আহোক, পাৎসাৰ সেৱা কৰিলি সকলে কুশল হবেক। আৰু মই কবুল দিলোঁ,—যদি ৰাজাৰ কোনো বৈগুণ্য হয়, তবে মোৰ জীউ আগ কৰিম, পাচে ৰাজাৰ সি হওক। পাৎসাই ৰাজাৰ নাও শুনি চাহিবাক খুজিছি।" পাচে পৰীক্ষিতে পাত্ৰ-মন্ত্ৰী লৈ মকৰম-খাঁত মিলিল যাই। মকৰম-খাঁ পৰীক্ষিতক বিস্তৰ মান কৰি, বস্ত্ৰ অলঙ্কাৰ দি লগতে লৈ পাৎসাৰ ঠাই গল। ইঠাইৰ নবাব হুকম ৰাজাকৰ হাতোত ৰহিল। লক্ষ্মীনাৰায়ণকো মকৰম-খাঁ লগত লৈ গল; পাৎসাত মিলিল যাই। পাৎসাই লক্ষ্মীনাৰায়ণ পৰীক্ষিতক সুধিলে, "তোমৰা দুয়ো মিল হৈ ৰাজাই কৰ যাই। আৰ পৰীক্ষিত, লক্ষ্মীনাৰায়ণ তোৰ চাচা হয়,

পাও তুই সেৱা কৰ।" পৰীক্ষিতে বোলে, "যি শুনিছো, ইখান শুনিব পাৰ। প্ৰভুভক্তিৰে আপোনাৰ মনমানিকে হস্তী মাৰি আহাৰ কৰে। ভীমসেন আজ্ঞাত থাকি নাহি যাবে। আৰু মহাপ্ৰভুৱে আপোনাৰ কালক্ৰমে বাঘ-বুদ্ধিক পাত। কিন্তু জল-জন্তু থানাত থাকি বাঘ-বুদ্ধিক নাপায়। আপুনিও তেনে। তেক্ষোন মোৰ শত্ৰুত্ব ভাব, প্ৰাণ গলেও সেৱা নকৰো।" পাৎশাহে বং হৈ পৰীক্ষিতক ধৰি ৰাখিলেক। ৩৫॥

লক্ষ্মীনাৰায়ণ আৰু পৰীক্ষিতৰ বিদায়।—লক্ষ্মীনাৰায়ণক বিদায় দি সুধিলেক, "তোৰ ৰাজ্যত কি নাই, বোল মোত।" ৰাজা বোলে, "মোৰ ৰাজ্যত সকলো আছে, কেৱল ঢাল তৰোৱাল নাই, আৰ ইৰাকী ঘোঁৰা নাই।" ঘোঁৰা, তৰোৱাল দি বিদায় দিলে। পাছে মকৰম-খাঁ থাকি পৰীক্ষিতকো বিদায় দিয়াইলেক। পাৎশাহে সুধিলেক, "তোৰ ৰাজ্যত কি নাই বোল।" পৰীক্ষিতে বোলে, "মোৰ ৰাজ্যত সকলো পাব। পাৎশাহৰ স্বৰূপ লোক বুলি লিখি দিওক, তাকে সেৱা কৰি থাকিম।" পাৎশাহে বোলে, "যাকে তাকে দেখো। আমাৰ বংশৰ জগত বিৰোধ নকৰিবি, তোক দিলোঁ। বিৰোধ কৰাত নষ্ট হবি।" পাছে সবিনয় আহিল। ৩৬॥

পাৎশাহৰ সমুখত পুনৰ্ব্বাৰ পৰীক্ষিত।—পাৎশাহৰ ঠাই বিদায় হৈ আহিবৰ শুনি কামৰূপৰ নবা-সুবাক ঢকাৰ নবাব ইব্ৰাহিম-খাঁক লিখিলেক, "পৰীক্ষিত আহিলে ধৰি পঠাবা।" নবাবেও দেখা পালে। আৰু পৰীক্ষিত ঢকা আহিলত নবাবে কলে, "শুনিছো, পাৎশাহ ছবি আনিছা। ছবি এৰি মোৰ ঠাই আহিবেক। ছবি থাকিলে মোৰ উঠি সেৱা কৰিব লাগে।" পৰীক্ষিতে কথা নামানি ছবি লৈ নবাবৰ আগ হল। ছবি দেখি নবাব আগবাঢ়ি ছবিক সেৱা কৰি ক্ৰোধ হৈ পাৎশাহক লিখিলেক। পৰীক্ষিত হাৰামজাদা বুলি কামৰূপৰ নবা-সুবাকৰ লেখাখনকো দি পঠালে। আৰু গড়-গাঁৱৰ ৰাজা জমিদাৰকো অন্যায় কৰি থাকে, সিও সমাচাৰ লিখিলেক, বোলে, "পৰীক্ষিতৰ এই সকল দুৰ্গুণ। বনোৱ বাৰক ধৰি দি এৰি দিলা। ফিৰি বন পাইলি ৰাজ হইবাৰ নুই।" পাৎশাহে নবাবক লিখিলেক, "ফিৰি মোৰ ঠাইক পঠাই দি।" পাছে পৰীক্ষিতক দিল্লীক পঠাই দিলেক। ৩৭॥

ত্ৰিবেণী তীৰ্থত পৰীক্ষিতৰ দেহত্যাগ।—পাছে ত্ৰিবেণী-তীৰ্থ পালে যায়। ব্ৰাহ্মণক পুছিলেক, ই তীৰ্থৰ কি ফল-শ্ৰুতি?" ব্ৰাহ্মণে বোলে, "যি কামনা কৰি মৰে তাকে পায়। আত আত্মহত্যা পাপ নাই।" এই

কথা শুনি ৰাজা বোলে, "ই তীৰ্থক্ষেত্ৰ নাপাও। কেইদিন জীৱন!" এই সংকল্প কৰি, দান-দক্ষিণা কৰি দেহত্যাগ কৰিলেক। কবীন্দ্ৰপাত্ৰৰ বেটা কবিশেখৰ, শ্ৰীৰাম লস্কৰক আদি কৰি, ৰাজাৰ সকল মানুহ পাৎসাৰ আগ কৰি দিলেক। পাৎসা শুনি সন্তোষ হল। পাছে কবিশেখৰক কানুনগোই শিৰোপা-বিদায়ত কোঁচ-হাজোৰ দিলেক। আনো ৰাজাৰ সকল কাকো চৌধৰী কেতোকো পাটোৱাৰী, লস্কৰ বিষয় দি সবাৰে বিদায় দিলে। ৩৮ ॥

চতুৰ্থ অধ্যা।

মকৰম-খাঁৰ কোঁচৰাজ্য আক্ৰমণ।

বিজয়পুৰত নগৰ।—কামৰূপ বেহাৰত বিশ্বসিংহ ৰাজা কোঁচৰ। তান পুত্ৰ নৰনাৰায়ণ ৰাজা হল। নৰনাৰায়ণ ৰাজাৰ ভাই শুক্লধ্বজ কুঁৱৰ। তান পুত্ৰ ৰঘুনাৰায়ণ। নৰনাৰায়ণ ৰাজা হৈ আছিতে শুক্লধ্বজ পুত্ৰ ৰঘুনাৰায়ণে নগৰৰ ৰাজ হৈ আপোনাৰ বাহুবলে ৰাজা হয় কামৰূপত। আজাৰা গ্ৰামত মিলানদী তীৰে বিজয়পুৰত নগৰ পাতি ৰহিল। নৰনাৰায়ণে যুদ্ধিবাক বলে সাজি গল। পাছে ৰঘুনাৰায়ণে আপোনাৰ যত মহাটৈ আছে সবাকো লৌবাক তুলি হাতে ধনু ধৰাই সমুখে পঠালে। নৰনাৰায়ণে বোলে, "পুত্ৰ-বধুসকলেহে যুদ্ধক আহে।" ৰাজা লজ্জা হৈয়া উলটি গল, জল-কমল নয়ন। তাত পাছে বুঢ়ো ৰাজা মৃত্যু হল। ৩৯ ॥

চান্দখাঁক সহায় ভিক্ষা।—বেহাৰত তান পুত্ৰ লক্ষীনাৰায়ণ ৰাজা হল। বিজয়পুৰে পৰীক্ষিতনাৰায়ণ ৰাজা হল। তাত পাছে বুঢ়ো ৰাজা বৃদ্ধ হল। পৰীক্ষিতে আগবাঢ়ি বেহাৰকো মাৰিলেক। লক্ষীনাৰায়ণ বলে নাটে। একদিনা লক্ষীনাৰায়ণৰ ভাই বলীদেৱনাৰায়ণক ৰণত পাই ভুতু কালে পৰীক্ষিতে মাৰিলে। লক্ষীনাৰায়ণে কিছু কৰিব নোৱাৰি ভাইৰ শোকে চান্দখাঁহা পাৎসাৰ শৰণে পশিলেক, বোলে, "মঞি কামৰূপৰ ৰাজা, তোমাৰ আমি ভৃত্য হৈলোঁ। তুমি আমাক পুত্ৰবতে পালা। আমাৰ পিতৃ-পিতামহে সৰ্ব্বকালে ৰাজা আছিল। এখন মোৰ ভাতৃ-পুত্ৰ, পাত্ৰ-মন্ত্ৰী সনে আমাচি ৰাজা হৈ মোক দেশৰ ভাকি খেদে। মোৰ সোদৰ ভাইকো মোৰ আগতে

কাটিলে।" এতেকে পাৎসাহো আগ-পাচ কথা অনেক শুনিলে। পাচে মকৰম-খাঁ নবাবক পাৎসাই পঠাই দিলে। পাৎসা বোলে, "ৰাজাক বিপোটে গৈলে তাক ধৰি আনিবি।" ৪০ ॥

কামৰূপত যৱন।—মকৰম-খাঁ আহিবাৰ শুনি পৰীক্ষিতে আগবাঢ়ি ধুবুৰিত গড় দিয়া এক বৎসৰ যুদ্ধ কৰিলে। পাচে যুদ্ধ হাৰি ৰাজা ভাগি আহিল। সেই বেলা লক্ষ্মীনাৰায়ণ ৰাজাৰে পাচে ভেটা দিয়া গড় দিলে। তেবে ৰাজা মকৰম-খাঁত ধৰিল যায়। ৰাজাকো পাই ধৰি দিল্লীলৈ দিলে। সেই বৎসৰ পৰা কামৰূপ যৱনৰ অধিকাৰ হল, শক ১৫৩৪। অগ্ৰাণত ৰাজা বন্দী হল। পাচে ৰাজা শেষে পাৎসাৰ হুজুৰ হল। পাৎসাৰে ৰাজাক লক্ষ্মী-নাৰায়ণৰ পাৱ পাকুৰিবাক দিলে। ৰাজা পৰীক্ষিতে বোলে, "মঞি ছত্ৰ-ধাৰী ৰাজা কেনেকে পাও পাকুৰিম?" তথাপি ৰাজা পাৎসাৰ আজ্ঞা নকৰিলে; পাৎসাহো প্ৰশংসা কৰিলে। ৪১ ॥

পৰীক্ষিতৰ মৃত্যু।—পাচে ৰাজা পৰীক্ষিতে ৭০০০০০ সাত লাখ টকা দিয়া আপোনাৰ দেশক বিদায় কৰিলে। আৰু বীৰনাৰায়ণ, ৰূপ-নাৰায়ণ, শুকনাৰায়ণ, ভীমনাৰায়ণ, এই চাৰি বেটাক পাৎসাৰ চাকৰ কৰি দিলে। তেবে ৰাজা আহিতে প্ৰয়াগত মৃত্যু হল। লক্ষ্মীনাৰায়ণ ৰাজাহে পাৎসাৰ আজ্ঞা কৰি আপোনাৰ ৰাজ্যত থাকিল। ৪২ ॥

বলী কৌৰৱৰ শৰণাপন্ন।—তাত পাচে মিছৰিয়ে পৰা বঙ্গাল আহি আছে, স্বৰ্গ মহাৰাজাৰো লোকে তেতিয়ে পৰা সমাজে আছে। এইমতে দুই বৰিষ গ'ল। সেই বেলা পৰীক্ষিত ৰাজাৰ ভাই বলী কৌৰৱে বঙ্গালত ভয়ে পলাই আহি ৺দেৱতাৰ পাৱত শৰণে পশিলহি, বোলে, "আমাৰ বংশে গৰিমা-সাগৰত মজিলে। স্বৰ্গদেৱ, তুমি ৰক্ষা কৰা।" শক ১৫৩৬, মাহ ফাল্গুণ। মহাৰাজাৰে এই কথা শুনি কিছো গৰিমা কৰিলে, বোলে, "মঞি মানুহ পঠাই কহিবাক দিলোঁ। ককাই ৰাজা মোৰ ঠাইত ভাগি আহোক; মঞি দক্ষিণে থাকিম, ককাই উত্তৰে থাকিব। বঙ্গালক মাৰিম। হৰাকে বুলিলে, 'দেৱ কুটুম্বত কৰি, মঞি কেঁচা কাম নকৰোঁ, পৰা কাৰহে কৰোঁ। এখন মঞি পাৎসাৰ ঠাইকহে যাম। তেবেসে মোৰ দৈৱীক উদ্ধাৰ কৰিব পাৰিব।' এতিয়া সকলে কাৰ্য্য-কাম সিদ্ধি হল। তথাপি মই তোমাক ৰক্ষা কৰিম। আৰু বঙ্গালকো মাৰিম।" এই বুলি নিৰ্ভয়া দি ৰাখিলে, আৰু কন্যা, গ্ৰাম, হস্তী-ঘোঁৰা, দাস-দাসী, ৰাজযোগ্য অলঙ্কাৰ আদি বিস্তৰ বস্তু দিলে, মাহ ফাল্গুণ, শক ১৫৩৬। ৪৩ ॥

পঞ্চম অধ্যায়।

হাজোত সত্ৰাজিত।

মহাৰাজাৰ বঙ্গাল অনুসন্ধান।—সেই বেলা বঙ্গালৰ ৰতন-জা নামে এক সদাগৰে শিঙৰিত আগৰ কাঠ কিনি আছে। মহাৰাজাৰ আজ্ঞাতে তাক তৈরে পৰা হাবুং চেতিয়াৱে খেদি পঠালে আৰু আগৰ কাঠকো কাঢ়ি ললে, বোলে, "কোঁচ ৰাজাৰ হাবি আশ পালি। সেইমতে আমাকো চুমতে চা।" আৰু সেই বেলা মহাৰাজাৰে চেংধৰাক পঠাই দিলে বঙ্গালৰ বাৰ্ত্তাক জানিবাক প্ৰতি; তাক বচনেও এইখান বুলিলে, "কাজলীমাৰে কুৰিবিশে, বঙ্গালক পালে নেৰিবি।" ৪৪ ॥

সত্ৰাজিতৰ প্ৰথম আক্ৰমণ।—তাত পাছে চেংধৰা সৈ বঙ্গালৰ দুখান নাও পাই তাক মাৰিলেগৈ। দুটা মানুহ কাটি তাৰ মাথা আনিলে। এই কথা বঙ্গালৰ লোকে সৈ হাজোত চৈয়দ বাবাকৰ প্ৰমুখ্যে যত ওমৰাও আছে তাৰ আগে সমস্তে বুজাও কলে, বোলে, "পাৎসাৰ লাগি যত আগৰ কাঠ কিনিলোঁ, সমস্তে আহোমে লুটিলে আৰু দুইখান নাও মাৰিলে। দুই মৰ্দকো কাটি মাথা নিলে।" তেবে চৈয়দ বাবকৰ নবাবে সত্ৰাজিতক পাঠিলে; চেংধৰা, হাবুং চেতিয়া, মন-নথোৱা, বনপক, ৰবি আনেসে বুলি। পাছে সত্ৰাজিতে তিনিকুৰি নাৱেৰে কলঙে উজাই আহি সলা মাৰিলেহি। চেঙৰ দুই মৰ্দকো কাটি মাথা আনিলে। তেবে চৈয়দ বাবাকৰ নবাবে চেংধৰা, হাবুং চেতিয়া, মন-নথোৱা, বনপক, চাৰি পানীসিয়া বিশ্বনাথৰ ওপৰে আতান-গুনি সোমানতে পলাই, ৰবি আনিব নোৱাৰিলে। সত্ৰাজিতে আৰু ৰাজাৰ ভাণ্ডাৰৰ লুটি সকলো সৰ্ব্বস্ব নিলে। সলাৰ দেৱধনৰ নটিনীকো নিলে, আৰু তিনিদিন ৰহি ভটীয়াই গল। সেই কালৰপৰা বঙ্গালেৰে আহোমৰে যুদ্ধ লাগি গল, শক ১৫৩৮। ৪৫ ॥

যুদ্ধৰ আয়োজন।—বৈশাখ গত জেষ্ঠ প্ৰবেশ সংক্ৰান্তিৰ দিন। বৈশালি তুৰ্কক আহোমে মাৰিলে তাৰ পৰাহে আনে আনি যুদ্ধ লগালে। তাত পাছে বঙ্গালৰ বাৰ্ত্তাক স্বৰ্গমহাৰাজা পাই তিনিজনা গোহাঞি প্ৰমুখ্যে যত বৰুৱা, সন্দিকৈ, পাত্ৰ, চেতিয়া, সবাকো আজ্ঞা কৰিলে। ডাঙ্গৰীয়াসবো সমস্তৰে সাজু হৈ নিৰ্ভৈমুখে থানা দিয়া ৰহিলগৈ। বঙ্গালেও এই কথা শুনি ভৰালীক আগ কৰা ৰহিল। ৮১ গড়গ্ৰামৰপৰা চিনাতলিত ৰহিলগৈ, আহোমৰ এক পাক আছিতে। ৪৬ ॥

কছাৰৰ আক্ৰমণ।—পাচে চাউলাই কোঁৱৰ পুৰুখো থাপুত বৰগোহাঞি আকো বৰপাত্ৰ আনো বৰবৰুৱা সমন্বিতে গত লোক চামধৰাই ৰহিলহি। পাচে মহাৰাজাও গৈ আলিবালকত ৰহিলহি। কছাৰেও নাম্ৰীক পাই আহু দুই আছি তঙুৰী কাখৰে ৰহিলহি। আহোমো তঙুৰীক মনা কৰি গড় দিয়া থাকিল। এইমতে এক মাস দেখা দেখি হৈয়া থাকিল। আহোমবো আগু-আন সেনাবোৰে তঙুৰী কাখৰে গৈ কছাৰেৰে মাৰামাৰি কৰি থাকে। পাচে একদিনা কছাৰো থোঁৱা নাৱত তুলি কাপৰে ঢাকি তঙুৰী পাৰ হৈ আহোমক ধৰিলে। পাচে বৰচেতিয়াৰ পুত্ৰ কটীয়া ডেকাক কাটিলে, বিতোপাত্ৰক ধৰি নিলে, পিঙ্গলীয়া গোহাঞি পলাই এৰাল। আনলোকো কিছু পৰিল, পুৰ, গল। ৪৭ ॥

আহোমৰ পলায়ন।—শুক্ৰবাৰে মাঘৰ সংক্ৰান্তিৰ দিনা, তেবে সমস্ত কছাৰে, আন লোকসবো ভাগি আহি তঙুৰী গড় এৰি চামধৰাত ৰহহি। পাচে ৺ৰে এই কথা শুনি আপোনাৰ দলাকে চাউলাই কোঁৱৰক সবাৰে উপৰি অধিকাৰ কৰি দিছিলে; তাকো মাৰিবাক মনে ধৰি আনিলে। পাচে আইকুৰীয়ে মাতিহে এৰবালে। আৰু বৰগোহাঞিৰ নেওগ কৰঙ্ চেলিয়াৰ নাতি, বুঢ়াগোহাঞিৰ নেওগ সেচাই-কিচিকা, বৰপাত্ৰ-গোহাঞিৰ নেওগ পোৰালি বাধুৰ গোহাঞি, এই সমস্তকে শংহ ধৰি আনিব দিলে। ৪৮ ॥

যুদ্ধৰ যোগাৰ।—পাচে সেই সেনা হাতি, ঘোঁৰা, পুৰুখো আতেক আনো গড়ভিতৰিয়া কাঢ়ী আছিল সবে ৰাজাক বুলিবাক লাগিল, "স্বৰ্গদেৱ! তুমি মহাৰাজা হৈ কি কাৰণে বাদিত দুখ পাই আছা, আমাক যুদ্ধলৈ কিয় পঠাই দিয়া? আমাক কি কাৰণে কাড়ুলাক শিকাইছা?" তেবেসে সেচাৰ চিকি, পুৰুখো আদি আনো গড়ভিতৰিয়া কাঢ়ী আছিল সকলোকো পঠাই দিলে, তঙুৰীৰ গড় পুনৰ্ব্বাৰ নবীন হব কেন বুলিলে। এই কথা গোহাঁইবিলাকে শুনিলে, বোলে, "তিনি নেওগ সবে কোঁৱৰক যে ধৰি দিলে আমাহঁতৰ হতে।" ৪৯ ॥

যুদ্ধ-যাত্ৰা।—পাচে ৰাজাগৰে সবে গোহাঞিবিলাকে যামচ কৰি তঙুৰীয়ে উজাই তিনি বন মন: গাঢ়িলে তঙুৰীত পাৰ হৈবাক বাধি। পাচে এই কথা ৺ৰে শুনি চাউলাই কোঁৱৰকো তিনি নেওগকো নামানি পঠাই দিলে। পাচে থাপুত বৰগোহাঞি, নাফু বৰপাত্ৰ, তিপাম বৰা, মাম-কপীয়া বৰা, চাৰিং বৰা, কমলু সন্দিকৈ, ৰকং বৰচেতিয়া, সেচাম-পেঙ্গৰ,

পুত্ৰ, নৱাপ কৌৱৰ, শুঁকিল ৰৰা, হাতীবৰুৱা, বেটুৱা ৰৰা, এই সমস্তে ডুবাৰ হৈ থাল। সেই সকলৰ উপৰি ফেঁথনা বাড়নেওগ হৈল। সেচাম সদিকৈ পিকচাই চেটিয়া, লেচাম-পম ডগৰী, নাহ্ম নেওগ, চিৰিংগাং, চাউলাপানা, নাঙ্গি নেওগ কুলকুৰৰ পুত্ৰ নানুক গোহাঞি, চাওলাং বৰুৱা, এই সমস্তে মাৰে গৈল। আনো যত বুঢ়াক তাৰ কোনে অন্ত পাইব। ফুত্ত বৰুৱা-সবাকো আন সেনাগণৰ বা কোনে অন্ত পায়। ১২০ চকুৰি সৈন্যৰ হস্তী আহ্বান লই যায়। ৫০ ॥

যুদ্ধাবস্থ।—মাঘৰ ১৫ দিন গাউতে শনিবাৰে প্ৰভাতে যৱনগণৰ সেনাত্ত মাৰে-ভৰে চাপি যুদ্ধ ধৰিলে; হাতীয়ে আগবাড়ি গড় ভাঙ্গি উঠিল। পাচে সেনাসকলো উঠি যাকে যতে পালে তাতে কাটিবাক লাগিল। বঙ্গালো সাম্ভু হইবাক নাপালে; কতো নিতঙ্গে পলাই কটা গ'ল, কতো অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ ধৰি যুজিলে। বঙ্গালেও কিছু কৰিব নোৱাৰি যাৱৰপৰ হুঁইকি লোহিতৰ নিকটে বালিত চাপি ৰহিল। সেই সময়ত ১২ শ চিপাহী ফেঁনা গোহাঞি সমে তাৰ কিছু সৈন্য লগত লৈয়া নৌবাৰে চৰিয়া আহোমৰ বেড় ভাঙ্গি বাজ হয়া পলাই গ'ল। সত্ৰাজিতো দুখন মাৰেৰে সৈন্যৰ মাজৰ পৰা এৰাই গ'ল। ৫১ ॥

বঙ্গাল বধ।—আহোমেও পাচে যত বঙ্গাল ভগাইলে তাক খাৰবিৰ গড় দিয়া ধৰে। তাৰ মাজৰ পৰা দাঙ্গে যেৱ লৈ যি আছে তাক নাকাটি পাৰকৈ আনে। সেই বেলা বৰগোহাঞিয়েও আৰো গোহাঞিকো আপোনাৰ ভিতৰ কৰি মানিলে। একৰাতি তেলেনতে বেৰাৰ ভিতৰতে বঙ্গাল আছিল। আন দিনা এক প্ৰহৰৰ উপৰে সবো বঙ্গালক বেঢ়ি কাটিলে। বঙ্গালৰ সবাৰে উপৰি তাৰৰ যি হৈছল শাসকৰ নবাব সিও পৰিল। ভগৱান বাল্লু, গফুৰ চান্দ, জাহিৰ-বেগ, মীৰ্হা-নবি, জামাল-খাঁ, সফিদে আহমদ-খাঁ এই সব কটা গ'ল। ৰাজা জগদেৱ, গন্ধৰ্বৰায়, মাতাবায়, জ্ঞানাৰাজা, হাড়া প্ৰতাপসিংহ, ইন্দ্ৰমণি, নৰসিংহৰায়, ভাগ্যধনৰায়, কৰ্ণচন্দ, এই সমে ১০ ৰাজা দাঙ্গে যেৱ ধৰি বোলে, "আমি মহাৰাজাৰ শৰণীয়া বন্দী হৈলো, আমাক নাকাটিবা।" পাচে তাসবাক নাকাটিলে। ৫২ ॥

বঙ্গাল-বন্দী।—এই কথা বৰুৱালোকে ৺ৰ চৰণত জনালে। পাচে মহাৰাজা নানুৱ পঠাই সকলে ফেঙ্গুনীয়া ডাকুৱ দিয়া গড়গাঁৱক যনালে। আক সত্ৰাজিত মোহনশিবিনায়ো ভেটি ধৰি আনিলে। আৰু যি বঙ্গাল কাণ্ড

ঘাক এৰি ৰখিব তাকো মাৰকাটি ধৰি আনিলে। আনো বঙ্গাল গমতে কটা গ'ল। আহোমৰো তৰে হাতীৰৰুৱা পৰিল, পুঁজিয়া বৰা, গগল বৰা পৰিল। নাৱত পৰিল লেচাম সন্দিকৈ, চিৰিংগা। তেবে সেই বেলা ৺দেৱক জনালে, "বঙ্গাল বৰত ভঙ্গ হল আৰু নাগৰিৰ তিনি ভৰপীয়া চিঠী দিয়া বঙ্গালক বেঢ়ি থৈছো।" পাছে এই কথা মহাৰাজা শুনি তৎকালে খেদা পঠাইলে, বোলে, "বঙ্গালক মাৰকাটিব। কেনুৱা উনৰাওলোৱে লোক খুজিবলৈ আহি আছে তাক মই চাবলৈ যাওঁ।" এই শুনি খেদা পঠিয়াই দিয়া ৺দেৱে চামৰবাটৈলৈ গল বঙ্গালক চাবৰ বাবে। ৫৩ ॥

আহোমৰ জয়।—পাছে মহাৰাজাও শুনিলে সমস্ত বঙ্গালক কাটি গোহাঞিবোৰ পাৰ হৈ আহিল কেন। এই সময়তে ৰাজাৰ দমাৰেক চাউনাই কোঁৱৰকো মাৰিলে। গোহাঞিবোৰৰো নেওগবিলাকককো কাটিলে। কৰং চেতিয়া পলাইছে এৰান। তিনিজনা গোহাঞিকো ধৰিলে। তিনিজনা গোহাঞিয়েও বুলিলে, "আমি কেনে বধ কৰাই থম।" বঙ্গালক কাটি মাৰি পালে হস্তী ১২ টা, ঘোঁৰা ৯০০, আন যত কাণ্ড নাগি থকিল আৰু বাজত বাদু-লক্ষ ঘোঁৰা কাটিলে, তাৰ কোনে অন্ত পায়? বাচক নাৱ ২০০ আৰু বঙ্গালৰ যতেক হিলেদাৰী ভতেকৰ ভতেক দিলে, তৰোৱাল, ঢাক, জমদাৰ, কঁৰুৱা, এই সকলৰ সীমা নাই। সনহা পালে ৮৪, যি কিছু আহিলা-পাতি লোহিতে পৰিল তাকে মাত্ৰ নাপালে। শক ১৫৩৭, মাঘ মাহ, ১৬ দিন গতে, দেওবাৰে, তেবে সেই বেলা ধনু-পিকচাই সহিতে আহোমে থৈ কাজলীত থানা কৰি ৰহিল। ৫৪ ॥

মহাৰাজা ডিমৰুৱাৰ পৰাজয়।—১৫৩৩ শকত, আৰ নৰনাৰায়ণৰ দিনত কছাৰীৰ-ৰজা ডিমৰুৱা ৰজা চৈধ্য হাজাৰ লোকেৰে ভাগি আহিল। পাছেও ভাই পাত্ৰীশূৰ ৰজাৰে নৰনাৰায়ণে বাঁচিল আঠাৰে ৰাজ্য দখল কৰি নিলে। পাত্ৰীশূৰৰ বেটা চক্ৰধ্বজ ৰজা হই নৰনাৰায়ণৰ ঠাইক নাথাৱ। পাছে নাথাৱৰ হই ১২ বৎসৰ বন্দী কৰি থৈছিল। চক্ৰধ্বজৰ বেটা পোৱালসিংহ; পোৱালসিংহৰ বেটা ৰত্নাকৰ, প্ৰভাকৰ ৰজা হল। সেই বেলা মকৰধ্বজ-বাবে পৰীক্ষিত ৰজাক ধৰি নিলে। সেই সময়তে জয়ন্তাৰ ধনমাণিক ৰজাই ডিমৰুৱাক মাৰি প্ৰভাকৰক ধৰি নি বন্দী কৰি থৈছিলে। পাছে ধনমাণিক ৰজা হৈ প্ৰভাকৰক নাতী দি নেদি পঠালে। পাছে প্ৰভাকৰৰ বেটা ৰঙ্গ

ৰাজা কাজলীত হাবু-পিকছাইৰ ঠাইক আসি মহাৰাজাত শৰণে পশিলাহি। মহাৰাজাও ঘঁটী-বাহন তেজপাত্ কৰা দণ্ডী দি বিদায় দিলে। সেই কালৰ পৰাহে ভিতৰুৱা মহাৰাজাৰ হ'ল। ৫৫ ॥

দৰঙ্গ ৰাজা ধৰ্ম্মনাৰায়ণ।—তেবেসে মহাৰাজা বলীকোঁৱৰক ধৰ্ম্ম-নাৰায়ণ নাম দিয়া দৰঙ্গত ৰাজা পাতিলে। আৰু চন্দ্ৰনাৰায়ণ, ৰূপনাৰায়ণ প্ৰমুখ্যে পৰীক্ষিত ৰাজাৰ যত কোঁৱৰ আছিল সবে আসি মহাৰাজাক সেৱা কৰিলেহি। তেবে মহাৰাজাৰ প্ৰসাদে গ্ৰাম ভূমি লৈ ৮তাক সেৱা কৰি থাকে, কতো দেশক যায়। আৰু দখিণকূলীয়া ভিতৰুৱা আদি কৰি যতেক ৰাজা আছে সবে আসি ৮দেৱক সেৱা কৰিলেহি কোড়, কপাহ, কাপোৰ আদি আনো সম্ভাৰসকল লৈ; আশ্বিন মাসে, শক ১৫৩৯। তেবেসে ১৫৩৯ শক মানত চামধৰাত গড় বান্ধিলে। ৰাজাৰ কোঁৱৰ নৰি গোসাঞিৰ মৃত্যু, শক ১৫৩৮। ৫৬ ॥

বঙ্গাল ধৰিবৰ মন্ত্ৰ।—আৰু পুনৰ্ব্বাৰ দখিণকূলীয়া, উত্তৰকূলীয়া, চেকেৰীয়ে ৮তাক উপায় কৰালেহি, বোলে, "স্বৰ্গদেৱ মহাৰাজ, আমি যতেক চেকেৰি আছোঁ সমস্তকে ৰাজা পৰীক্ষিতে তোমাৰ দুই পাৱৰ তলে দি গৈছে; আৰু বুলিলে, 'মোৰ যত কোঁৱৰ-কুঁৱৰী আৰু যত বালেক আছে সবাৰো দেৱ-কুটুম্বৰ হাইতেহে ভাত, থান ঠাইত তাৰ ৰক্ষা নাই।' এখন স্বৰ্গদেৱে যদি আজ্ঞা কৰে হাজোত দিবা বঙ্গালখানি আছে তাক ধৰিবাক গুচি, আমাকো দেৱৰ লোকজনকো পাঠাওক; দেৱৰ লোকক পাছ কৰি আমি আগ হৈ ধৰিবহঁগৈ; এতেকে দখিণকোল উত্তৰকোল সমস্তে ৮তাৰ হব।" এই কথা শুনি মহাৰাজা আনন্দিত হ'ল, ভাল বুলি শলাগিলে। ৫৭ ॥

চামধৰাত গড়।—পাচে আহোমত মহাৰাজাৰ আজ্ঞাত তিনি জনা গোহাঞি প্ৰমুখ্যে সমস্ত সেনা চেচামুখে গড় দিয়া থাকিলহিঁ, মহাৰাজাও চামধৰাতে ৰহিল। এইমতে মাঘ গ'ল। বঙ্গালো চেক-কমল প্ৰমুখ্যে হাজো পৰ্ব্বত জুৰি আছে। পাচে আহোমে পৰ্ব্বত তক বেৰি গড় দিলেহিঁ। আৰু দক্ষিণে বা যত নাও আছিল, তাক ভাণ্ডাৰী গোহাঞি প্ৰমুখ্যে লোহিতে লৈ ভেটিলে। ৫৮ ॥

বঙ্গালৰ পলায়ন।—বাইবো বৰ্ষবাত পূবে-উত্তৰে তিনিজনা গোহাঞি প্ৰমুখ্যে ৰহি আছে। বঙ্গালো ভাগিবাক শঙ্কু হৈল। তেবে সেই সময়তে লেচাম-চিৰিঙে তিনিজনা গোহাঞিকো খানি-বচন বুলিলে, "বঙ্গাল যে ভাগে

তোমালোকে সৰৱ দিয়া!" এই বুলি লোকসকলোকো কোবাই যুদ্ধৰ সমুখে পৰ্ব্বতত তুলি দিলে বঙ্গালক কাটিবাক প্ৰতি। বঙ্গালো সাতু হৈ আছে। পাচে ৰনত দুখে তিনিজনা গোহাঞি যালো সকল আহোম পৰ্ব্বতত উঠি যাওতে বঙ্গালে যোঁৱা মেলি যাকে যেতে পালে তেতে কাটিলে। ধকুৱহু বুঢ়াগোহাঞি পৰিল। নাও-মাৰৱা, আহিলা-পাতি, যত দিলৈ, সকলে পৰিল। যত লোক পৰিল তাৰ সীমা নাই আৰু হাতী পৰিল ৮০ কুৰি। কৈৱা গোহাঞিয়ে খানুৱা কনাই হাতীক ধৰিলে। পাচে তাক আচাৰ বাবি পেলাই নগৰক আহিল। পাচে যুদ্ধ হাবি পুনৰ্ব্বাৰ কাজলীত ৰহিলহি, শক ১০৩১। ৫৯ ॥

বিষয়াৰ শাস্তি।—পাচে ৬ৰে ধাপ্ভুত সৰগোহাঁই তিপাম ৰাজাক লোহাৰ ডিঙৰা ভৰাই আনিলে বন্দি, ওপৰে পিকদান ধৰি আহিল। নাম্চু নেওগক মুৰত কোবাই মাৰিলে। লেচাম-চিৰিং, লালুক-ফুকন, লাহন, তিনিকো কাঁইটেৰে চেপি মাৰিলে চিলাতলিত। আৰু উত্তৰাকোলৰ ভুঞা, সৰভিৰ হাজৰিকিয়া, শইকীয়া, এইসকলক মাক পালে সবাকে মাৰিলে। সেই সময়ত লাঙ্গি সৰফুকন নাম দি কাজলীলৈ পঠালে। সেই সময়ৰ পৰাহে ৰৰফুকন নাম হল। ৬০ ॥

সন্ধিৰ যত্ন।—পাচে মহাৰাজা গড়গ্ৰামক আহিল। সেই বেলা ধাৰিকাত পাট নলে। তাত পাচে ছেক-কমলৰ আগত বিৰম্-কাজিয়ে বোলে, "নবাবৰ আজ্ঞা হলে আচামক মিল-প্ৰীতি কৰাই হৰ্ত্তীদন্ত, আগৰ কাষ্ঠ অনাই দিব পাৰোঁ।" নবাবেও ভাল বুলি শলাগিলে। বিৰম্-কাজি আছিল আগিয়া-ঠুটিত, আমাৰ লাঙ্গি ফুকন আছিল কাজলীত। পাচে বিৰম্-কাজিয়ে আগ-চৰী অশ্বক্ৰান্তলৈ আহি লাঙ্গি ফুকনৰ ঠাইলৈ প্ৰীতিৰ কাৰণ কৈ পঠালে আমাৰ চৰকালতলৈ। ৬১ ॥

বিৰম্-কাজি বন্দী।—পাচে ফুকনেও এই কথা ৬ত জনালত ধৰাঙ্গৰ কটকীক পঠাই বোলে, "ফুকনেও তাক উপাই কৰি কাজলীলৈকে অনাব।" পাচে ফুকনৰ আজ্ঞায়ে ধৰাঙ্গৰে সত্য-শপত কৰি কাজিক উপাই মন্ত্ৰণাৰ হাবায়ে নাৱত তুলি আনিলে। পাচে কাজিয়ে উমানন্দৰ সেইখানিতে বুলিলে, "ধৰাঙ্গৰ, দেৰ, মোৰ কৰত দুই তলোৱাৰ আছে, তোৰ নাৱৰ দুই ধাৰৰ মনুষ্য ধ্বংস কৰিবলৈহতে, যাতো তএন ব্ৰাহ্মণ আৰু পুৰোহিতো, দুয়ো ব্ৰাহ্মণৰ কোনোখান হব বুলিহে হাত জপাই ৰহিলোঁ। মোৰ কপালে

বিধান হই গৈছেহে।" পাচে কাজলী পালেহি। ফুকনে কথাবাৰ্ত্তা হৈ বোলে, "ভাল, কালি যে আহিছে ৮ক সেৱা কৰি ঝাঁইকটেগ।" এই বুলি মন্ত্ৰণা কৰি গড়গ্ৰামলৈ পঠালে। পাচে বনাহুৱে নি ৮বোজাক হজুৰ কৰিলে। ৮এ বোলে, "কালি এখন থাকক, মোক বজানকে নিজাৰ নোৱাৰে নালে।" এই বুলি বাঁহচোৱাত মৰ-দুৱাৰ গাড়ি দি ৰাখিলে, যাবলৈ নাপালে, শক ১৫৪০, মাহ জৈষ্ঠ। ৬২ ॥

তিনি কুঁৱৰীৰ মৰণ।—হাত পাচে পাংসাৰ ভাই মীৰ্জ্জা-নাথন দক্ষিণকোল পাৰ হৈ ধৰ্ম্মনাৰায়ণক ধৰিলেহেঁগ, তেবে ৰাজা পলাই এৰাল। তিনিজনা কুঁৱৰী হাতীৰ ওপৰত গুলী লাগি পৰিল। পাচে আহোমে সৈতে যুদ্ধ দিলে, তেনে মীৰ্জ্জা-নাথন ভঙ্গ খাই পলাল। হাতিমহিবে একলে খেদি গৈলা পৰিল। ৬৩ ॥

সত্ৰাজিতৰ আক্ৰমণ।—পাচে সেই সময়তে মাধোগোবিন্দেও আহোমৰ সঙ্গ লৈ কৰৈবাৰী সীমা কৰি দক্ষিণকোলে ৰাজা হ'ল। বঙ্গালে দক্ষিণকোলে পাৰ হইবাকো নোৱাৰে, তাৰ সঙ্গে মহাৰাজা ২০০০ কাণ্ডী দিয়া নিহেতু আছে। সত্ৰাজিতে লোক তুলি মানোক মাৰেঁগৈ বুলি আছিল, আহোমৰ কাৰণে নোৱাৰে। সত্ৰাজিতৰ ভতিজাক উক্তনাৰায়ণ পৰিল আৰু ভৱানীৰায় পৰিল। এইমতে উত্তৰে দক্ষিণে বনে লুকাই কভাই যাবে, সেখাই ধন লকলে, সত্ৰাজিতে দুৱাৰলৈ আহি আছে সত্ৰে হাত ভাগে। ৬৪ ॥

শৰণাগত সত্ৰাজিত।—পাচে সত্ৰাজিতে কিছু কৰিব নোৱাৰি মহাৰাজাক বাপ মানি আৰ্জ্জাপ কৰি পঠালে উমৰ কানাই দুই ভুঁইয়াত কৰি মহাৰাজাৰ ঠাইক লাগি। লাহৰি, পালক, তাৰ, মুক্তা, পুৱাল, আনো বস্ত্ৰ সকল দি পঠালে। আৰু পত্ৰত লেখিলে, "মহাৰাজৰ বেটা হৈলো, ৮ৰাজা যদি বেটা বোলে বেটা, নফৰ বোলে নফৰ। মঞ্জি যেনতে দুৱাৰত ৰহে। তেমত কৰিব।" ৬৫ ॥

সত্ৰাজিতৰ পত্ৰ।—পত্ৰ এই—

স্বস্তি অখিল-গণনীয়-পৰমপবিত্ৰ-যশোৰাশিমণ্ডিত-
দিগদিগন্তৰালাদি-পটোৎপাটন-শ্ৰীশ্ৰীমহাৰাজা-প্ৰচণ্ডপ্ৰতাপেষু—

সেলামসালাম লেখনং কাৰ্য্যঞ্চাগে তোমাৰ কুশল হামেচা চাহো যেন হামাৰে নিজাৰ খোৰ হোওগা আৰ তুমি এতবাৰ নওৱাক্ত

ও আমাৰে ৰোগ কোনো হওঁএ শ্ৰীশ্ৰীযুত ভুবনমুখ ৺দেৱে ৺ৰ চৰণত দৰশাতে বই গড়গোড় দেখ্যা তোমাৰি দোৰবতেত চাপৰি দৌড় কৰোহো অতএব কিলজিৰিমা বাহুতেৰ লোচ হানিক হোৱে। বিল্‌কুল্লা বাহুতেৰ লোচ হানিক হোএ তাব অলিকালেখানাভিতৰে পৰঃ উজৰ কানাই কমিয়েক হীজিব আপোনে ক্ষাহ তুলাহ হামিলকাত হাম ইতি ভিলকাম। শক ১৫৪১, ফাগুন ১২।

সন্দেশ—সোনাচা ২০ কুবি, নাহৰি ২০ কুবি, পায়ক ১০ খন, চিট ৫০ খন, চাৰ ৪০ কুবি, পোৱাল ২০ পাৰ, বং ২ দোণ, মাইকল ১ দোণ, সফেদ কাঠ ৪ সেৰ, লাল ২ সেৰ, সত্ৰাজিতৰ পত্ৰ লেখা। ৬৬ ॥

মহাৰাজৰ মিত্ৰতা।—পত্ৰ শুনি ৺দেৱে বুলিলে, "ভাল, মোক পি বাপ বুলিলে মইও বেটা বুলিলোঁ। পুত্ৰ হলে পিতৃৰ বচন কৰিব লাগে।" এই বুলি কমললোচন কটকীত কৰি লোণৰ পানীয়েৰে কাপৰ জৰা, তাৰ ভিতৰত উজন ফল দিয়া পঠালে আৰু উজন চাউল, লোণ দিয়া পঠালে। মহাৰাজা বোলে, "পুত্ৰ হলে মাতৃৰ স্তন খাব লাগে; এই পানীয়ে জানিবা স্তন। তাৰ দেশত গিহেতু লোণ চাউল খালে হাৰাম নকৰে হেন শুনিছোঁ।" পাচে সত্ৰাজিতেও মহাৰাজাকো সাতসেৱা কৰি জবাতে পানীকো, চাউলকো লোণকো খালে। আৰু পাট কাপোৰ, চিকণ কাপোৰ, খানুক, আগৰ কাঠ আৰু পুতি দিলে তাৰ মাৰ্কেনকলৈ আইকুঁৱৰীৰ নামে আহোম মেখেলাৰে এক যোৰ কাপোৰ দিলে। মহাৰাজাৰ আজ্ঞা প্ৰাণতিয়িও কৰিছে, এইমতে কতোদিন মিত্ৰতাতে আছিল। সেই সময়তে তেলাইক পুৰাৰ্থনে পাঙিলে তেৰেলে হাটি-বাটি হ'ল। তাতো সত্ৰাজিতে হাটি-বাটিৰ কথা কলে কটকীলৈ আবাগাত হ'ল। ৬৭ ॥

ঢকাৰ কটকীৰ আগমন।—তাত পাচে ঢকাৰ নবাবৰ অনুমতিয়ে হৰিবল্লভ গোসাই ভুঁইক বোলে, "ঢকাৰ নবাবেৰে ৺এ একলাগ গুড় কৰাইবা" বুলি, বাজিত-খাঁকে গোপালকে গোসাই ভুঁইৰ লগত পত্ৰ-সন্দেশ দি পঠাই দিলে, চিৰ পুৰান, সোণাৰ বলনকৰা পীৰা ১খন। পাচে গোসাই ভুঁইয়ে নবাবৰ কটকীক কুকুৰাত থৈ কাজলীত বৰফুকনত জনালেগৈ। সত্ৰাজিতে সহাতিত কৰি বৰফুকনলৈ কৈ পঠালে, বোলে, "ঢকাৰ নবাবৰ কটকী আহিলে তোমাৰ আমাৰ প্ৰীতিৰিশাটি কেমনে ৰহিব। ঢকাৰ নবাবৰ কটকী যেমনে আহিব নাপাই তেমনধান কৰিব।" পাচে ফুকনে সত্ৰাজিতে ফুকনৰ আবেক

লেচাম ডেকাকে কুইতকে ৺লৈ কৈ পঠালে, বোলে, "সোণাৰি মুদৈয়ে চকাত বঙ্গালৰ আগত আমাৰ সকলো মন্ত্ৰৰ কথা কৈ ৺ৰে প্ৰীতি কৰাব পাৰে।" এই বুলি উকিল-পত্ৰ আনিছে। ৺ৰ বচন হলেহে আনিব পাই।" ৬৮ ॥

মুদৈৰ মৰণ।—পাচে এই কথা শুনি ৺এ বোলে, "সি বাপাৰি, বাপাৰৰ কাম কৰিব। মোৰ মন্ত্ৰৰ কথা কৈ কেমনে উকিল-পত্ৰ আনিছে?" এই বুলি ৺এ সোণাৰি মুদৈক, ময়হৰি মুদৈক, নৰহৰি মুদৈক, এই তিনিক কুকুৰাতে কাটি পিতুৱান ভুৰ বান্ধি উটাই পঠালে; আৰু পাইকো কাটিলে কুৰুৰি ৪০। কুকুৰাৰ পৰা বঙ্গালৰ কটকীক ওলটাই পঠালে। ৬৯ ॥

সত্ৰাজিতলৈ কটকী।—তাত পাচে কনীয়া কটকীক সত্ৰাজিতৰ ঠাইক পঠাইছিলে। পাচে কটকীৰ বস্তু চোৰে নিলে, এই কথা সত্ৰাজিতে শুনি পিতলৰ কলহ ১ যোৰ, কাপোৰ ১ যোৰ, ৰূপ ২০ সেৰ আৰু বাবৰ বস্তুজাত সহিতে দি পঠালে। নাৱবৈচাক কিছু নিদিলে। পাচে আহিলত নাও-বৈচাৰে মহাৰাজত গোচৰ দিলে, বোলে, "৺ৰ কটকী যে সে বঙ্গালত বস্তু খুজিব পাইনেকি?" পাচে মহাৰাজা সাখী ধৰি সুধিলত কটকীয়ে বোলে, "মোৰ বস্তুজাত চোৰে নিলত শুনি আপুনিহে দি পঠাইছে, মই খোজা নাই।" ৺এ বোলে, "এই কথাকে কোনে জানে?" কটকীয়ে বোলে, "ভেলাইয়ে জানে, আগচকীয়ালে জানে।" ৭০ ॥

কটকীৰ শাস্তি।—পাচে ভেলাইত লাঙ্গি কুকনক সুধিব দিলে। কটকীকো ডগুৰী গোহাঁইক বন্দীকৈ থব দিলে। পাচে সাত কটকীৰ লগত বন্দীকৈ থলেনি। একদিনা মহাৰাজা পৰ্ব্বতৰ পৰা আহোঁতে হাতীশালত দেখি সাতকো কাটিব দিলে। ডগুৰী গোহাঁয়ে সাতো সাতৰ লগত থলে, এতেকেহে সাতৰ লগত আঠকো কাটিবলৈ উলিয়া আথকৈল দিলে। কনীয়া কটকীয়ে বোলে, "সাতোটাকে কাটিব দিছে, মই ইহঁতৰ লগৰ নহওঁ। মোক আন লইতেহে বন্দী কৰিছে।" তথাপি লেবোতে টকা বাচিলে, ধৰাঙ্কৰে টকা দি এৰাল। তাত পাচে লাঙ্গি কুকনে সোধ-পোচ্‌ কৰি জনাই পঠালে, বোলে, "হই, সত্ৰাজিতে শুনি আপুনিহে দিলে।" ৭১ ॥

সত্ৰাজিতক ধৰিবৰ উপায়।—পাচে ৺দেৱে কটকীক আনিব দিলে। পাচে ডগুৰী গোহাঁয়ে কাটিবৰ কথা কলত ৺দেৱে বৰ অসন্তোষ কৰিলে, গোহাঁইকো লাহ ধৰি ধৰিলে। বৈচাল-ধৰা শইকীয়াকো কাটিলে, চাও-

নাৱকো কাটিলে। তদনন্তৰে বৰগোহাঞিয়ে ৺দেৱত কলে, "মোৰ মানুহ এটি আহি তাৰী নিজৰ বাৰ্ত্তা কৈছেহি। আমাৰ বুঢ়াক পুতি ৰজাৰ বিচাৰ আহিছে।" এই কথা মহাৰাজা তেলাইলৈ বুলি পঠালে। তেলায়ে বোলে, "মোৰ স্বৰ্গদেৱে এই কথাৰ ওপৰত থৈছে, মই এই কথা জানিবৰ নাই। বৰগোহাঞৰে কেনেকৈ কয়া মই নাজানো।" পাচে স্বৰ্গদেৱে বোলে, "তোৰ যি কথা তাক কবি, তই এই কথা কেনেকৈ কব?" এই দায় ধৰি বৰগোহাঞক কটকীক কটালে। আৰু পাচে সত্ৰাজিতে তাৰ বংশৰ মহেৰীয়া পুতেকটিকে তাৰে থাইকে মহাৰাজাক সেৱা কৰিবলৈ সবাতিৰ লগত পঠাই দিলে। পাচে স্বৰ্গদেৱে পৰ্ব্বতীয়া বৰগোহাঞিক তুলিব দিলে। গোহাঁয়ে বোলে, "দীঘা-লোক পঠাবৰ উচিত নহয়, কথা-বাৰ্ত্তাৰো পাত্ৰ নুই, সবাও একো কথা নেজানে, ইহঁতৰে মই কি কথা হব?" এই বুলি নুতুলিলে। পাচে স্বৰ্গ-দেৱে বৰগোহাঁইক বান্ধিলে, বুঢ়াগোহাঞিকে, বৰপাত্ৰকে তুলিব দিলে, পাচে স্বৰ্গদেৱেও তুলিলে। হস্তী এটা, ঘোঁৰা ২টা, হীৰ হাৰ, ৰূপ ২০০০, দি ৺এ বিদায় দিলে। পাচত বৰগোহাঞিক বং কৰি তাজিলে। আৰু পাচে মহাৰাজা নাম্নি ফুকনক আজ্ঞা কৰিলে, বোলে, "যেনেকৈ পাৰ উপায় কৰি সত্ৰাজিতক ধৰি দিবাক, তেলাইলৈ কথা কই।" পাচে নাম্নি ফুকনে তেলাইক বুলিলে, তই যেনেকৈ পাৰ সত্ৰাজিতক অনা আমিয়েৰে কথা হবলৈ বুলি। যদি আহে আমাটৈ বাৰ্ত্তা জনাবি। আমিও যামু হই উমানন্দৰ বালিলৈকে যাম।" ১২ ॥

উমানন্দত সত্ৰাজিতেৰে দেখা-দেখি।—পাচে তেলাই দৈশে নবফুকনৰ আজ্ঞা সত্ৰাজিতত কলে, "তাই সবাৰেৰে দেখা-দেখি মওহও।" আৰু বুলিলে "যদি আহে আমিয়েৰে কথা-বাৰ্ত্তা হবলৈ, তেৱে আমিও যাম উমানন্দৰ বালিটৈ, তেৱো আহিব দৈতক নামি, এই বাৰ্ত্তা শীঘ্ৰে আমাটৈ জানাবি।" সত্ৰাজিতে বোলে, "একদিনাটৈ আমিও যাম।" এই কথা তেলায়ে নবফুকনটৈ জনাই পঠালে। পাচে নবফুকনে কাজলীমুখীয়া সত ফুকন হাজৰিকীয়া সবাকে লগত লৈ উমানন্দৰ বালিত বহিলেগৈ। সত্ৰাজিতেও তিনিকুৰি বাচকৰে আহি দেখা-দেখি হ'ল। বামটৈ গুঠিন আহোমে কোনোপাল কৰে বুলি। নবফুকনে সত্ৰাজিতটৈ যোগী এখন, কোটা ১০০ থান, ধুমা ৫০ থান কটীয়া পটীয়া ৪০, শাড় ৭টা; সত্ৰাজিতে দিলে মকচা ২০ থান, মাৰ্জ্জৰি ২০ থান, পাৰৰি ৪০ থান, চিটি ৩ থন, তাৰ ৪০ কুৰি, পোৱাল ২০ বাৰ, শক ১৫৪১, মাস চৈত্ৰ। ১৩ ॥

সত্ৰাজিতৰ ষড়যন্ত্ৰ।—তাত পাছে কতো দিন অন্তৰে চন্দ্ৰনাৰায়ণ কুই তিনি প্ৰৰি পলাই গ'ল পাছিল পৰা। তাত পাছে মানোগোবিন্দৰ বেটা মনুনাৰায়ণক ধৰ্ম্মৰাজা এই দাৰ ধৰি পাল মুচলি মাৰিলে, বোলে, "তোক ৰাজা পাতিম দিলো, তই স্বতন্ত্ৰ হবি কিয়?" পাছে পুত্ৰৰ মৃত্যু শুনি কোনোখান কৰে বুলি লুকাই পৰা নাছে। মানোগোবিন্দে মহাৰাজাৰ আজ্ঞাত কড়ৈবাৰী পৰ্য্যন্ত ৰাজ্য লই আছে। মহাৰাজাও মানোগোবিন্দক মাতি পঠায়, তথাপি নাহে। মানোগোবিন্দয়ে মহাৰাজাৰ হানানখোৰ ঠৈল, তাক সত্ৰাজিতেও জানিলে। পাছে সত্ৰাজিতে কটকীত কৰি পত্ৰ দি পঠালে, "মহাৰাজাদেৱে যদি লোক মাঙ্গে তেন্তে মই মানোগোবিন্দক ধৰি মাতৰ গুপ্ত-পীৰিত বান্ধি দি পঠাম। ১৪ ॥

সত্ৰাজিতৰ বিশ্বাসঘাতকতা।—পাছে স্বৰ্গদেৱে এই কথা শুনি বৰু-কন্দলী, দাওৰগঞি, …কাণ্ড, এই তিনিক শীঘ্ৰে ধৰি পঠালে, বোলে, "মানোক পাবেদে ভৰ্ত্তি আহিবি।" তদনন্তৰে সত্ৰাজিতে পশ্চিমে মানোক বেঢ়িলে, পুবে আহোমে বেৰিলে। পাছে মানো ভাগি বঙ্গালক প্ৰৱেশ। সত্ৰাজিতে মানোগোবিন্দক ধৰি ঢকাইলৈ দি পঠালে। আহোমক দিলে আঙ্গুৰ-ইচু-নাৰিক লবে। পাৎসাৰ ঠাই লোক বুজিয়া কৰিব বুলি ইকথা মনতে থাকিল। তদনন্তৰে স্বৰ্গদেৱে শুনিলে, ধৰ্ম্মৰাজত জগৰ লগাবৰ কাৰণেহে মাচি ফুকনে মানোগোবিন্দক লুকাই পঠালে। সত্ৰাজিতকো ধৰি আনিব পাৰিলেহেতেন, কিন্তু নিজৰ কাৰণেহে নধৰিলে। তাক ঢকাৰ নবাবেও গোপনে মুখত হাট-বাট কৰো বুলি নিজৰ বস্ত্ৰ-আত দি উৰ্জিন পঠাইছিল। পাছে ৺দেৱে শুনি বোলে, "এনে কথাৰে যে কাকিনী আহিল ফুকনে ইকথা নকৈ আন কথা কিয় কয়?" এই কাৰণে মাচি ফুকন, পোৱালি মাজি-ডেকা, মোচাম-ডেকা তিনিয়ো শূলত গাথিলে। পাছে বাৰ দিন কালি তিনিকো মাৰিলে। ১৫ ॥

ষষ্ঠ অধ্যায়।

পাৎশাহী আমোলত কামৰূপৰ পৰগণা বিভাগ।

কোঁচৰজা ধৰ্ম্মনাৰায়ণ।—পাছে ক্ৰমে বাদসাৰ হাতোৰ পৰা চাদখাৰ্টৈ বেলি গল, স্বৰ্গ মহাৰাজাৰ ঠাই তাকে পৰা ধৰি দিলেক। তাত পাছে বৌৰ্দা-বাকী আদি হাতোত ৰহিল। সি কতো দিন হাতোত আছিল।

পাচে তাক খেদি পেলাই বহবল-খাঁ হাজোত ৰহিল। তাত পাচে তাক খেদি নবাব আল্লুমা-ইচলাম হাজোত ৰহিল। তাত পাচে স্বৰ্গমহাৰাজাৰ মোহাই ভাৰুলী ৰাজা ধৰ্ম্মনাৰায়ণক নগাত দি আল্লুমা-ইচলামক ধৰি নি গড়গ্ৰামক পঠাই দিলেক, ঢেকেৰি ৰাজক ৰাজা ধৰ্ম্মনাৰায়ণক দিলেক। ৭৬ ॥

ছেক-ইব্ৰাহিমৰ কড়োৰীৰ পৰগনা সংগঠন।—পুৰ্ব্বে কবিশিৰৰক আদ্য কৰি বৰা-বুকন পাৎসাত বিদায় কৰি আছিল, নগাতে ছেক-বিৰাহিম কড়োৰীক ৰাজ্য বিচাৰ কৰিবাক পাহিল। ৰাজ্যৰ কাত্ৰত গাঁও মাত্ৰ আছিল পৰগনা নাই। ছেক-বিৰাহিমে কিমান বন্দী কৰিলেক। প্ৰথমে বিলায়ত কোঁচ হাজো লিখিলেক। তাৰ তলে চৰকাৰ কামৰূপ, চৰকাৰ ঢেকেৰি, চৰকাৰ দক্ষিণকুল, চৰকাৰ বাঙ্গালভূম, এহি চাৰি চৰকাৰ। ৭৭ ॥

কামৰূপ চৰকাৰৰ পৰগনা।—আৰে চৰকাৰ কামৰূপৰ তলে,— পৰগনে কোঁৱৰভাগ, পৰগনে পাতিদৰং, পৰগনে বনভাগ, পৰগনে বামা বনভাগৰে একেলগী, পৰগনে বৰদৰং, পৰগনে বাঁহবাৰী, পৰগনে সাতৰজীয়া, পৰগনে চৌবাহীখাতা, পৰগনে কাচিমপুৰ, পৰগনে বৰভাগ, পৰগনে লেহেৰ, পৰগনে ক্ষেত্ৰীভাগ, পৰগনে বজালী, পৰগনে বাহেৰ-খাতা বজালী সহিতে একেলগী, পৰগনে বাঁউসী, পৰগনে বৰনগৰ, পৰগনে পাতিকা বৰনগৰৰ সৈতে একেলগী, পৰগনে বৰপেটা, পৰগনে বেজিনী, পৰগনে কুলগুৰি বেজিনী সহিতে একেলগী, পৰগনে বাক্কা, পৰগনে দিগম্বল।

কসুৰে হাজো, কসুৰে গুৱাহাটী, বিকাশ-মোহল, পোহকছ, পানদৰিবাৰী ৰবগ-মোহল, পুষ্পা-মোহল, গুলৰা ইমামপ, হেমা-মোহল, মাকি-মোহল, চেতন-বাজি, কৰোটিয়াত, খেলা-গাভী, আগাবুৰি, মিকাহী-মোহল, পাইকাল-মোহল, কছাৰী মোহল, চুটিয়া-মোহল, কানথামা, এই কুকুৰি এক-মোহল। ৭৮ ॥

চৰকাৰ ঢেকেৰিৰ পৰগনা।—চৰকাৰ ঢেকেৰিৰ তলে,—পৰগনে বুটাঘাট, পৰগনে গুমা, পৰগনে পৰ্ব্বতজোৱাৰ, পৰগনে কসুৰে ধুবুৰি, পৰগনে আমিৰা, পৰগনে টাবিয়া, পৰগনে দুবলা, পৰগনে কলকৰ-মোহল, পৰগনে কসুৰে খিলা, পৰগনে চাপগড়, পৰগনে বোচম-তাঁতী, পৰগনে কৌকনাৰ, পৰগনে ধুনাৰ, পৰগনে কাঠ-মোহল, পৰগনে কটোৰালী, পৰগনে ডিমাৰী-মোহল, পৰগনে খামানি-মোহল, পৰগনে চুলহটি, পৰগনে মস্তক-মোহল, মুঠত উনৈশখন মোহল। ৭৯ ॥

চকলাৰ দক্ষিণকুলৰ পৰগনা ।—চকলাৰ দক্ষিণকুলৰ তলে,—পৰগনে পাণ্ডোৰ, যাৰ তলে পাঁচ তপা,—তপে বগৰিবাৰী, তপে চানুবীয়া, তপে বেকেলী, তপে হালাজাৰ ওমাখেৰি, তপে তিলিমপুৰ । পৰগনে পাণ্ডু, ইয়াৰ তলে সাত তপা,—তপে বঙ্গেশ্বৰ, তপে নখিগলি, তপে ছয়গাঁয়া, তপে বেলতলা, তপে ভতুৱা কটা.......। পৰগনে ভুৰুবীয়া, পৰগনে বাতুৱী, পৰগনে মেচপাৰা, পৰগনে কালুন-জুৰাপাৰা, পৰগনে কটৰাৰী, পৰগনে পুৱাতলে, পৰগনে গাভো-মহল, পৰগনে মোচকাটি । ৮০ ॥

চকলাৰ বঙ্গালভূমৰ পৰগনা ।—চকলাৰ বঙ্গালভুমৰ তলে,—পৰগনে বাহেৰবন্ধ, পৰগনে ভিতৰবন্ধ, পৰগনে গয়-বাৰী, পৰগনে চকীৰবেতলা, চাপিবানি । এই চাৰিও চকলাৰ মিলি ৭৫ মোহল । ৮১ ॥

পৰগনা নামৰ অৰ্থ ।—হেক-বিবাহিমে ভূমৰ পৰা আহি মনুক বিচাৰ কৰি পৰগনা বন্দী কৰিলেক ।

বাঁহবাৰী—যাৰ একঠাক বঙ্গাবাঁহ পাঁচ-ছয় হাত গাঠি বাজাৰ বন্ধা থাকে ; এই কাৰণ পৰগনাৰ নাম বাঁহবাৰী ।

পাতি-দৰং—ৰাজাত বজৰ নামে যি খৰচ হৈছিল, এই কাৰণে দৰং নাম হল ।

কোৰভাগ—কৌৰবসকলে মিলন পাইছিল নামে কৌৰৱভাগ নাম হল ।

দৰং পৰগনা—আগো পৰগনাৰ মুখন এখন গাওঁ দৰঙ্গলৈ গাঠি উলিয়াই পাতি-দৰং পৰগনা কৰিলেক ।

কছাৰী-মোহল—যি ঠাইত কছাৰী আছিল নামে কছাৰী-মোহল হল ।

চুটিয়া-মোহল—যি ঠাইত চুটিয়া আছিল নামে চুটিয়া-মোহল নাম হল ।

বনভাগ—বনুৱা কৌৰবে পাইছিল নামে বনভাগ হল ।

চৌবাহী-বাতা—বজাৰ থাওঁ বাঁও থাঁও আছিল নামে চৌবাহী-বাতা পৰগনা হল ।

ৰবভাগ—ৰকবাগসকলে যি পাইছিল নামে ৰবভাগ হল ।

সেহোৰ—সেৰালিৰ আছিল বাবে সেহোৰ হ'ল।

ধেত্ৰিভাগ—ৰজাৰ চাকৰ ধেত্ৰি-চিপাই যি বন খাইছিল বাবে সকলে পৰগনে ধেত্ৰিভাগ হ'ল।

বৰানী—বৰানীয়া কৌৰবে খাইছিল বাবে পৰগনে বৰানী হ'ল।

বাহেৰ-খাতা—কোঁৱৰা-কুঁৱৰীৰ খাত বাবে পৰগনে বাহেৰ-খাতা হ'ল।

ফুলগুৰি—এক গাছ কনক-চম্পাফুল আছিল, ৰাজহৰ ৰক্ষা থাকে এই কাৰণ পৰগনে ফুলগুৰি হ'ল।

বাঁউসী—বাৰুৱাও খাইছিল যেন পৰগনে বাঁউসী।

বেজিনী—কুঁৱৰীৰ নখ-কটা বেজিনী বিখনত আছিল বাবে পৰগনে বেজিনী হ'ল। ৮২ ॥

গুৱাহাটীত মীৰ্জা-জাহিনা।—তদনন্তৰে ৰাজা ধৰ্ম্মনাৰায়ণে ৰাজ্য ভোগ কৰিছিল। বঙ্গালৰ চুতা মীৰ্জা-জাহিনা আহি গাৰেপইটাত যুদ্ধ হ'ল। বঙ্গাল চেকেৰি অনেক ঠাঁই পৰিল। পাচে মীৰ্জা-জাহিনা চামধৰা পৰ্য্যন্ত খেদি গ'ল। স্বৰ্গমহাৰাজাৰ ঠাই বলে নোৱাৰি ফিৰি গুৱাহাটীত আহি ৰহিল। পাচে আহ্নাবাৰ-খাঁ নবাব কৰি ভাটীয়াই গ'ল। ৮৩ ॥

সপ্তম অধ্যা।

অসম বঙ্গালৰ ৰণ।

গাভৰুৰ্বাৰৰ শৰণাপন্ন।—পাচে ৺দেৱে অন্তঃপুৰীয়া লেওগা গোঁহাইক বৰফুকন পাতি পঠালে। মানোৱা দ'ৰা, তিৰোতা, বন্দী-বেটী যি আছিল জাখলিতে তুলি দিলে। তাত পাচে গাভৰুৰ্বাৰে চন্দ্ৰনাৰায়ণ ৰাজকোঁৱৰে ৰুদ্ৰ কৰি লেওগা ফুকনলৈ কৈ পঠালে বোলে, "স্বৰ্গমহাৰাজৰ পাৱত শৰণে পশিলোঁ। মই পূৰ্ব্বে যথা ধৰ, খানাৰে মোক বঙ্গালক ধৰি দিলে, লোকজন

দি ৰক্ষা কৰা।" এই কথা ৺দেৱত কৈ তাক নির্ভৰ দিলে। ৰূপ দিলে ২০০০, সুবর্ণৰ টীন হাৰ কড়িয়া ১ যোৰ, ৰূপৰ বাটী ১টা, ঝৰা ১টা, কাঁহি ১ খন, কাপৰ ৫০ যোৰ, মলিচা এখন। আকে পাছে দখিণকোলৰ ফেকেৰি জগত লৈ কাউৰাদীৰ পৰা ১০৪২ শকত বঙ্গালৰ যেনি বাজ ললেহি। বঙ্গালৰ দুই-চাৰি মানুহ কাটে। এই কথা সম্রাজিতে কৈ পঠালে, বোলে, "৺ৰ লোকে ফেকেৰিৰ নথ লৈ আমাৰ দুই-চাৰি মানুহ কাটে। ৺দেৱতাই শুনি বোলে, "ফেকেৰিয়ে কেনেকৈ কাটে মই কি জানোঁ"। এই এক কথা। ৮৪ ॥

বঙ্গালৰ জগত কাড়িয়া।—সেইবেলা ফেকেৰিৰ হৰিকেশ নকৰা বঙ্গালৰ পৰা পলাই দৰঙ্গত আছিল। তাক আব্দুল-ইচ্ছাৰ নবাবে ৺দেৱতাক খুজি পঠালে, বোলে, "মোৰ হৰিকেশত পাঁচ শত টকা পাব লাগে। স্বর্গদেৱে বাজা দি পঠাওক। তোমাৰ আমাৰ প্ৰীতিৰ এইটো কাৰণ।" পাছে মহাৰাজা হৰিকেশক শৰণাগত বুলি নিদিলে। কন্দলৰ বীৰ্য্য এই এক কথা হল। সেই সময়ত বঙ্গালৰ পচনৰা হেজল এটা মাপহা পাৰ হৈ আমাৰ পানীত সোমাইছিল। বঙ্গালে আমাৰ চকীবালত বুলি নেপাই চকীৰ পৰা মানুহ দুটা ধৰি নি ভিহা কাটিলে; অনেক লাঞ্ছনা কৰি মাৰিলে। আমাৰো চকীয়ালে ধৰি-পাত মনা বঙ্গালক ভুৰি ভুৰি কাটিলে। আৰে পৰা বঙ্গালৰে আহোমৰে প্ৰীতি ভাগিল। এই এক কথা কন্দলৰ বীৰ্য্য। পাছে বঙ্গালৰ চেখ-ফকিৰ নবাব, কটাই মানুহ, এই দুই বড়নীয়াই উজাই যেনি আছিল হৰিকেশৰক হৰিবাক শুতি। পাছে কলকু মন্দিকেৰে আগভেটি কাড়িয়াই খেদিলেহি। পাছে বঙ্গালেও কিছু কৰিব নোৱাৰি দখিণকোলেৰে পাৰ হৈ অসুৰ-আলিৰ পৰা আচামৰ মানুহ তিনিটা ধৰি নিলে। তাৰে দুটা হাতোত কাটি শালত দিলে, এটা কুকুৰে খুৱালে, শক ১৫৫৭। ৮৫ ॥

বঙ্গাল বন্দী।—অৰেসে বালোই চৌধুৰীয়াই নিমিহাত বঙ্গালৰ গড় মাৰিলে। ঘোঁৰা পালে ৯টা, তৰোৱাল ১৪ খন। তাত পাছে হৰিভেকাই চানুবিয়াৰ গড় মাৰিলে। কৰ্ব্বা মোগল ধৰিলে, ঘোঁৰা পালে ৩টা, হিলৈ ১৭ টা, তৰোৱাল ৪০ খন, আৰু বন্দীতো যি বঙ্গাল আছিল সিও পাৰ হৈ উত্তৰকোলকৈ গ'ল। সেইবেলা জেঠ মাহত চন্দ্ৰনাৰায়ণ মৰিল। বালোই চৌধুৰীয়াই সোলাত গড় দিলে। সেই গড়ত আহোম ১৪০০০ হেজাৰ লোক দিলে। আৰু বৰ্ষা বাঢ়াৰ ফেকেৰি বৰকাঠ নবব্দা গামে সোন্দাৰ গড় মাৰিলেগৈ। বঙ্গালো চেখ-ফকিৰ, হৰিৰাম-ৰায়, বৰদেউনীয়াৰ জয়সিংহ ঘোঁৰৰ, এই তিনি

সমুখে যুঁজে। তাহতু বৰন ভঙ্গ হল, হৰিৰাম-বৰুৱাত কাও লাগিল, আহোমে যেদি তিনি পৰৰ বাট কাটিলে। তেৰ-কলিদক, জৰ্গিঃত বাহিৰ নাকাটি আনিলে। ঘোঁৰা পাচে ১৪০, বন্দিল ১২০, পিতলৰ কাগাজন ২টা, তুৰুকি ছিৰৈ ২৪০, বাৰু ১২০, তৰোৱাল ৪৪০, ভাদ্ৰমাস, শনিবাৰে ২০ দিন যাওঁতে। ৮৬ ॥

যুদ্ধ আৰু আহোমৰ জয়।—তাত পাচে শৰাইঘাটৰ থানা সলেহি। অশ্বক্লান্তৰ আগচকীত আছিল নিয়াম-খাঁ, শৰাইত খোচাল-বেগ, পাণ্ডুত ইয়াৰ-কুলি, গাজ্ৰজিত মাজাদিৰ বাৰিত আছিল। পাচে শৰাইঘাটৰ চকীথানে নাৰিলে। পাচে খোচাল-বেগ পৰিল। পাচে আহোমে কাজলী এৰি শৰাই-ঘাটত গড় দিলে। নান্দাৰ্থক, ভেকা, দুৱৰা, এই দুই পাণ্ডুৰ গড়ত আছিল। গজ্ৰাজিত আদি কৰি যত বঙ্গাল পাণ্ডুত আছিল তাক এৰি আগিয়াঠুঠিত মাজাৰিটৈল গ'ল। সৰাতো উপৰি আব্দুল-ইছুলাম নবাব, মুছফি নবাব, দুই জাগি হাজোত আছিল। বৰ্ষকাল সৰে গাংৰাই চেটিয়াৰো তৈতে গড়, পাণ্ডু-শৰাইঘাট আহোমে ললে, পাণ্ডুত পিতলৰ ছিৰৈ এটা পালে। পাচে বঙ্গালে মাৰে-তৰে উলটি যুদ্ধ দিলে। আহোমে চাপি সৰলে, কাথৰৰ পৰা কাও-ডুলী মাৰে মাত্ৰ, বঙ্গালে নাচে উঠাই ক্ষুনীয়া পৰ্য্যন্ত পালেহি। সেই বেলা হাবুং চেটিয়া, কখাং চেটিয়া নাৱতে থাকি নাৱ মেলিবাকো নোৱাৰিলে। দিহিঙ্গীয়া ধনপতি পলাল। আনো নাৱ কাথৰক চপাই মানুহ উঠিল, বঙ্গালে নাৱ তিনিখন পাই দিলে। আনো নাৱ পাতোঁৱা নাইভেল। কাথৰ পৰা কাও-ডুলী মাৰোঁতে বঙ্গাল উলটি গ'ল। সেইবেলা অভয়পুৰীয়া নেওগ বৰফুকন আমৰাজুৰীৰ ৰৰশিলত উঠিলহিঁ। বঙ্গালে দেখি ডুলী মাৰিলে, মুৰত ডুলী পৰি মৰিল, মাস আশ্বিন, শুক্ৰবাৰে, ১০০৮ শকত। ৮৭ ॥

অভয়পুৰীয়াৰ পলায়ন।—পাচে সকলো আনচি নান্দাৰ্থকক বৰফুকন পাতিলে। লোকজনক চলাবৰ নিমিত্তে। আৰু গৰুচকুৱা বৰগোহাঁইয়েও কাজলীৰ লোকজনক দণ্ড কৰি শৰাকে নগাই দিলে। এইবাবে দুয়ো লোক-জনক চলাইছিল। পাচে ফুকন, ৰাজখোৱা, সকলেও মহাৰাজাৰ চৰণত জনালত সকলোৰে কথা ৰাখি নান্দাৰ্থকক ফুকন নাম দিলে। পাচে বঙ্গালে আগিয়াঠুঠিত থাকিল তিনি দিন। পাচে তাৰ পৰা চৌঠকি তৰে যুদ্ধ দিলে। দুয়ো ভিতিৰ লোকৰ যুদ্ধ সমান হল। তথাপি অহোমৰ গড় তুলিব নোৱাৰিলে। কলঙ্গু সন্ধিতৈ পৰিল, চাৰিঙ্গীয়া ফুকনৰ ভাৰেকৰ গলত কাও লাগি মৰিল,

সেচামদাং ত্ৰিবুনী গুলী লাগি এঢাল, গীৰ, সত্ৰাজিত তাতে থাকিল। তাত পাচে বঙ্গালে বৰথাম গোৰাপ-নাৱ আগ কৰি নাৱে যুদ্ধ দিলে। আহোমবো সমস্ত লোকে দিন দিন নাৱে-তৰে পুৰান যুদ্ধ কৰিছে। পাচে কাণ্ড-গুলীত চুকান, কতো বেলি অন্তৰে বহিব নোৱাৰি অন্তৰপুৰীয়াৰ নাৱ-মানুহ যুদ্ধ এৰি পলাল। তাকে দেখি আনো নাৱ এৰি পালাল। পাচে বঙ্গালে পাছ পেলকীয়া ছিৰে ১টা, নাৱ ১০ খন নিলে। এইমতে একমাহ যুদ্ধে কালো ভঙ্গ জয় নাই। কতো কতো আহোমে ভুমি ভুমি বঙ্গালৰ শৰি কাটি মূৰ আনিলো বুলি কথা মনায়। এই যুদ্ধৰ বেৱস্থা ৺দেৱে শুনি সকলোকো খঙ্গ নিকচোৱানৰ বৰুৱাক পঠালে। যি অন্তৰপুৰীয়া পলাল তাৰ শইকীয়া-লোৰক কাটি মূৰ আনিব দিলে, আৰু নাৱে-তৰে ধৰিব দিলে। উপৰি চেকেলা হাৰি-চাওদাং দিলে। ৮৮ ॥

শাকুলীৰ বালিত বঙ্গাল।—পাচে নাৱে টিচু গদিকে, অন্তৰপুৰীয়া, শনগুৰীয়া, সকলোৱে যুগুতি হৈ প্ৰভাতে নাৱে-তৰে চাপি যুদ্ধ ধৰিলে। বঙ্গালেও সচকিত হৈয়া ভাগি পলাল, শাকুলী বালিত পৰিল, আহোমে নাৱে-তৰে খেদি নি যাকে পালে তাকে কাটিলে। কত আহোমে নাৱেৰে খেদি গুচৰ পাইগৈ, বঙ্গালো এখাৰ নোৱাৰি তীৰ, নাহৰি, পাৰনি, দবচা, এইসকল পানীত পেলাই এৰাই যায়। তাকো বঙ্গালে কাটিবাক ডৰে আহোমে নধৰে। কতোখিনিয়ে খনি নবলে চাই তাতো আগ হৈয়া বঙ্গালে পলাই যায় শাকুলী বালিত পৰিল। সত্ৰাজিত ৰাজা, ইয়াৰকুলি, এই দুয়ো পলাই গল। আৰু সাত দিন আগে সত্ৰাজিতেৰে খুল কৰি মীৰ হাজোক গল। গোৰাপ-নাৱ ৭ খন পৰিল, বাচৰু ৩০, বৰফিৰে ১০০, তুবকি ৫০০, তৰোৱাল ৩০০, বৰছা ১০০, জামদাৰ ৪৪, গজুৱা ৪০, নাৱৰ কোম্পোৱা ৪টা। এইমতে সমস্তে পলাই গ'ল। সেই সময়তে চকাৰ পৰা চেৰ-খাঁয়ে মীৰাবচাদে ৮০ বাচৰু নাৱেৰে বগৰিবাৰী পালেহি। তাক পাইহে সত্ৰাজিত, ইয়াৰকুলি এঢাল, নানাধিক চেটিয়া পাণ্ডুত বৰকুৰুন হৈ থাকিল। ৮৯ ॥

হাজোত যুদ্ধ।—পাচে সমস্তে বৰুৱা গৈয়া, হাজোক বেঢ়ি গড় দিলেগৈ। বঙ্গালেও গড় বান্ধ লৌহিতটোই হস্তী আগ কৰি টিচু গদিকেৰ গড়ত খৰিলেহি, ছয় দণ্ড বাজে যুদ্ধ হ'ল। পাচে যুদ্ধত আব্দুল-ইছুলাম নবাবত কাণ্ড লাগিল, দুজনি নবাবৰ ঘা হ'ল, আৰু হস্তীৰ কপালত গুলী লাগিলত হস্তী উলটি পলাল। হস্তীৰ ভয়ে বঙ্গালো পলাল; খোৰা পৰিল ৯টা। তেবে বঙ্গালে আপোনাৰ গড়ত ভঙ্গ হৈয়া ৰহিল, আহোমেও বঙ্গালক বেঢ়ি গড় দিলেগৈ। বঙ্গালে

ওলাই যুদ্ধ দিলিলে, পাচে এবাৰ নোৱাৰি কাকুতি কৰি মাত লাগে, বোলে, "আমি যুদ্ধ এৰিলোঁ; তোমৰা বৰ্দ্ধপথলৈ ঠাই এৰি দিয়া, আমাৰ দেশলৈ যাওঁ।" তথাপি বৰফুকনে নেৰিলে, মহাৰাজাক ভয়ে। এইমতে এক মাহ হ'ল। বঙ্গালে বাহিৰক নাপাই গড়ৰ ভিতৰতে শুখাই মৰে। ১০ ॥

হাজোত বন্দি।—পাচে একোমতে নোৱাৰি বুঢ়াদিয়ো গড়ৰ ওলাই নাম্নাৰ্থক বৰফুকনত বহিলহি। তাত পাচে আব্দুল-ইচ্‌লাম নবাবৰ পুৰুষো মীর্জা-নাকে, মীর্জা-হচন-খাঁ, বাজা কচুল-বেগ, মহম্মদ, খাঘচা, কৰ্ম্মচান্দ, এই সকলোৱে বহিলহি। পাচে বৰফুকনে সনস্তকে গড়পাড়লৈ দি পঠালে। খাৰ মীৰে বোলে, "পাৎসাৰ লোণ চাউল খাই কেনে হাৰাম কৰিম?" এই বুলি গড়ৰ ভিতৰতে যুদ্ধ দি মৰিল। সেই সময়তে হাজো উদ্ধাৰ কৰি বঙ্গালক আহোমে ধৰি আনিলে। হস্তী পালে ২টা, ঘোঁৰা পালে ৮০, হিলৈ ৬০০, তৰোৱাল ২০০, পিতলৰ কামান ৯টা, শক ১৫৫৮, মাঘ মাস। ১১ ॥

বৰফুকনা বন্দী।—তাত পাচে নাম্নাৰ্থকা চেটিয়াক ৺ত গোচৰ দিলে, "নিশানৰ বেলা বঙ্গালে পেৰা ভিতৰ কৰি কাপৰবোৰ নাকি মহাৰাজালৈ পাৎসা কিবা দি পঠালে, তাক মহাৰাজা পালে কি নাপালে, আমি নেজানিলোঁ। যাক গুৱাহাটীয়া ১৬০ ঘৰ তাঁতীয়ে পাৎসালৈ কাপৰ বৈছিলে, তাকো লুট কৰি দক্ষিণকোলত পাতিলেনি, পাৎসাৰ কাপৰ আপুনি বাখিলে। মহা-ৰাজাৰ বাজাত লেকি ঠাবে নাছিলে?" এই কথাতে নাম্নাৰ্থক চেটিয়াক মাৰিলে। বৰবৰুৱা, গধকৰ বৰুৱাক বন্দী কৰিলে, ১৫৫৮ শক। ১২ ॥

মথুপুৰত বঙ্গাল।—তদনন্তৰে পিকচাই চেটিয়াক বৰফুকন পাতিলে। তাৰ পাচে পুনৰ্ব্বাৰ বঙ্গাল মথুপুৰত গড় দি বহিলহি। তাক সমুখে ডেকা-দুৱৰা, টিংচু গদিকে গোলাত গড় দিলেগৈ। বঙ্গালেও যেনি আহি গোলাতে তিনি প্ৰহৰ বেলা যুজিলে। পাচে, বঙ্গালে আহোমৰ গড় লাগিব নোৱাৰি আপুনি ভঙ্গ হৈয়া বাৰেপৰীয়াক গ'ল ১৫৫৯ শক, জেঠ মাহ। ১৩ ॥

বেঁকীত বঙ্গাল।—ধৰ্ম্মৰাজাৰে, খাগাই চেটিয়াৰে উত্তৰক ভঙ্গালে। উত্তমো পলাই বৰনগৰক গৈল, বৰনগৰতো যেনি গৈ ঘৰ পুনিলে, তাৰ তথাৰ সবো লুটি আনিলে, তাৰ বুনীয়েক সৈতে চৰা-কুৰ্ম্মাকো ধৰি আনিলে। পাচে উত্তমেও বগা দিয়া আহোমৰ দিহুৰ কাটিলে। পাচে আপানানোম, যম, দুই আহি চুপৰিত গড় দিলেহি। তেবে নাইকংভাং, কুসবৰুৱা, ডেকা-দুৱৰা, ধৰ্ম্মৰাজা সবে চুপৰিত গড় ভঙ্গালে। বেঁকী, পোমৰা, আথনিধনা,

এই তিনি ঠাইত থানা দিলে। আচাৰে তাৰো পৰা কাটি-মাৰি খেদিলে। তাৰ পাচে বঙ্গালে ভাকোকুচিত গড় দি বহলৈগে। নাইকজোং, ফুলবৰুৱা, খাংলাই চেটিয়া, ধৰ্ম্মৰাজা, এই সমস্তে কালপানীত গড় দিয়া সন্মুখে বহলৈগে যেন কাণ্ড-গুলীয়ে নেপাই, মতামতি হৈ থাকে। এই মতে দুই মাহ গ'ল। ১৪ ॥

পিকচাই বন্দী।—সেই সময়তে বড়ুকন্দলী, মাৰৰকন্দলী, বিনিধা, তিনি কটকীক ৬ জেৰে পিকচাইৰ ঠাইলৈ পাঠিলে, বোলে, "ফুকনে যে গুৱাহাটীত মাছ, পহু, মাৰি মহা-আনন্দ কৰি বিশ্রেষ্টৰূপে থাই থাকে, থাকিব পাইনেকি? আৰু বঙ্গালো ৰহনগৰতে আছে। যদি তাৰে পৰা আহি আমাৰ লোকজন কাটে, তেতিয়া কিৰূপে ৰক্ষা পৰিব, পো-নাতিটৈ বা কোন থাপাহত চৰিব-কানি খাব?" এই ৰূপে তিনি কটকীয়ে কলত ফুকনে অসন্তোষ কৰি কটকীক সুধিলে, বোজবাজো একো নিদিলে। পাচে তিনি কটকীও সন্তোষ নেপাই গুৱাহাটীত একৰাতি থাকিয়েই গ'ল। পাচে বড়ুকন্দলী, মাৰৰকন্দলী, বিনিধা, তিনি কটকীয়ে ১৩৩৯ শকত পিকচাই চেটিয়াক মহাৰাজত গোচৰ দিলে, বোলে, "দুই তিনিজনা ফুকনৰ দুখ লাগে, আৰু দুই তিনিজনৰ কন্দল লাগে, তাকে তাদিন নোৱাৰে থাক কুল পিৰিহে থাকে, এৰ কাৰ্য্য-কাম কি কৰিব।" এই দায়তে লোহা নগাই আনি গড়ৰ কাষৰ হাতীশালত থলেনি। পাচে সকচকুৱা বৰগোহাঁইক পূৰ্ব্ব কথা শুনাৰি পাণ্ডুত বৰফুকন পাতি থলে। ১৫ ॥

কালপানীত যুদ্ধ।—সেই সময়তে ফুলবৰুৱাই ৰাতি পথা দি কালপানীত বঙ্গালৰ প্ৰধান গড় মাৰি আপোনাৰ গড়লৈ আহিল। নাইকজোঙে বিস্তৰ গালি পাৰিলে। ফুলবৰুৱাক বোলে, "গড় মাৰিলি যে কিয় এৰি আহিলি?" পাচে ফুলবৰুৱা ইলাটি ভঙ্গাৰা গড়তে দুৰ্ম্মনে থাকিলগৈ। আন দিনা বঙ্গালে ফুলবৰুৱাকো আনো দিনা গড়ত যাচে তাকে ধৰিলেগৈ, তিনি বেলি মাৰি খেদাইবালে। হাতে হাতে কটা-কটি কৰিছে, যৌৱাৰ শৰে, মানুহৰ শৰে থাৰে উপজিল, তথাপি যুদ্ধ নেৰিলে। এইমতে তিনি প্ৰহৰ বেলা হৈল, তথাপি গড় মাঙ্গিব নোৱাৰিলে। পাচে তাৰ যি ওমৰাওলোকে যুদ্ধ কৰাইছিল, সেই সময়ে ধৰিলেহি। আহোমৰ লোকৰ তাপৰ হৈ আছিল, সেপ বুলিবকো নোৱাৰে, কাণ্ড-গুলীও ফুকাব; কাৰো কেৰে ৰখাহ নহ'ল

তেৱে সমস্তে গড় ভাঙ্গি পলাল, আৰু দুখন গড় বঙ্গালৰ মাজতে নেতোমি বন, তাকো বাত দিয়ে বাড়ি আগেয়ে আনিলেগৈ, ১৫৫২ শকত, মাহ কাতি, তাৰিখ ২৮, ৰবিবাৰ। ৯৬ ॥

অসমীয়া সৈন্যৰ পৰাজয়।—তেৱে দুই দিন অন্তৰে ফুলবৰুৱাৰ দুই ভাবেক পলাই আহিল। তাত পাচে মীৰ্জা-জইনা, আল্লাৰাৰ-খাঁ, মহম্মদ-জোমা, মাচুখাঁ, ৰামচন্দ্ৰ কাৰ্কি, উদ্ধৱ, নীৰাচান্দ, সৱে একত্ৰ হৈয়া বাৰে-পষ্টৰ আচাৰ্য্য হৈলেক গেদিলে। তথাপিতো এক প্ৰহৰ বেলা যুজিছে প্ৰবাল। আচাৰে বিস্তৰ লোক পৰিবাৰ দেখি বোলে লোৱাৰি ভাগিল। পোলোঙ্গা কোঁৱৰ পৰিল, হিচু মন্দিকৈ, লেচাম হানি-মৰদা, এই দুই এৰাই আছিল, শক ১৫৫৩, মাহ আঘোণ, দিন ৫। ৯৭ ॥

কলিয়াবৰৰ যুদ্ধ।—যি কিছু ভগনীয়া লোক এৰাই আছিল, সিও পাণ্ডু-শৰাইঘাট পালেহি। যিবা গৰুচৰুৱা গোহাঁই সেনাপতি হৈ আছিল, তেওঁকো বাতে ধৰিলে। বঙ্গালেও ঠেলি আহে। পাচে মহাৰজা শুনি মৰঙ্গিয়া পাত্ৰ, খাণ্ডৰা কোঁৱৰ, দুইকো মনকুৰুচা কাণ্ডী সৈতে পঠাই দিলে, সিবোলো গৈ পালেগৈ। সেই সময়তে মীৰ্জা-জাহিনা প্ৰমুখে বঙ্গালো আহি পাণ্ডু-শৰাইত ভতৰালে ধৰিলেহি। মাজত দিন ৰাতি যোগিছে হৈল; সন্মুখিবাকো নাপালে। পাচে ভগনীয়াৰ সংগতে মৰঙ্গিয়া পাত্ৰ খাণ্ডৰা কোঁৱৰ, দুয়ো কাজলীক ভাৰি কলিয়াবৰ পালেহি। পাণ্ডু-শৰাই-ঘাটত একোঠী কাণ্ডো মাৰেঁতা নহ'ল। আৰু যত নাৱ-নাৱৰীয়া পাণ্ডুত আছিল সবে বঙ্গালে নিলে। সেই বেলা পৰ্ব্বতীয়া বৰগোহাঁই, দিহিঙ্গীয়া বুঢ়াগোহাঁই, আৰো বৰপাত্ৰ গোহাঁই সৱাৰ পৰা পৈ কলিয়াবৰতো গড় দিয়া ৰহিল। বঙ্গালেও ১৬ খন নাৱেৰে গো-ভিঠাক আহি ভড়লীতে পানী চাই উভটি কাজলীকে গল। পাচে তিনিজনা গোহাঁয়ে স্বৰ্গদেৱৰ চৰণলৈ কৈ পঠালে বোলে, "বঙ্গালে মাৰি-কাটি কাজলী পালেহি; স্বৰ্গদেৱে আজ্ঞা দিয়ক কাজলীতে আৰি বঙ্গালক ধৰোঁগৈ।" পাচে মহাৰাজা শুনি শিকচাই চেতিয়াক বৰফুকন পাতি দুইতে পঠালে। ৯৮ ॥

আহোম সেনাৰ পলায়ন।—গোহাঁইবোৰক হাক দি পঠালে, বোলে, "মান বৰুৱা-ফুকনক মাত্ৰ পঠাম, চামধৰাগড় আগুৱাই তাতে থাকোকগৈ, গোহাঁইবোৰ নাযাব।" পাচে গোহাঁইবোৰে মহাৰাজাৰ কথা নলৈ শিকচাই চেতিয়া লোপাওতেই সৈন্যে সহিতে খেদি গল। পাচে ৰাজা শুনি গোহাঁই-

গোৱৰক ভাল নুবুলিলে। বৰুৱাবোৰে সাত আঠ দিন বঙালেৰে যুদ্ধ কৰিলে। দিনে দিনে শত-পঞ্চাশ পৰিল, ইয়াৰকুৰি পৰিল। পাছে গোহাঁইবোৰে বোলে, "একে দিনে বঙালক মাৰোঁ।" এই বুলি খেদি গল। বৰবৰুৱা পিকচাই পুৰুখো নাৱে-ভৰে বঙালক ধৰিলে। প্ৰথমতে বৰবৰুৱাৰ নাৱ আগে লৈ গল। বঙালৰ নাৱ বুলিত থাকিল, তাক কেৰে লেলেখিলে। তবেও হতাহতি যুদ্ধ লাগিল। পাছে বঙালে বুলিৰপৰা ওলাই পাচৰ পৰা বৰবৰুৱাক ভিৰিলেখে। মোমাই-তামুলী বৰবৰুৱাও পানীত জাম্প দি পৰিছে এবাৰ। পাছে সকলো নাৱ ভঙ্গ হ'ল, হুকৰা লোকো পলালে। গোহাঁইবোৰো নাৱ এৰি ভঙ্গ খালে, টিচু সন্দিকৈও তৰোৱালৰ ঘা পাই কেন-কেনকৈ এৰাই আহিল। চিৰিংগা পৰিল, কুমাগোহাঁইয়ে পাচত থাকি নাৱৰ লগ লৈছিলে। বিস্তৰ লোক পানীত পৰি মৰিল। পাছে সকলোৱে নাও চপাই তৰ উঠি পলালে। নাৱৰ আহিলা-পাতি বিস্তৰ পৰিল, যেনতেনমতে কলিয়াবৰ পালেহি। ৯৯ ॥

দিহয়াৰ বিপদ।—পাছে মহাৰাজা শুনিলে, নুগুজি পৰাই অন্য লোকক কাটিব দিলে। কথা চেটিয়াক, বিহুৱা বৰাক, গলমণ্ডিকক, হালোৱা হাজৰিকিয়াক কাটিলে; আনো হাজৰিকীয়া, শইকীয়া, বৰাক বিচাৰ কৰি কাটিলে; তিনি গোহাঁইকো বন্দিলে। বজাৰ হস্তী, বজাৰ সঙ্গা, নাৱ-নাৱৰা, আনো লোক কাঢ়ি আনি বৰবৰুৱা পিকচাইৰ হাতত দিলে। গোহাঁইবোৰক আপোনাৰ নিলতীয়া লোকেৰে চামধৰাত থাকিব দিলে, শক ১৫৬০, মাহ ভাদৰ। ১০০ ॥

বঙালৰৈ কটকী।— তাতপাছে নীৰ্জ-জাহিনা বৰফুকানিত বলছি। আচামৰ বৰুৱাবোৰে চামধৰাৰ পৰা বঙালৰ গাতে মানুহ পঠালে, বোলে, "দিৱোৰ যে ইঠাইক আহিছে, দোহাৰিক মনে আহিছে কি আন কিবা কামে আহিছে, তাক আমাতে কৈ পঠাওক।" বঙালে বোলে, "দিৱোৰে যদি বনৰ হস্তী, বনৰ আগৰ কাঠ, সোণ মৰিচ দিয়ে তেবে আমি লোহাই সকলো, ই কথা এটী উকিলত কৈ সত্য-কবুল কৰি কৈ পঠাব।" পাছে সেই সময়ত মোমাই তামুলী বৰবৰুৱাৱে অন্তৰপুৰীয়া বাকতীৰ ভিতৰৰ সনাতনক আনি কটকী কৰি পঠালে। বৰুৱাবোৰে বোলে, "ছয় মহিনাৰ পথ, দেৱ মহিনাতে দিন দিনেহে স্বৰ্গদেৱত জনাই সিদ্ধিনাকৰ বাক্যত পূৰ্ণ কৰিব পাৰোঁ; আন অৰ্থে কি কমন কৰিম?" মবাবে বোলে, "ভাল, দেৱ মহিনাতো আমি এই জাগাতে থাকিম, তুমিও শীঘ্ৰে স্বৰ্গদেৱত জনাও।" এই বুলি আমাৰ কটকী পঠালে। ১০১ ॥

নাওবৈচাৰ বিশ্বাসঘাতকতা।—কটকীৰ লগৰ এটা নাওবৈচা পলাই নবাবত কলে, বোলে, "কটকীয়ে যি কৈছে, সকলো মিছা, গড় আওতাই যুদ্ধলৈহে দিন লৈছে।" পাচে নবাবৰ মনতো থাকিল। পাচে বঙ্গালক বাধি গড়-প্ৰাকী তিয়াৰ কৰিলে। পাচে আচানে বঙ্গালৰ গাতে সনাতন কটকীক পঠালে, বোলে, "বনৰ হস্তী যি খুজিছে হস্তী চাৰি নাদকো নিদিও; বনৰ আগৰ কাঠ যি খুজিছে কাঠ চাৰি ভগাকাঠকো নিদিও; বালুক যি খুজিছে বালুক চাৰি চেৰকো নিদিও; সোণা যি খুজিছে, সোণা চাৰি বালিকো নিদিও।" ১০২ ॥

কটকীৰ অপমান।—এই কথা বঙ্গালে শুনি নাওবৈচাক আগলৈ আনি হাদিবাই সুবি জুই বাত কঁহ খুনি দুই গীমাৰ মাজত আমাৰ চকীৰ আগত কটকীক পানীত বান্ধি পেলালে। পাচে আমাৰ চকীয়ালে দেখি নাও মেলি ধৰি তুলি আনিলে পানীৰ পৰা। দক্ষিণকোলে ধৰবকয়া চৰ্নাৰ, তিনিজনা গোহাঁই চামধৰাত পূৰ্ব্বৱতে আছে, পানীত পিকচাই চোটিয়া চৰ্নাৰ। পুৱলে বঙ্গালে উত্তৰকোলে চামধৰাত নাৰে-তৰে বৰগোহাঁইৰ গড়ত ধৰিলেহি। তাৰ লগে ৰাজা প্ৰাণনাৰায়ণো আছিছিল। চাৰি দণ্ড বেলাৰ পৰা গধুলিকে এৰিলে। বৰ বাইল যুদ্ধ হ'ল। বঙ্গালৰ শৰে উত্তৰকোলৰ গড়ৰ খাৰৈ উপচিল। সেইপোলে বঙ্গাল এটা জাবৰ পিকি গড় উঠিলহি। পাচে আচানে হিলৈয়েৰে কোবাই মাৰিলে। দক্ষিণকোলে যুদ্ধ নহ'ল। মাৰেও যুদ্ধ নোৱাৰিলে। সিদিনা নোৱাৰি গধুলি ভড়ৰী পাৰ হৈ ৰহিল, শক ১৫৬০, মাঘ মাহ। ১০৩ ॥

বঙ্গালৰ পৰাজয়।—আনকাদিনা বঙ্গালে উত্তৰকোলে চাৰি দণ্ড বেলাৰ বাট তুলি বুঢ়াগোহাঁইৰ গড়ত ধৰিলেহি। আমাৰো তিনিজনা গোহাঁই, ৰূপ সন্দিকৈ, বৰজিৰ পাত্ৰ, আনো দত ফুকন, ৰাজখোৱা, হাজৰিকীয়া, শইকীয়া, এই সকলে প্ৰাণটাকিও যুদ্ধ কৰিলে। বঙ্গাল যদি ইফাল পৰে আৰু ফাল উঠি ধৰে, এইমতে শাৰধান যুজি বঙ্গাল হাৰিল। তেওঁৰ কাণী এক চিপাই মৃত্যুকো নগণি গড় উঠিলহি। তাক তৎকালে মাৰিলে। আৰ দিকৰাই নদী, গড়খাৰৈ বঙ্গালে উপচিল,। আৰ নাৱৰ যুজত বিস্তৰ বঙ্গাল গুলী লাগি মৰিল। তেৰে তিনি দিন অন্তৰে যুজে নোৱাৰি মীৰ্জা-আফ্‌জিনা, আহলাদাৰ-খাঁ, আপামামোদ, জোমা, ৰাহিম-খা, ইচুপিৱৰ, মীৰচান্দ, প্ৰাণনাৰায়ণ, ৰামচন্দ্ৰ, কাজি, উদ্ধৱ, এই সকলে বিমুখে গল। পাচে গুৱাহাটীত ৰহিল, ১৫৬০ শকত, মাঘ মাহ। ১০৪ ॥

দুই বৰুৱালৈ বঙালৰ পত্ৰ।—কাজলীৰ দুই বৰুৱাৰ গাতৈ কেমনজান উকিলৰ পঠাই সন্দেশ-পত্ৰ ৺ৰ নামে দি পঠালে।

পত্ৰ এই—

মহামহিম শ্ৰীযুত বৰবৰুৱা ও ঢেকিয়া গোহাঁই মহাশয়েষু—

সপৌৰৱ লেখনং কাৰ্য্যঞ্চ আৰ তোমাৰ বাজ্যোন্নতি হামেচা চাহি, ওপৰং ৺শ্ৰীশ্ৰীযুতেৰ পাশে উকিল কেমনজান এক আদমিকো ভেজাহে, তোমৰা দুই জনৰ বকিহমতে খাতিৰ জুমি হইবেক, আৰৰ চৰ্ব্বাত্ৰ দুই জনেৰ খাম খৰ্দ্দ কৰিলে শ্ৰীশ্ৰীযুত ৺প্ৰসন্ন হৈবেক, অতএৱ আমি তোমাৰ চাগিৰ হৈলোঁ, তুমি আমাৰ সনাহকৰ, আৰ তোমাৰ দিক্কিৰ বৰষদৈ সওদ আমাৰ মুলুকেৰ চা-মহাজন সাউদেৰ টোল বতায়া খৰিদ কৰ, যে জোৰ-জোখো বস্তু লাগে সে তাগাৰা পয়দা কৰ। ইহাকৰ কাজ-কাম, মালুম হৌবে, অধিক কি লেখিব। আপুনি জানত্তা হোগা, ইতি—জিলকাজ ১৫৬০ শক, মাস ফাল্গুন, ১০ দিন গতে। ইতি।

সন্দেশ—,যৌবা ২, চন্দন কাষ্ঠ ২ বোলা, চাৰ ২ মুঠা, মাহৰি ২০ কুৰি পীৰকা ২০ কুৰি, চিত ৫ খন। আৰ বচনে বুলিলে, "৺দেৱ ৰাজাক আমি বাপ টাকিলোঁ। ৺ও কে আমাকো হাট-ঘাট দিয়োক।" এই বুলি উকিল পঠালে। ৺ও সকল ঠাইৰ মানুহ আহিব দিলে। পৰ্ব্বতীয়া সখাও আহিল। পাছে ৺ৰে শুনি তাৰ দি বস্ত্ৰজাত আনিছিলে, সকলোকে অলোচাই দিলে। ৺দেও তাক অনেক বস্ত্ৰজাত, টকা, বাহন দি বিদায় দিলে। ১০৩ ॥

স্বৰ্গদেৱলৈ আহ্লায়াৰ-খাঁৰ পত্ৰ।—পাছে মাচিন-খাঁ, মীৰ্জা-আহিমা, ইসৱ প্ৰমুখো ভাঙীয়াই গল। গুৱাহাটীত আহ্লায়াৰ-খাঁক থৈ গল প্ৰীতিৰ ওপৰে। আহ্লায়াৰ-খাঁ সবাৰ আগোমৰ সমুখে ৰহিল। তাত পাছে বৰবৰুৱা, পিকচাই ঢেকিয়া, আহ্লায়াৰ-খাঁয়ে উত্তৰে বৰনদী, দক্ষিণকোলৰ অসুৰালি সীমা কৰি ৺দেৱৰ ঠাইক পত্ৰ-সন্দেশ দি জেকু-নেমা কটকীক পঠাই প্ৰীতিয়ে থাকিল।

পত্ৰ এই—

স্বস্তি সকলমঙ্গলাধাৰ-বিবিধ-গুণালঙ্কৃত-স্বৰ-নদী-সলিলাঃ নিৰ্ম্মল-যশোৰাশি পৰিপূৰিত-কলেৱৰ শ্ৰীযুত বৰবৰুৱা সদাচাৰ-চৰিত্ৰ-বিচিত্ৰ মহীৰৱেষু—

সৌহাৰ্দ্দপূৰ্ব্বক লেখনং কাৰ্য্যঞ্চ ইশালেৰ কুশল, তোমাৰ কুশল মঙ্গল হামেচা বাঞ্ছি, পৰং তোমাৰ ফৰমান নজৰেত জানিলোঁ, নও দিন দিন দোস্তি হাসৰ হইবেক, অতএব তোমাৰ আমাৰ মাজে কিঞ্চিত দিলগিৰ নেস্তু, আৰ তুমি বুলিছ উত্তৰে বৰনদী দক্ষিণকোলে অসুৰালি ইতি অৱাত তোমাৰ আমাৰ নাক্ৰমণ কিৰিবেক, আৰ দুই মজৰ গো-ব্ৰাহ্মণৰ সুখে ৰহিলে এই বৰ্ষ তোমাৰ বৰ্শ প্ৰতিষ্ঠাতেসে সুমান দুইহানাৰ সুগাদি হৈলে ওগয়ৰগ মল্লুকে খোৱনি হৈবেক। আৰৰ বদনাম কিছু নাৰহিলেক। আৰ তোমাৰ উকিল সনাতন ও কানু শৰ্ম্মা ইহানাৰ সঙ্গে ও আমাৰ আদমি ছেক-মেদা ও বাৰথাণ্ডৰ ও আকাদশ তোমাৰ থানে ভেজিতেছি, শ্ৰীশ্ৰীযুতেৰ থানে হজুৰ কয়া দশ-পাক্ক বোজত কিৰি পহুছিবা। এমত হৈলে তোমাৰ আমাৰ কিছু সন্দিগ্ধতা নাৰহিবেক। আৰ এমবাৰ মুখে সমস্তে জানিবেক অধিক কি লেখিম। আপুনি সমস্তে জান।

তোমাৰ নিমিত্তে পত্ৰ-সন্দেশ,—বাপ্তা ১ থান, নং ২ থোনা, চিনি ২ মোন, ৰূপোৱানী পদুকা ৩ গছ, সোণোৱালী ৩ গছ, সুগন্ধ বালা ২ সেৰ, নাইকল ১মোন, ঘোঁৰা ২টা। ইতি, শক ১৫৬১, মাস মাঘ। ১০৬ ॥

আহ্লাযাৰ-খাঁৰ পত্ৰৰ সিদ্ধান্ত।—ছেক-মেদা ও আকাদশৰ লগত সনাতন, কানুৰে আহ্লাযাৰ-খাঁৰ পত্ৰৰ সিদ্ধান্ত নিলে।

পত্ৰ এই—

স্বস্তি নিখিল-গুণৈকধাম-সৰ্ব্বোপমাযোগ্য শ্ৰীযুত নবাব আহ্লাযাৰ-খাঁ

শুভাশয়েষু—

সস্নেহপূৰ্ব্বক লেখনং কাৰ্য্যঞ্চ এথা কুশল, তোমাৰ কুশল সৰ্ব্বদা চাহি। পৰং সমাচাৰ এই, তোমাৰ উকিল ছেক-মেদা ও আকাদশ, এই দুইজন মনুষ পঠাই দিছিলা। সে আহি পহুছিল, ইহানাৰ মুখে তোমাৰ কুশল শুনিয়া পৰম সন্তোষ হৈলোঁ। আৰ তুমি বুলিয়াছা উত্তৰে বৰনদী, দক্ষিণে অসুৰালি এমত বন্ধনিবন্ধানুক্ৰমে হদ্দকৰাৰ হলে উভয়ান পক্ষে ৰক্ষা হৈল, সে ধৰ্ম্ম তোমাৰ আমাৰ বংশ প্ৰতিষ্ঠা দিন দিন অন্যান্যানুকপে বাঢ়িতে থাইব, খালি নাহইবেক। এমত যে সুপাৰিচ লিখিছ ইগোট উত্তম লিখিছ; কিন্তু বৰ মনুষ্যৰ প্ৰীতি-কৰাৰ কদাচিত্ নাভঙ্গিবে। সেই যেমনে উত্তৰোত্তৰে ৰক্ষা পৰে তাক কৰিবা। আৰ তুমি যি বুলিছ দশ-পাক্ক বোজত উকিল পহুচাইবা

সেই বচনত থাকি আমাৰ সঙ্গত ৺ৰ চৰণত সমুদায় হজুৰ কৰিবো। ৺ও যেনত কথা হৈল তাক তোমাৰ উকিল সমস্তে কহিবেক। পৰঃ পূৰ্ব্বাপৰেও নবাব সকলেৰে গুৱাহাটীত থাকি কথা-বাৰ্ত্তা অনেক হোৱা যায়। অদ্যাপি সেখানৰ কাৰ্য্য কৰিতে ভাৰ তোমাৰ ওপৰ; ই ঠাইৰ আমাৰ ওপৰ, অতএব তোমাৰ মনে যেনত ভাল প্ৰতিবাসে তাৰ প্ৰত্যুত্তৰ তৎকাল লেখিবা। এনত হইলে তোমাৰ আমাৰ মৈত্ৰী কিমক নাৰহিবেক্। আৰ বাকী সমাচাৰ সনাতন ও শ্ৰীকান্ত এসবাৰ মুখে জ্ঞাত হইবা। কিমধিকম্ বিজ্ঞবৰেষু।

আৰ তোমাৰ অৰ্থে সন্দেশ,—হস্তীদন্ত ১৪টা, শঙ্খ ২৭ টা, কনীয়া চামৰ ২০ টা, মৰিচ ১০ সেৰ, খড়্গ ২টা, সোণেৰে মজনা কৰা কটাৰী ২ খন। শক ১৫৬২, মাস জ্যেষ্ঠ, তেৰিখ ২২। ১০৭ ॥

সোমাই-তামুলীৰ প্ৰশংসা।—সেই সময়তে ছেক-মেদায়ে আহ্লাদাৰ-খাঁৰ আগত বোলে, "৺ৰ বড়া সহৰ সাক্ষাৎ মহাদেৱ; সোমাই-তামুলী সহৰ সাক্ষাৎ নন্দীশ্বৰ; সি থানত থাকে সি থান কৈলাস। এই দুই জন থাকে যালে কোন সাহস কৰিবেক?" আহ্লাদাৰ-খাঁয়ে বোলে, "সি কৈছ সকলে সত্য, কৰ্ম্মানুসাৰে দুইৰো একোটা জন্ম।" তাত পাচে শিঙ্গৰিৰ গুচৰ গোবাকুচি গ্ৰামত আমাৰ চকী আছিল, তাতে ভোট ডফলাৰে কিনা-বিকা কৰিছিল। এনেতে আমাৰ দুবগ্ধা মানুহ সহিতে দুৰাৰ্দ্দাৰৰ বেটা শক্ৰুসনে শিঙ্গৰিৰ গোপেশ্বৰ ৺৺ৰ ঠাইত থাকি ভোট, ডফলা, মৰঙ্গীৰ চুকিয়া কৌৰৱৰ বামন-দুনুহত্যে সহিতে সকলেও অনো-অনো কিনা-বিকা কৰিছিল। ১০৮ ॥

তিতকৰ্মা মনান্তৰ।—এনে সময়তে আমত-খাঁ বঙ্গালে গোপেশ্বৰ ৺৺ৰ কপৰ খুৰী কপৰ নাজেৰে ঠুকুৰি সোনাই লৈ আছিল। পাচে শক্ৰুসনে বোলে, "৺৺ৰ বস্ত্ৰ কিয় নিব?" বঙ্গালে বোলে, "ভোটে দিয়া বস্ত্ৰ, আমাকে যে বাধে সিঁহতে বাধিব কি?" এই বুলি তিনিটা মানুহ মাৰি ধৰি গোবাকুচি গ্ৰামত এৰি গৈল, বস্ত্ৰকো নিলে। এই কথাতে থাকি আমাৰো শক্ৰুসন দুৰ্ব্বীগাৰে বমন পৰ্ব্বতৰ কোথৰ পৰা দুটা শেন, তিনিটা তুতিৰা, বঙ্গাল ২৩টা ধৰি বন্দীত থলেনি। তাৰ সগত পছলন কেইটামান পলাই আহি কামৰূপৰ সোধ-পোচ কৰিবাক যুৱ কৰি পৰনাই গ্ৰাফিক দিছিলে। সি থৈ তাত কলে,; সিতো মীৰ-খচনু কানগুই চাদ-খাঁ মেৱানেৰে আনচি, আহ্লাদাৰ-খাঁত কলে, বোলে, "চাহাৰে আচাৰেৰে এখন এফলাথ প্ৰীতিৰ কাৰন কি? পাৎসাৰ তামচাৰ বাজ-তুতিৰা সহিতে মানুহ ধৰি দুখ দিলেই, এনত

হলে উভয় দলৰ মধ্যত কেমন প্ৰীতিৰ গৰিমত বহে, বাবস্থাৰ এনত কৰি থাকে, তথাপি চাহাবে যে এনত যুক্ত থাকিবে ইপোটি ভাল নহব। এতিয়া তোমাক আমাকো নাজানি কি কৰে আচাবে।" এই প্ৰকাৰে অনেক নবাবত কলে। এই কথা শুনি নবাবেও মনে বিমুশা কৰি নবাবৰ নাতিৰেকক গীৰছা-তেনাক পত্ৰ-সন্দেশ দি বৰবৰুৱাৰ ঠাইত উকিল কৰি পঠালে। ১০৯ ॥

নবাবৰ পত্ৰ।—পত্ৰ এই—

স্বস্তি সকলগুণৰাশিসম্পন্ন-অশেষ-বিদ্যাবিদবিনোদ-বিশাৰদ-স্বকুল-কমল-বিস্তাৰিত-ভাস্বত-সাদৃশা-জ্যোতির্ম্মান-সদ্‌কীৰ্ত্তিনিকৰ-শুভ্ৰ-পবিত্ৰ-নিৰ্ম্মল-কলেবৰেষু, শ্ৰীযুত বৰুৱা গোসাঞি বৰফুকন জিউ মহানুভাব-সচ্চৰিত্ৰেষু—

শিবস্তুতনাতঃ প্ৰয়োজন লেখনং মুদা কাৰ্য্যাঞ্চ পৰং ও এথানে খুব দৌলত হ্যাদা বাকেঞ্চি বৰ্থেৰছ, ওপৰথে হাৱালেও হকিকৎ মৰ্‌জিয়ান ও এক্তাগাঞী আক্তিয়ত, ৺চাদিমে জাহিৰ হুনাকেঞ্চ শাহানিদেস্ত। ও আগৰ বিশেষ তোমাৰ প্ৰীত-পত্ৰ মনুসঞাই যে জোৰ চেলানি সমেৎ ও সদন ও শ্ৰীমাৰ নজুন্দাৰ দোনা মাতব্বৰ্কো আদমি ইতৰ্ককো কেবিস্তান বোধ, তাহলে নহন আনাম্‌ খবৰকে খোস্তান চুনাকে দোস্ত বন্দায়েত, দোস্তৰফকে চিস্তচফায়ত পৰম্পৰে ইসন বোজ চুনা মানান শুধ বদাবদ ওদিগিৰ ভোটি, ডেক্লাসে শ্ৰীশ্ৰী৺৺ চাহেবকা চৰকাৰী দিনমাহমুদ ও গৱৰহ ২৩ আদমিকো বুৰিনস্ত এনত জবাব বাৰ বাৰ লেখ। এইৰূপ দোষ্টি সমুত্তৰে আজ জানিব, নাবুমা গুৰিয়দ মদাৰ, বিশেষ তোমাৰি মুৰাৰক্ষাৰে বাড়কা ৺কে খোচহাল শিকাৰী-খমকে বাজ ও আগৰ চাহেব চাদিমাস তুতিৰা জুনাত্ত আদমি চিনাকে নামে গুজাৰৎ, ও বাজ ও তুতিৰা ও গৱৰসকো আদমি ও কিছু আস্তে মেবন্দ্‌, ও আনৰ্ম হাৱান মুনদেস্ত ও আমাসে এতবাৰি চাল-খাঁ ও বাজ-চেকাৰ পহিলনে জবাব বতায়ত তথাচ ও বাজ ও তুতিৰা ও গৱৰসকে আদমি সব হাৱামখোৰ নিথা দাস্ত, নবো হাঁবাহালা মেকুনন্দ ন বাৰহে গৰ্দ্দন। আৰ আমাৰ কেমনে একলাস-বাতে খাতিৰে কুনস, আৰ যে কৰিছ সে তোমাৰ ভালাই, দৌলত নিশামাস্ত। ই মনস কাৰ্য্যা। তাহাৰ সমাচাৰ এই, আৰ অধিকন্ত কহিব হামাৱেন নবিস্ত। ও নীৰ্ম্মা-তেনা যেৰূপ বাকী হকায়ক খেৰখেৰ আহিবাৱে সেৰূপ আমাৰ মনুকেন কামেৰ মৰ্দাৰ আদমিকো বাহেল গুজাস্ত। ইতি সহৰ, জুনাদিবোন, শক ১৫৬২, মাৰ্ম্মাদ ভাদ্ৰ, তেৰিক্ষ ১১।

সন্দেশ।—বানাত ১ থান, পালেঙ্গপোচ ২ থান, সং ৪ সেৰ, বাখৰ্জীয়া মখিয়া ২ থান, হোমকাস বাৰ্দ্দৰ ৩ সেৰ, চিনি ২ মোন, লোণ ৭ মোন। ১১০॥

কটকীৰ আশ্বাস।—সেই সময়তে আমাৰ দুই কটকী আহ্লাবাৰ-খাঁৰ ঠাইক পঠাইছিলে। আমাৰ দুই কটকীক ছাহবুকন্দৰ ওচৰত থৈছিলে, সিইঁতক মোজ দিছিলে,—চাউল ২০ মোন, মচুৰ ৫ মোন, মুগ ২ মোন, মাহ ৩ মোন, ঘিউ ১০ সেৰ, আলু ২ চক, লোণ ২ মোন, পাণ ২ পাচি, তামোল ২ পাচি, আদা ৪ চক, মাছ ২০ কুৰি, তেল ৪ কলহ, চিনি ৪৬ সেৰ, খাৰি ২ টা, গুৰ ৪ কলহ। এইৰূপে ৪ দিন অন্তৰে মোজ দিছিলে। ৪ দিন অন্তৰে নবাবৰ ভিতৰ কৰি নিছিলে। সেই সময়তে এক দিনা আহ্লাবাৰ-খাঁয়ে মোলে, "গড়গ্ৰামলৈ কেতি মোজৰ পথ?" আমাৰ সনাতন উকিলে মোলে, "চাহাব, গড়গ্ৰামক লাগি ২ মহিনাৰ পথ।" এনেতে দুৱাৰদাৰৰ বেটা জয়ানন্দে মোলে, "চাহাব, ৮ মোজৰ পথ,—উকিলে মিছা কহে।" পাচে নবাবে মোলে, "এখন তোমাৰ মনুষ্যে দুৱাৰদাৰে ৮ মোজকে বাট কহে, তুমি কিছুবাস্তে দোমাহিনাকে বাট ঝুট কহ?" সনাতনে মোলে, 'উদয়-গিৰিৰ সূৰ্য্য ৮ডা অস্তগিৰিৰ শিৰীণ ৮পাংশা, দুই জনেও পূৰ্ব্বাপৰ উকিল যি কহে তাকেহে সত্য মানে। এখন তুমি যে দুৱাৰদাৰ বুলি সে মহাজন আৰ মুখেহে সম্ভ্ৰম কৰয়। মাত আমাৰ ৰাজিকো মিশ্মিৰ নাহি কৰো। তুমি আপোন মালিক বুঝি কৰ, আমি যে কুৱাণ কহো সব সত্য কহোঁ।" পাচে আহ্লাবাৰ-খাঁয়ে মোলে, "উকিল যো কুছবাত কহ সব সত্য। সিটো ব্যাপাৰি তাৰে বাদ্ নামঞ্জুৰ কৰো।" পাচে আমাৰ উকিলক বটা-বাহন দি বিদায় দিলে। বিদায় দিয়া তেওঁ পত্ৰৰ সিদ্ধান্ত পত্ৰতে পাছে পুনৰ্ব্বাৰ-চক্ৰনাৰায়ণৰ কথা একো নকলে। আমাৰ উকিলৰ সৈতে পুনৰ্ব্বাৰ চেক-মেলাক পঠালে। ১১১॥

আহ্লাবাৰ-খাঁৰ বৰবৰুৱালৈ পত্ৰ।—পত্ৰ এই—

স্বস্তি সকলমঙ্গলালয়-পৰম-সুপ্ৰতিষ্ঠিত শ্ৰীযুত বৰবৰুৱা গোসাঁই ও শ্ৰীচেলিয়া
গোসাঁই মহামহোগ্ৰ-প্ৰতাপেষু—

লিখনং কাৰ্য্যঞ্চ আগে তোমাৰ কুশল সৰ্ব্বথা চাহে, সাম্প্ৰত তোমাৰ মেহৰবাণি দিন দিন নাজিৰ আহামেদৰ হামৰাহ হৈবে। আৰ তুমি যি পত্ৰ মনুষ্য আদি ভেজিলেক সিটো চিত্ৰাপ পহুঁছিল। তাহনাৰ মুখহতে শুনি, সাক্ষাৎ ৰূপ পত্ৰখানাৰি চমনকি কৰিবা জানিলাম। পত্ৰাৰ্থবিদ প্ৰকৃত কাৰ্য-

ৰূপ উচিত, নাতো তোমাৰ আমাৰ একতা-মৈত্ৰ ভাৱৰূপ যশপ্ৰতিষ্ঠা আকন্দ্ৰাৰ সদৃশ সাক্ষাতে ৰহে ইসোৱে আছে। অতএৱ খুব হকিকতসা ভেদ প্ৰোৰ-লোক ৰক্ষলক চহয় উভাপক্ষ নাভেদ লোহান মধ্যাতোৰ তনজিল পৰম লোনাই-পেকস্থৰ সব নাক কৰে। একাৰণ আমাৰ মৰবাৰেৰ অহোৰ বাৰ্যাপ ৰহে, তোমনতি এমত কৌনি কৰনুৰে সত লোক্ষ নৱচহ্ন লোমজাতে মুৰজিন, গোষ্ঠ বেলোৰ ধৰ্ম্মআহান ওপৰ তোমাৰ আমাৰ সৌনত একেতা লোমবহে। এতে উভয়দি পলৰিয়া ৰাৰত গো-ব্ৰাহ্মণ পৰোক্ষ পালনকৰণতা সৰ্ব্বত্ৰ বলবন্তিতা হোৱে এমত হৈতে তোমাৰ আমাৰ যে যে সুসুনন আছে অন্তঃকৰণ যে মধ্যলৰ গৰ্ব্ব সেহি সাহজিক চাৱাৰ নাহে কাজি আৰ অধিক কত কত কহিব। তোমাদেৰ উকিল সনাতন ও শ্ৰীকানু শৰ্ম্মা আমাদেৰ ও ফেক-মেদা এমৰা সাবশেষ কহিবেক যাতে প্ৰীতিৰ ওপৰ ৰহে, কমিতা নাৰহে তাৰেক কৰ। ইতি সহৰ সোৎতন, ১০৩৪, পৌষ মাস।

সন্দেশ,—খানত ২ থান, সোনোৱালী পাগৰুমা ২ গজ, পটুকা ৪ গচ, ৰং ৩ সেৰ, জাইফল ১ মোন, অগৰু কাঠ ২ সেৰ, বাথা ২ থান, চিনি ২ মোন, লোণ ৫ মোন। ১১২ ॥

স্বৰ্গদেৰ আৰু কটকী।—পাচে ফেক-মেদাক খানাৰে তুমি বঙ্গৰ ঠাইতে ৰাখি আমাৰ দুই কটকীক সেই বাৰ্ত্তাবেৰে ৺ৰ ঠাই পঠালে। ৺ও একৰূপ কথা-বাৰ্ত্তা শুনি সন্তোষক পালে। সেই সময়তে দুই উকিলক ৺য়ে বোলে, "বাবুনীৰ পুত্ৰেৰ, তহঁতত আৰু কোনো কথা-বাৰ্ত্তা আছেনেকি?" সিবোনাৰে বোলে, "দুই আমাৰ আন কথা আছে। ৺মো যদি পুনৰ্ব্বাৰ নোসোৱে আমি বন্দীইতে কব পোৱোঁ।" ৺এ বোলে, "নোসোৱোঁ।" পাচে সনাতন কটকীয়ে বোলে, "মনৰ হস্তী অনেক যত্ন কৰি আনি ৺ৰ শালত গলত ফেপা দি থৈছে। তাক বেৰি দিলে শালতে থাকে কি বনলৈকে যায়?" আকা বোলে, "৺ৰ বন্দী-বেটী বিদেশলৈ পাছে তৈতে মৰিলে তাৰ ধৰা-বুৰিটো ৺ৰ বাজাত থাকে কি বিদেশলৈ এৰি দিয়ে?" আৰু বোলে, "পিতৃ, মাতৃ, ভ্ৰাতৃ, সকলোৰো একে অন্তৰ একে অঙ্গ যাতো ৰত্নে আৰবি থাকে, এই কাৰণেহে সকলোৰে মৰ্য্যাদা ৰহে। আমি বন্দীইতে কিছু নাজানো, যি কৈছোঁ সকলো অশুধ। ৺দেৱৰ চৰণে যদি খাচ-বিচাৰ কৰি ৰাখে তেহে।" এই বুলি সিবোনাক চাদৰ পৰা নামি আহিল। ৺দেৱেও পুনৰ্ব্বাৰ বঙ্গালৈ পাঠিলে। ইবোনাকেও খাটতে

বৰুৱাৰ ঠাইত সকল সম্ভেদ লৈ বোলে, "৺এ ব্ৰাহ্মণক মাৰিব খোজোঁতে আমাত ব্ৰহ্মবধ লাগিলে।" সেই সময়ত অন্তঃপুৰীয়া লেখেৰা মাধৱৰ পুতেকক ৺এ জগন্নু সহিতে বৰুৱাৰ ঠাইলৈ পঠাই দিলি আছিল। ৺দেৱে বোলে, "কটকীইতে কি কৈছে তাৰ কথা-বাৰ্ত্তাৰ গুওতি আশয় জেঠেৰীয়ে নোৱাৰে কৈ পাঠাইক।" পাচে বৰুৱায়ে ৺দেৱৰ চৰণতে প্ৰাৰ্থনা কৰি ব্ৰাহ্মণৰ অৰ্থে জনাই আছিল। ৺ও ভাবাচোঁ বুলি বোলে, "কালিলৈকে যাতো জেঠেৰীয়ো মাতি আছিছে, বাবুনীৰ পুতেকে মাতি গৈছে, এই কাৰণেহে নাকালিলোঁ। তথাপি জেঠেৰীয়ে ভালৰূপে শিখাই দিয়ক।" এই বুলি চান্দৰপৰা ও সনাতিক গোটাই খেদিলে, তাৰ পুতেক জয়ানন্দক নিতান্তে জগন্নুৰ হাতে জনাই ১০টা ১০টা কিল মাৰিছিল যাতো পূৰ্ব্বে ৺ৰ আগত সনাতন কটকীক কুটাৰ পো বুলি সনাতিয়ে গালি পাৰিলে। তাকো উলটি গালি পাৰিলে। ৺দেৱে দুইকো গোটাই খেদিলে। সেই কথা সনাতনৰ মনতে আছিল। সেই কথাতে ছল পাই তাকো এই ৰূপ কৰিলে। পুনৰ্ব্বাৰ জেক-মেদাকো ৺এ বাবাদে বিদায় দিব দিলে; বৰুৱাও বটা-বাহন দি বিদায় দিলে। পুনৰ-বাৰ আহ্লাদাৰ-খাঁয়ে নচিপ-খাঁ, নুৰৰ-খাঁ, দুই উকিল আমাৰ কটকীৰ লগত পঠাই দিলে। ১১৩ ॥

আহ্লাদাৰ-খাঁৰ বৰবৰুৱালৈ দ্বিতীয় পত্ৰ।—পত্ৰ এই—

স্বস্তি সকলমঙ্গলৈক-নিলয়-পৰম-সুপ্ৰতিষ্ঠিত-কলেৱৰ নিখিলেষু

শ্ৰীযুত বৰবৰুৱা গোহাঁই ও ফেচিয়া গোহাঁই সুহৃদয়ৰ চৰিত্ৰেষু—

সৌহাৰ্দ্দপূৰ্ব্বক লেখনং কাৰ্য্যাকাগে আগেয়ে তোমাৰ মেলত খুব মঙ্গল জাহানকেৰৰ মনিস্ত উপযুক্ত ৺৺ৰে বাখতাহো। পৰে তোমতি আশিস আমাৰা, সৰ্ব্বথা চন্দ্ৰহৰ ওপৰ বাকিক হৈয়া আছিব, তথা সনেত মোৰে এখন তোমাৰ একইত লোকক বাৰ্ত্তা হানিচ লেব লেব ও আমাৰ মাথ ভেজিতে বহ। আমিও পূৰ্ব্ব পূৰ্ব্ব ওমৰাওসকলেৰ যে সৌহাৰ্দ্দ অভিমত্ত সেমত বাতিৰ বহিলকে বোৰনি হৈয়া নচিপ-খাঁকে ও নুৰৰ-খাঁ, দুই জন আদমি তোমাৰ পাচ ভেজিতেআছি। আহনাৰ সঙ্গে অনেক মনুষ্য স্থানকৰে ওআন হঁক বহুনকে পঠাৱাৰ উচিত বহে। এমন কৌনিকে যেহি যেহি প্ৰয়োজন চিত্তকে ওপৰ বাকিত চিত্ত সেহি তনাহ লোভি দলেৰ গীমনা বহে। পাহাৰ-পৰ্ব্বাস চুপত ওৰজানিতে বাখতাহো। এতেকে তোমাৰ আমাৰ চিত্ত বিকৃতভাৱ নাহি বহে। যি কাৰ্য্যত লোকৰ বাযত গো-ব্ৰাহ্মণে হৈয়াদ বুলি তা খুব মিত বহে সেহি ভাৱ উভয় পক্ষাভিৰত কৰ্ত্তব্যতা যাবেৰ সব খবৰ দিলাগিব

ৰমকৌলি দ্বাৰত সাবশেষ তোড়কাহে, নামাত্ৰাহৈঁ। কেৰ ও আৰৰ সাম্প্ৰত থাতাহে। অতএব তুমি আমাৰ যেথন যি কাৰ্য্য তাগাৰত ৰজুৰ কৰ সেহি ৰূপ অভিলাস যাভিনত হৈবেক। এত লোক্ প্ৰীতিাৰ্থ সাবকাশ ৰহে। আৰ এখন যে লিখিছা নীল-খাঁ তোমাৰ সজিক ৰহে। এহিৰূপ ভেন্তা তোমাৰ নুৰানদাবেৰ বেটা মামাকুল শক্ৰসেন ও জয়ানন্দ যনা শত বাৰবাৰ মাচুচ কেনত হুজুৰ কৰাহে, এক হেজন জেৰনাই মিত্ৰ নবাব সে আলমিকো বোকচাকে খানা গুজেহু; তাদেক হৈতে এমত অপৰিতোষ না বিচাৰ কৰ অপৰীমাসেত ৺পাৎচাহাৰৰ মলুকেৰ লোকসৱৰ সাৱকাশ হৈয়াছে। কোনো জনে কাৰ বাধিতে সামৰ্থ ৰহে, আপোন মাজিক ৰহে কৰ্ম্মানুসাৰে, লোৰ চড়ে আমিতো কোন ওজ্ৰকে যাতাহৈঁ। নিকৰ্ম নাজনস্থাহে, আৰ অধিক কি কহিন। হামাৰ চিত্তকে অশত্ৰ খানিক নাহিবৈ। এথা আহৰ যেকি বাকীত ৰহে তোমাৰ উকিল সনাতন ও শ্ৰীকান্ত সাৱধানে হুজুৰ কহিবেক। তুমি আপোন বিচাৰপূৰ্ব্ব শামিস্তমন্দ হৌতাহৈঁ, ইতি, সনবিচ্ শানি ১০৬৫, শ্ৰাৱণ, তেৰিক ১১।

সন্দেশ।—বানাত ১, পালেঙ্গপোচ ৫, নং ২ সেৰ, জাইফল ১ যোন, চিট ২ থান, ৰেজশন ২ থান, বৰনাথৰ ৫ সেৰ, চিনি ২ মোন, লোৰ ৮ তোলা। বচিপু-খাঁ, মুকুৰ-খাঁ, দুই উকিলৰ ৺ত জনাই বৰুৱাহে বিদায় দিলে বঁটী-নাহন দি। ১১৪ ॥

ভিতৰুৱা কাজিয়া।—এই কথাৰ আগে জাহিনা-পুৰুৰ সময়ত ৺পাৎ-সাৰ চনকাৰি দিন-মহমদ নাৰ বঙ্গাল ১ টা, বচিপু-খাঁ ১, মদনাম-খাঁ ১, এই তিনি প্ৰমুখ্যে ২৬ বঙ্গালৰ বেহনীয়া মানুহ শিঙ্গৰিৰ কোৰে গোৰাকুচি-গ্ৰামত ভোটি, ভকনা সহিতে তাতে কিনা-বিকা কৰি আছিল আমাৰ মানুহ সহিতে। আমাৰ মানুহ ১টাক ধন কৰি ছুৰী হানি মাৰিলে, গাভৰু-নায়কৰ নগৰ ১ টাৰ মূৰ কাটিলে, নকুল নজৰৰ নগৰ এক ঢেকেৰিক কাটি থুলিলে, পলাই তিনিও এবাই বৰুৱাৰ ঠাইত ওচৰিলে। বৰুৱায়ে বোলে, "আমাৰ বাওৰ চেৰনঙ্গাল পীতি-কচৰা সোমাই এৰাইছে পলাই; সি যে আমাৰ মানুহক এনে কৰে তাক ভোটে কটা ভাৰে ত'তে কাটোক; জগনিকো দিলে নগাত, ঢেকেৰিৰে সহিতে সৈ কাটিলে। তাৰ নগৰ নান-খাঁ বঙ্গাল পলাই আহুলাবাল-খাঁৰ ঠাইক গ'ল। সকলে সমাচাৰ নবাবত কলে। নবাবেও বঙ্গালৰ জমিদাৰ মাচিম-খাঁৰ বেটা বচিপু-খাঁ আৰ বাইৰবৰুৰ ৰুজুৱাই চৌধাৰী এই দুই জনক পত্ৰ-সন্দেশ সহিতে এই কথাৰ উকিল কৰি পঠালে। ১১৫ ॥

নবাবৰ উকিলৰ বিবাদ।—আল্লাৱাৰ্দ্দি-খাঁৰ পাচত নবাব থাকাৰি আছিল খানা গুৱাহাটীত ১, তাৰ পাচত চৈয়দ চাচান নবাব ১, তাক খেদি মীৰ্জা-হাচান নবাব হ'ল, সিও ১ বৎসৰ আছিল ১। তাকো খেদি চৈয়দ-হাচান নবাব হল ১, সিও গুৱাহাটীতে মৰিল। তাতো পাচে চৈয়দ-কুতুব নবাব হল। তাকে গাৰু-কটা মচনো বোলে ১। তাত পাচে নবাব চৈয়দ কুতুব আসিল, সিও ৩ তিনি বৎসৰ ভোগ কৰিলে ১। তাত পাচে চৈয়দ-চানাহ সিয়ো ২ বৎসৰ থাই মৰিল ১। তাত পাচে মীৰ্জা-নাথুলা আহি ৫ বৎসৰ ভোগ কৰিলে। নাথুলায়ে বোলে, "আল্লাৱাৰ-খাঁ নবাবৰ কাল পৰ্য্যন্তে আমাক অহনি কৰি প্ৰীতিসে চলিছে এক বিংশতি বৎসৰ। এখন আমিও সেইৰূপে থাকিলেতে ভাল।" এইৰূপে সমালোচন কৰি কনিয়ানবনৈ মহম্মদ-খাঁকে পহলনকে পঠাই দিলে পত্ৰ-সন্দেশ সহিতে। ৺দৈ বিধান লেখিছিলে সি খানত মহম্মদ-খাঁকেহে লেখিছিল, পহলনক লেখা নাছিল। এই কথাতে মহম্মদ-খাঁয়ে বোলে, "মইহে পাৎসাৰ উকিল, পহলন যে ইটো নবাবৰ বৰকান্দাজহে; মোৰ সমান নহয়।" এই কথাতে পহলনক কনিয়ানবতে মাৰিলে, গড়গ্ৰামক লৈগিলে। পহলনে বোলে, "মই যে সামান্য, মহম্মদ-খাঁয়ো কিমান ডাঙৰ?" মহম্মদ-খাঁয়ে বোলে, "সত্য কথা কহিলে কিয় ক্ৰুদ্ধ হোৱা।" দুয়ো উকিলৰ দ্বন্দ্ব সমাচাৰ ৺ৰ ঠাইত জনালে। পাচে ৺ৰ আজ্ঞাতে চেলিয়া গোহাঁইয়ে বোলে, "আমাৰ ঠাইত দুয়ো উকিল, তুইৰ মুখত যে বিপৰীত কথা হ'ল ৺ৰ ঠাইক ৰাপটাকি পত্ৰ ভেজিছে। সিখানক চাহিলে মহম্মদ-খাঁহে উকিল। পুনৰ্ব্বাৰ পত্ৰত লিখি নবাবে যদি তোৰ লেখে মহম্মদ-খাঁহি বিৰূপে ৺ৰ চৰণক সেৱা কৰিলে, তোকো যদি ডাঙৰ থাকে তেখন তইও হাজিৰে সেৱা কৰিবাক পাৰি।" এই বুলি বৰঁঠা-সাহস দি আমাৰ পত্ৰ-সন্দেশ সহিতে উকিল চতুৰ্ভুজ, একাদশক পঠাই দিলে। পাচে নবাবত পহলনে কনেশে বোলে, "তোমাৰ চাকৰ মই, মোক সামান্য বুলি মহম্মদ-খাঁয়ে গড়গ্ৰামলৈ লৈগি আচামৰ আগৰ সকলে সম্ভ্ৰম কৰে।" পাচে এই কথাতে থাকি নবাবে বোলে, "একাদশ, চতুৰ্ভুজ, দুয়োত নানান মুকুতা সুবৰ্ণ, ভৰ্ৎসনি কৰি প্ৰাপ্তি থাকে।- সূত্ৰ নাচিক্ষিলে মণিধাৰ কেন সাৰ

সোণাই, সূত্ৰ ছিঙ্গিলে সময়ে ঠাই ঠাই হই। এ প্ৰীতি-সূত্ৰ নবাব আজৌতে কেমনে এক তাৰ নাহি?" পাচে আমাৰ একাদশে বোলে, "আহাৰ, বন্ধন খানিত একতাৰ নিবন্ধে সমস্ত সিন্ধুৰ পুনাণ, আহাৰৰ যে সিন্ধু-পাত্ৰৰ মধ্যতো যে কোনোটো কেঁচাবো থাকে; পাংগাই লোকৰ মণিকাৰ ইয়াৰহে মুখ্য গোল।" এই সিদ্ধান্ত পাই নবাবে বোচাল ত্ৰৈ বাঁটা-বাহন দি পুনৰ্ব্বাৰ মহম্মদ-খাঁক পঠাই দিলে দুই কটকীৰ লগত। ১১৬ ॥

নবাবৰ পত্ৰ।—পত্ৰ এই—

শ্ৰীযুত ৮ৰ স্বৰ্গ মহাৰাজ গোহাঁই ইজ্জিত পৰমাশাহিত চৰিত্ৰেষু—

নিবেদনঞ্চ পূৰ্ব্বক লেখনং কাৰ্য্যঞ্চ আৰ এথা কুশল, তোমাৰ কুশল মঙ্গল সদা সাৰশেষ চাহি। পৰং তোমাৰ কৰনাম দিন কৰিতে ও মন জানিলাম হামাৰ অন্তৰূপ লোক মহন্তেৰা ইত্তাদ হোৱে। অতএব পৰস্পৰে যেমন প্ৰত্যা আছা তেমন কৰিবেক আৰ আমিও তোমাৰে যে প্ৰকৃত কৰাব সন্তুষ্টো হয় তাৰেক কৰিব। এখন আমাৰ মাজিকি ও বিবাদৰ মহম্মদ-খাঁ তোমাৰ নজদি অৱৰ ফিৰস্তাল হৈতেছে ও আছে তোমাৰ মনুষ্য অনুকূল কৰিয়া তুমিও প্ৰেম-পত্ৰ সহিত ইহানাৰ সঙ্গে প্ৰত্যুত তেজিবেক। এতেকে পূৰ্ব্বা-পৰ মাজিক মৰ্য্যাদা ব্যৱহাৰ উভয় তৰফেত না কিছু কমি হইবেক আৰৰ আমিও তোমাৰ একাদশ, চতুৰ্ভুজ, এমবা দুই জনেৰ সাক্ষাত যি কাৰ্য্যত মোহৰ সাম্প্ৰত সাহাজিক পাঠিবেক। সে কাৰ্য্যকপ সাৰশেষে স্থাপন কৰিবেক। অধিক কি কহিব। আপুনি বিচাৰপূৰ্ব্বকে খাতিৰ জমা কৰিবেক। ইতি, সন ১৫৮০।

সন্দেশ,—চাৰ ২ মুঠা, মুক্তামণি ১০ খন, বানাত ২ থান, মিশ্ৰি ৩ সেৰ, পালেঙ্গপোচ ৫ খন, স্বদেশ কাঠ ২ সেৰ, নং ১ মোম, জাইফল ২ মোম, চৰনন্দ কাপৰ ৫ খন তিন মোনত দিছিলে। এইৰূপে অনেক বাৰ নাগুলা নবাবৰ দিনত উকিল-পত্ৰ গতাগত কৰি প্ৰীতিৰ ৰাহিল। ১১৭ ॥

40661

অষ্টম অধ্যায় ।

হাজোত কোচৰ মীর্জা-নাথুলা ।

আহোমৰ পাণ্ডু অধিকাৰ।—সেই সময়ত লোকজন ১খিকৰ নিমিত্তে কালৰূপী ৬৬/৪ ইচ্ছা হ'ল। দিল্লীত চাজাহা পাৎসাহ মৰিল, তাৰ বেটা আৱা-ঙজেব পাৎসা হ'ল। পাচে অৰংজেবে সুজাদৰক আলচি যুদ্ধ কৰি দাৰা-শুকক মাৰিলে। তাত পাচে খানখানা মৰাবলৈ যাতি সুজাদৰ্শককো মাৰি পাৎসা হই তাৰ বৰ ভাতৃ চাহ-সুজাক ধাক মহলত মৰিবলৈ নবাব খানখানাক প্ৰমুখ্যে লোক লস্কৰ পঠালে। সেই বেলা লস্কৰৰ ভিতৰত আছিল দেখি প্ৰাণনাৰায়ণে বোলে, "দেখোঁকেনি উত্তৰৰ বেটাই মুলতনাৰায়ণ নাম কেমনে লৱে; মনৰ ভয় দূৰ নাম লব পাৰানেকি?" প্ৰাণনাৰায়ণ ৰাজাৰ মনে লগালে।" এই বুলি তাতে লিখিচ দি তাক ধৰিবলৈ ভৱানাথ কাজিক গুৱাহাটীলৈ পঠালে। মুলতনাৰায়ণেও এই কথা জানি দৰঙলৈ পলাই আহি জয়ধ্বজ মহাৰাজত শৰণাপন্ন হ'লহি। এই কথা গুৱাহাটীৰ নবাব নাথুলাই জানি তাৰ বেটা আৰুলাক গুৱাহাটীৰপৰা মহগুলিত ভৱানাথ কাজিৰেৰে যুদ্ধক লাগি পঠালে। পাচে যুদ্ধ ভঙ্গ খাই পুনৰ্ব্বাৰ গুৱাহাটীলৈ আহিল। তাত পাচে ভৱানাথ কাজি হাজো পালেহি। পাচে মীর্জা-নাথুলাই ভৱানাথ কাজিক আগভেটি যুদ্ধ দিলে। ফলে নোৱাৰি নাথুলা নবাব ভঙ্গ দি পলাই গুৱাহাটীলৈ আহিল। সেই সময়ত চিংচু সন্দিকৈয়ে আপোনাৰ মানুহ আহি বোৱা কৰিবলৈ কজলীত ঘৰ বান্ধিলে। আৰু মুলতনাৰায়ণে ধৰমডেৱানৰ ঠাইক আগৰোতে তাক ধৰিবলৈ খুটি নাৱ-নাৱৰা তিয়াৰ কৰি নাৱত চিৰৈ বান্ধি অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰে সাজ বান্ধি ৰহিল। তাক দেখি মীর্জা-নাথুলা মহাভয় হল, বোলে, "পচিমেও ভৱানাথ কাজিয়ে ঘেৰিছে, পুবে দেখো আচানে নাৱ-নাৱৰীয়া তিয়াৰ কৰি বসংথাকে, আমাকেহে ধৰিবাক ইচ্ছা কৰে, আমি অল্প মানুহে আছোঁ, কেমনে যুজোঁমিকি আছিম?" এই বুলি মনে গুণি মীর্জা-নাথুলা ৰাতি ভাগি পলাল। পাচে প্ৰভাতে গুৱাহাটী পাণ্ডু-শৰাইঘাট আহোমে লৈলে সেনাপতি চিংচু সন্দিকৈ সহিতে; শক ১৫৮০, মাস ফাল্গুন, ১৫ দিন গতে। বোৱা পালে ১৪০, বৰ-কামান চিলে ৪০, যুদ্ধ চিলে ২০০, আৰু পাৎসাৰ উত্তৰৰ যত বস্তুজাত আছিল সমস্তে পালে; ফাল্গুন মাস, ১৫৮০। ১১৮ ॥

জয়নাৰায়ণ ৰজা।—পাচে পাণ্ডু-শৰাইঘাটত ৰৰফুকনে পিকচাই চেলিবাকে লাগিল। চিংচু সন্দিকৈ, নাপেতি ফুকন প্ৰমুখ্যে মৰঙ্গীৰোৱে চেচাত গড় বান্ধি ৰহিল। ভৱানাথ কাজিও হাজোত ৰহিল। সেই সময়ত প্ৰাণনাৰায়ণে

চক্ৰপাণি বাওধৰাক ৮ৰেৰ ঠাইলৈ পঠাই দিলে, বোলে, "মহাৰাজা লোক দক্ষিণকোন, মই নই উত্তৰকোন, তোমাৰ লোক আমাৰ লোকে এক ঠাই হই থাকিলে বঙ্গালে কি কৰিব পাৰে ?" এই কথা ৮এ নামানি কটকীক আহিব দিলি বৰন্দাৰোলাক ফিৰাই পঠাই দিলে। তাত পাচে প্ৰাণনাৰায়ণ ৰাজাৰ ভৱানাথ কাজিয়ে আহোমক যুদ্ধ দিলে ভৰাহাটীক নৈৰাক প্ৰতি। আচাৰৰ তোভোনা বৰুৱা পৰিল, মান শাকৰতী ২টা পৰিল। তাত পাচে ৭ দিনৰ অন্তৰে ভৱানাথ কাজিও যুদ্ধে নেৰাৰি ভাগি গৈ চম্পাগুড়িত ৰহিল ; চন্দ্ৰনাৰায়ণকে চিৰাম কোঁৱৰকে থৈ বেহাৰক গ'ল। আচাৰৰ লোকে হৰি-ডেকাৰ বেটা প্ৰমুখে মদতিত ৰহিলগৈ ; বৈশাখ মাস, শক ১৫৮১। সেই-বেলা ৮এ চিচু দলিকৈক দায় ধৰিলে, বোলে, "বঙ্গাল যে ভাগি গ'ল তাক কিয় যে নধৰিলে, আৰু বঙ্গালৰ বস্তুজাত মইহে পাব লাগে, দিইতে কিয় ললে ?" এই বুলি চিচু দলিকৈক, দুৰৱা গোঁহাইৰ পুতেকক, সদায় ডেকাক, কৌপতীয়াক, এই সকলক গড়গাৱঁলৈ আনি ৰজাহাতত লোৱা দি পালে। চতুৰ্ভুজ কটকীক একাদহকে বোলে, "বঙ্গালৰ ঠাইত যে আছিলি বঙ্গাল যে ভাগি গ'ল আৰু জানি মৰৰাবোৰত নকলি কিয়, আৰু বঙ্গালক দক্ষিণ-কোনলৈ পাৰ কৰিলি কিয় ?" এই বুলি দুইবো একোটা চকু কাঢ়িলে, জুৰাও চানিলে। তদন্তৰে আচাৰৰ একৈক লোক কলিয়াবৰত ৰহিলগৈ। সেই সময়তে বৰদেউনীয়াৰ চন্দ্ৰনাৰায়ণৰ বেটা জয়নাৰায়ণ কোঁৱৰে বঙ্গালদেশৰ আহি জয়ধ্বজ মহাৰাজাত শৰণাপন্ন হলাহি। ৮ও তাক বৰহমা আই-কুঁৱৰীৰ হাতে দিয়া দি নিজৰ বস্ত্ৰ দিলে। আৰু তাৰ মাথাত পাৰ দিয়া কামৰূপৰ ৰাজা পাতিলে ; শক ১৫৮১, শাওন মাস। ১১৯ ॥

পাণ্ডু-শৰাইত আহোম।—পাচে বাদুলি ফুকন প্ৰমুখে চম্পাগুৰিৰ গড় মাৰি নাৰিলে, চন্দ্ৰনাৰায়ণ পৰিল। নাপেচি ফুকন, ফুলবৰুৱা ফুকন প্ৰমুখে নাৱে গৈ বিজয়পুৰৰ গড় মাৰিলেগৈ। পাচে তামুলী-দলৈৰ পুতেকে নাৱে গৈ সোনকোহ পাৰ হই ভনী মাৰি পুনৰ্ব্বাৰ বিজয়পুৰলৈ আহিল। পাচে জয়নাৰায়ণ ৰজাক প্ৰতি আচাৰৰ লোক পাণ্ডু-শৰাইঘাটলৈ আহিল ; আশ্বিন মাস, শক ১৫৮১। ১২০ ॥

বিষয়াৰ শাস্তি।—ফাল্গুন মাস পুনৰ ভৱানাত কাজি আহি মানাহা সীমা কৰি ৰহিলহি। পাচে জয়নাৰায়ণে বোলে, "তোমাৰ লোক মানাহা পাৰ হব নালাগে, বৰদেউনীয়াক মই বিলাই দিম।" পাচে দিলাৰ নোৱাৰিলে। দিপাৰৰ পৰা তিনি দিন ভনী মৰা মৰি কৰি পুনৰ্ব্বাৰ চৈত্ৰ মাস বেহাৰক

গ'ল। এই কথা ৺ৰে শুনি বোলে, "ৰমণ্ডেৰীয়া যে ভাগি গ'ল তাৰ পাচে ৰমণ্ডাৰোৰে ভাথি নথ'লা কিয় ?" এই বুলি নাগচিলীয়া ৰঘুনাথ, চিৰেশৰ, এই দুই লেখকক গাবিলৰ সভাত ভৰাই আনিব দিলে। জয়নাৰায়ণকো লাহ ধৰিলে, বোলে, "কি যে ৰমণ্ডেৰীয়াক ৰখায়ী সেই বুলি কিয় নোৱাৰিলে ?" ৰঘুকুলনেও তাৰ তামুলী এটা কাটিলে এই কথাতে। ১৬৮১ শকত চেঁচে পাকনতনৰ পৰা হাবাদ-গোল হৈ জয়নাৰায়ণ পলাই গ'ল। ১৬৮২ শক, বাগ বৈশাখ, বাদুলি ফুকন, নিচিঙ্গীয়া নাপেতি ফুকন, কুলবৰুৱা গুমুথো হাতীচলা, ৰবীতলা নাৰিবেলৈ। ৰঘুকুকন পিকচাহি চৌকীয়া বাৰিত থাকি কামৰূপৰ যত লেকেৰি আছিল সবাকে সৰু গোপকোছ পৰ্য্যন্ত ডকাই আনিলে। সেই সময়ৰ পৰা তেৰ বছৰৰ লেকেৰি বাইজ হাবি হৈ আছিল। আৰু সেই সময়ত ৺ৰে কাৰ্য্যৰ বিলকতি হব যেন জানি চাত্ৰা-পাৰ ঠাই উকিল পঠাবৰ বাবে চাংমেন হই চাঙ্গীয়ামকলত পুছিলে, বোলে, "চকাৰ নবাবে যে আমাৰে সমান পত্ৰ লেখে লেখিব পাৰনেকি ?" পাচে ফুকন বৰুৱা সহিতে সকলেও অনুমোদন কৰিলে বোলে, "৺ৰে যি বুলিছে উত্তমকে বুলিছে। উদ্দগিৰি শ্যামাই, যজ্ঞগিৰি নিৰীশ্বৰ, এই দুইজন হৈ গৰিষ্ঠ নবাবৰ সমান লেখন উচিত হয়, নবাবৰ নবাবতো ৺ৰ বন্দী ৰজা ফুকনবতে যোগ্য।" তাত পাচে সনাতন, মাধচৰণ, দুই কটকীত ভৰিলে, দুই কটকীয়ো সেইৰূপে কলে। পাচে ৺ও ধং হই মেল ভাঙ্গি দুয়ো কটকীক বন্দী কৰি থব দিলে। পাচে পুনৰ্ব্বাৰ চাৰি দণ্ড মাৰিলত পৰীয়া বহাৰ পৰা সনাতন, মাধচৰণ, দুই কটকীক ভিতৰক নি ৺ৰে বোলে, "কটকী হই ভইতে যুক্তিৰ কথা নোত কিয় নকলি ?" পাচে দুই কটকীয়ে বোলে, "আমি দুই বন্দীয়ে ৺দেৱৰ আগত মাতিব পাৰোঁনেকি ? ৺দেৱৰ তেজ-শক্তি স্বৰূপত তিনি-জনা চাঙ্গীয়া, বিশেষত বৰবৰুৱা, বৰফুকন ৺ৰ দুই বাহু, নৰনত্নৰ সদৃশ আনো যান-ফুকন বন্দী-বেটা অনেকো ৺ৰ সভাত আছিতে আমি দুই বন্দীয়ে একো মাতাতিলোঁ ; হাতী-ঘোঁৰা, নৌকা-খাটীৰ লগৰ মানুহ আমাৰ কথা কত বয়, আৰু ৺য়ে যিৰূপে হুকিলে সেইৰূপে কলোঁ।" ১২১ ॥

চাত্ৰা-পাটিৰ কটকী।—পাচে ৺ৰে দুই কটকীক বোলে, "তাৰ দেশ-লোকজন চানানক চাহিলে আমাৰনো কোনৰূপে বঢ়া হব ? যি কৈছ চকাৰ নবাবেৰে ফুকন বৰুৱাৰে সমান হেন, ইকো অযোগ্য।" পাচে দুই কটকীয়ে বোলে, "৺ৰ ঠোং-তলত বৰা বন্দী মেনৰ ৰাজত যে তাৰ উন্নতিক কহিব ৺ৰ বন্দী-বেটা আনো লোক আছে। সেই সকলৰ উৎসাহ শক্তি শুনিবে

কিৰূপে পালিব, এতেকেনে সেইৰূপে কৰোঁ। বিশেষত ৺ দেউতো কাৰ অধীন ঈশ্বৰে কৰিছে ? আপোনাৰ বহনা বুলাত ৺ৰে দি থুকিছে কথাও সেইহে।" আৰু সেই সময়ত ৺ৰে বোলে, "শুনিছোঁ অহং-ছা পাৎশা হৈ মুৰাদবক্স, দাৰাং-চুহক মাৰি তাৰ সব ভাই চাহ-চুজাক খেদি গোল-কুণ্ডাৰ পৰা এক জবোৱান মবাবক সেই চামানে পাৎশা আজ্ঞা কৰিছে; বোলে, 'কোচকোৱাৰ আৰ আচাৰ বজুৰ তই থাই চাৰ কৰি দে।' মীৰ্জা-হামান বেহাৰে বোলে, 'ভাৱা, সেই বাজা চাক কৰি দেওঁগা।' আৰ শুনিছোঁ, ছাত্ৰা-খাঁৰ ঠাই পাৎশা চুকি আছিলাক বুলিছে। এতেকে আমাৰ ইস্কিন-ছাত্ৰা-খাঁৰ ঠাই পাৎশা চুকি আছিলাক বুলিছে। এতেকে আমাৰ ইস্কিন-পত্ৰ ছাত্ৰা-খাঁৰ ঠাই গলে সকল সমাচাৰ দি ঠাইৰ বুজা যায়। আগেও ছাত্ৰা-খাঁৰ ঠাই প্ৰীতি সূত্ৰ বহিছে।" আৰু ৺ৰে বোলে, "যি সময় অহং-ছাৱে দাৰা-ছাহাক খেদি আমাৰ লোক-লস্কৰ পঠাই দিলে সেই সময়ত অহং-ছাৱে বোলে, 'মাৰক গোৰ দি তকত মবছোঁ যানে ত্ৰিশবন টকা খৰচ কৰিব লাগিব। কিৰূপে চিপাহী লোকক ৰাখিব ?' পাচে এই কথা মীৰ্জা-মুলাৱে শুনি ৬০০০ সোণৰ মোহৰ দি পঠালে খৰচলেকেন ঠাই। অহং-ছাৱে খৰচ দি আগ কৰি চিপাহী-লোকক পঠাই দিলে দাৰাং-ছাহৰ লাগি। পাৎশা হৈ বিদেশী মোহৰ কিৰূপে লবে ? এতেকে কাৰ্য্যৰ বনাবন বুজি জীনেৰেও সময়ত কৰ্ণ কৰি, দিত্তো পাৎশাৰ সৰুকি তাক কোনে হীন বোলে ?" এই-ৰূপে সমালোচন কৰি শ্ৰীশ্ৰীজয়ধ্বজসিংহ মহাৰাজাৱে ছাত্ৰা-খাঁৰ ঠাই সনাতন মাধচৰণ, দুই কটকীক পঠাই দিলে পত্ৰ-সন্দেশ সহিতে। হস্তি-দন্ত ১৪টা, গাজ ২৭টা, কলীয়া চামৰ ২০টা, মৰিচ ৬০ সেৰ, খৰগ ২টা, সোণৰ মলমকৰা কটাৰী দুখন, সোণৰ মোহৰ ৬০ কুৰি, আৰ সুখ সমাচাৰেও শিখাই বুজাই পঠালে। ১২২ ॥

কটকীৰ সমালোচনা।—পাচে দুই কটকীয়ে ৺দেৱৰ ঠাইৰ পৰা আহি কলিয়াবৰত ১০ দিন আছিল। ছাতনুকুৰত ৫ দিন, তাৰপৰা হাজোত ২ ৰাতি, তাৰপৰা কুকুৰাকুছিত ১ ৰাতি, তাৰপৰা হালাচুৰত ১ ৰাতি, তাৰপৰা বঙ্গালাটিত ২ ৰাতি, তাৰপৰা চাপ্ৰাৰ চৌধৰীৰ বিলাতত ২ ৰাতি, তাৰপৰা জেনপুৰত ২ ৰাতি, দণ্ডবকাত ২ ৰাতি, তাৰপৰা নবীয়াৰ গৌতাৱে গোসাই ১ ৰাতি, জেমেৰাত ১ ৰাতি, নাৰায়ণপুৰাত ১ দিন। পাচে তাৰ-পৰা ৰাগচাৰিকা নিলেহি ২টা তুৰুকি লোৱাৰে। বোড-দেৱানত বহি পাৎশাহী কাৰ্য্য কাৰ গোৰ-পোচ কৰোঁতে নবাবৰ হজুৰ কৰিলেনি। পাচে দুই কটকীয়ে নবিচাৰ ওপৰত হাতযোৰ কৰি ৰহিল। পাচে নবাবৰ আদেশে মুৰাবিহৰে

পত্ৰ মাত্ৰি শুনালে । পত্ৰ শুনি বচন-সমাচাৰ কৰ দিলে। পাচে দুই কাকতীৰে কলে, বোলে, "পাৎসা শুনিছো ছাস্তা-খাঁৰ বচন সাৰালে, এতেকে দুয়ো ঠাইৰ প্ৰীতি হৈ যদি ৰহিল, দুয়োদলৰ গো-ব্ৰাহ্মণ সুখে ৰহিব।" আৰু বোলে, "ছাস্তা-খাঁও সামান্য নহয়। জন্মাৱধি পঞ্চ-হাজাৰী নবাব, সকল কথা-বাৰ্ত্তা ছাস্তা-খাঁ পাৎসাৰ ঠাই জনাব পাৰে। আৰু অতি পূৰ্ব্বে তোমাৰ যে ৰাজা সত্ৰাজিত আমাৰ ঠাই ধৰ্ম্মধ্বজ সহিতে যিৰূপ প্ৰীতি হৈ আছিল তদনুপ্ৰীতিলৈকে নবাব আহ্‌লাবাৰ-খাঁ শ্ৰীযুত ধৰ্ম্মদেৱৰ চাতে তদৰ্থি হৈল। ইদানীক তোমাৰ সৰ্ব্বসৌপৰ্ক আমাৰ চাতে যেমন আখে আৰু আমাৰ সম্বন্ধ যিৰূপ তোমাৰ নজিক থাকে, যে কাৰ্য্যে প্ৰীতিৰ বীজ বৰ্দ্ধিত হৈয়া পুষ্পিত ফলাণিত হইবে, এতেকে কাৰ্য্য উভয়থা হাসেচা কৰ্ত্তব্য ইদানীক।" আৰু বোলে, "আমি দুই পাৎসাৰ সমস্ত কাৰ্য্যে প্ৰীতিতে থৈছে, এখন যেকেৰিবে মাজত ক্ৰন্দন কৰায়া ওৱাহাতিৰ পৰা থেদাই।" এই কথাকে বীৰ্জ্জী-সাধুলাও কলে, বোলে, "হয়, মোক ভৱানাথ কাজিয়ে গুৱাহাটীৰ পৰা ভয় দেখাই পঠালে।" এইৰূপে শুভ-সমাচাৰ ছাস্তা-খাঁত কলে। পাচে ছাস্তা-খাঁও পাৎসা দিবা নাম কেশোন-খাঁ পুত্ৰকে বোলে, "৬ৰে লোনা উকিলকো নজিৰ্‌ পহ্‌চানো।" পাচে আপোন নাম মীৰ্জ্জা-মুখী পুত্ৰকে ছাস্তা-খাঁৰ আজ্ঞাযে সুলতানী তাৰৰ জামা ২টা, সোণৰ দহিয়েবে ওক পাগ ২টা, কৰ্ত্তীয়া পটুকা সোণৰ ফুলেৰে ২ থান, ইজাৰ সহিতে ২ খন পামৰা, বিচিত্ৰ গোলোৱানী পাট ২ থান, দুই কাকতীৰ পানি ধতোৱাল, কঁৰীয়া গোলোকাই কাপত জেঠীৰ ছিমাৰ নাম মুকুতা, ডবৰ্দৰ নছু, পুৱান সহিতে কৰ্ণভূষণ কৰিলে। সিদিনা আৰু এক নাম বচন কথা ছাস্তা-খাঁ নবাবে দুই উকিলত সুধিলে আৰু বোলে, "ৰায়-নাদলাৰ দেৱানৰ বাসা দিওক নি।" ৰায়-নাদলাৰ দেৱানৰ ঠাই ৭ দিন আছিল। বোজ এপোটাকে ১০ কপিয়া পকা কৰি দিছিলে দুই উকিলক দিতে। লগৰ মানুহক দিতে এক্কোটাকো ৫ কপিয়া কৰি দিছিলে। ১২৩ ॥

ছাস্তা-খাঁৰ উক্তৰ।—আৰ নবাবৰ নিয়ম এই,—বিহানে নেমাজ কৰি বহে, সেই সময়ত জীকাকতী ওৱাকানবিছ ভিতৰৰ সবাৰৰ হাবা-পৰিহাসা তাকে দেখি থাই, তাকে শুনায়, তাৰ সিদ্ধান্ত অনুক্ৰমে দিয়া বিনয়ত থানাত বহেহি। চাৰি দণ্ড দাতোৱান কৰি দুৰ্গ দুই গুচু কৰে। পাচে পীৰ-ফকিৰক খানা খাব দি আপুনি ভোজন কৰে যায়। সেই প্ৰকাৰত আমাৰ দুই কাকতীৰ অভ্যান্তৰক নি অনেক কথা-বাৰ্ত্তা হৈছিল। সেই সময়ত ছাস্তা-খাঁ নবাবে

বোলে, "সনাতন, নাধচৰণ, তোমাৰি ৶ ৰাজা আৰু ভাই ৰৰনৰাৰ প্ৰীতি-বাক্য হয়া আছে। আমাৰি স্বৰংস্থা পাৎসা আপোনাৰ ভাতৃসকলক বধ কৰি স্বৰংস্থা পাৎসা হয়া আছে। স্বৰংস্থাৰ সান কুটম্ব কোনো পাৎসা নাহি, বৰ শাস্ত্ৰজ্ঞতী পাৎসা, আৰ বিশেষতঃ শুনি আছোঁ, আসামমলুক আৰু কোঁচবেহাৰ চাপ কৰি দিবাক বানখানাক পাৎসাৰ আজ্ঞা হৈছে। সি যেখন তোমাৰ সন্মুখে যাই, তেখন তোমৰা অনেক ভাৱ ঠাই সুপাৰিচ কৰিছ, কৰিবাক লাগে, তেবেসে দুই দলৰ গো-ব্ৰাহ্মণ সুখে ৰহে। যিৰূপে বানখানা ফিৰে সেৰূপ কৰিবা। বানখানা জৱোৱান নবাব, ভাল মন্দ কিছুকো নাজানে।" পাচে আমাৰ নাধচৰণে বোলে, "চাহাবে যি বুলিছে, সিতো এমতহে হয় পূৰ্ব্বে ৰাজা যুধিষ্ঠিৰক পাণ্ডু ভাই ভাগ্য সহিতে কূট-মন্ত্ৰণা কৰি ৰাজ্যসম্পত্তি চুৰিয়া লৈলেক দুৰ্য্যোধনাদি সকলে, তথাপি কালচক্ৰৰ গতিৰ দ্বাৰাযে যুধিষ্ঠিৰেহে চক্ৰবৰ্ত্তী ধৰণীমণ্ডলীৰ ৰাজৰাজেশ্বৰ হৈয়া ৰহিল। দুৰ্য্যো-ধনাদিৰ কূট-মন্ত্ৰণা আপোনাৰ নাশতহে গ'ল, ধৰ্ম্ম-কৰ্ম্ম কিছু নৰহিল; এতেকে লোভ কৰিব নাপায়। ঈশ্বৰে যাক দিয়ে সেইহে পায়। আৰু চাহাবে যে বোলে, বানখানা জৱোৱান নবাব, ভাল মন্দ কিছু নাজানে। যাই ৰৰলোক হৈয়া ভাল মন্দ নজৰ নাহি কৰে, তবে সিতো ধৰ্ম্ম-চাতে কেমনে সুপাৰিচ ৰহে। সিটো জৱোৱান নাহি হয়, নামৰ্দ্দ হোৱে। পাচে ছাত্ৰাৰ্ণা বোলে, "হা হা ঠিকস, যেখনো বানখানা আমাৰ চাতে আইসে তেখনো গোঁসাই যে হুকুম কৰে, পাৎসাতো হুকুম এখন বানখানাৰ ওপৰত চলিছে।" এইৰূপে অনেক কথা-বাৰ্ত্তা হৈ আছোঁতে সেই সময়ত ছাত্ৰা-ৰ্ণা পানেৰিত খানা খাইছোঁতে বোলে, "সনাতন, নাধচৰণ, তোমাৰি স্বৰ্গৰাজা অতনা খানা খায়?" তাৰ অৱশেষ যি পানেৰিত আছে, তাতে হাতেৰে চাপৰ মাৰি দেখালে। ১২৪ ॥

অসমীয়া কটকীৰ বিদায়।—নবাবৰ বচন শুনি নাধচৰণে বোলে, "চাহাব স্বৰ্গ দে'ও খানা খায় তাক আমাৰ নজৰ কৰিবাক নাহি পায়। ৶ খানা খাইছোঁতে যে ৰাজগোঁসাই আৰু বুঢ়াগোঁহাই আৰ বৰপাত্ৰ-গোঁহাই ৰাজৰুদ্ৰা, ৰাজকুঁৱৰ যাক ৰাজনন্দন বোলে, আৰ কা-কুঁৱৰ ৰাজখোৱা, এইসকল সহিতে অভ্যাস্তৰত ৶ৰে সুবৰ্ণৰ সিংহাসনত থাকিতে যাক বিৰূপ সুবৰ্ণৰ বাটাৰ খানত ক্ৰমে খানা দেয়, সেই সকল সহিতে ৶ৰে সুবৰ্ণৰ থালত খানা খায়, যাৰ নাম মাইহাম্ বুলি প্ৰসিদ্ধ কহে। কিন্তু চাহেবৰ পানেৰিত যতমান বাহিছে অতমান খানা ৶এ হেমনাকো বাহিবাৰে; চাহেবৰ পানেৰিত যতমান

খানা দিছিল, তেন্তেও আৰ বৰ্দ্ধমান নাই নাৰোহে আমি লেলোঁ।" পাছে ছাত্রা-খাঁৰে নিজৰ তৈ বহু প্ৰশংসা কৰি কোম্পানী বাহাদুৰে কাপোৰ ২ যোৰ, সোণৰ পটিয়ালে দুই কটকীক দুই শৰে ৪০০ কপ দি বিদায় দিলে। আৰ মানুহ লৈ ১০০ শ ৫ খন ভাৰী নাৱেৰে, লগত লৈছিল আমাৰ ২ কটকী ২ খন চৰাত, নাচক নাৱেৰে বঙ্গালৰ কটকী বৈশাখ মাস পালেহি পত্ৰ সংগত সহিতে। পাছে গুৱাহাটীত ৰাজাৰ শ্বশুৰ বৰফুকনে বাৰাপে তুলিলে। ১২৫॥

বৰফুকনলৈ ছাত্রা-খাঁৰ পত্ৰ।—পত্ৰ এই—

স্বস্তি মহামহিম ৺ৰাজাকে শ্বশুৰ ভাই বৰনবাবক প্ৰতি—

লেখনং কাৰ্য্যঞ্চাগে তোমাৰ এবাৰত মেহৰবানু নামাসহিত তোমাৰ উকিল সনাতন ও মাধবচৰণ আপোন কৰ্ম্মহিত এখানে আগৰ ত্ৰাগাৰত বৰ্দ্ধচাখান পঞ্চছিলে আমিও খবৰ সমুহিত ভাব হৈয়া ইয়াদ্ শকিকত্ পত্ৰ সামৰে পুৰুচিলাম, আৰ তুমিও আমাৰ কাৰণ হাতৰ ৮ আচকি সন্দেশ ভেজিছিলা, আমাৰ তোমাৰ প্ৰীতি, ইহাত আচৰিত কি কাৰ্য্য? আমাৰ কামৰূপ কৌচনক ৰাৰাত সব উদ্ধাৰ, তুমিতো আপোন মনুকে বাইন কৰ্কে বৰবুলন হৈসো আছে। শ্ৰীশ্ৰীযুত ৰাজাৰ পাৎসা চাহেবকে মাহালদিৰ পুৰবাস্বাপাদ ৰাজ্যৰ চিত্ৰাপ হকুম কে বাবাত। আকলাম্ব শ্ৰীযুত ৺ৰাজাৰ শ্বশুৰ বৰবৰুৱাকে একবাৰ গিউ বৰকৰ্কন আচামকে ৰায়ত। নায়-বৰুৱা কুকন তামাৰ সজিবাৰ চাৰবন্দুন ৰাজাকে শ্বশুৰ-বৰফুকনত ও দিবৈ কাৰ দিছু ইমুকো হকুম হোৱে থাক, আৰ তুমি বুদ্ধিমান্ চোকবিষে তোমাৰ আমাৰ মধ্যে অ'ৰাৰ লেই, খানা বিগাৰ কৰে, আমিতো দিল মাজাহাৰে, এখনতো নাৰখাৰ হবাৰ লেখি আছু। আমিতো আহাৰ নাচে পানী আৰ তোমাৰ মিমিত্ত সন্দেশ লোকৰ উকিলৰ হাতে পাঠাইতেছি। আৰ বাইদাৰ কৰ্ম্ম মাফিক সমাধি লৈবেন; ঔ আগে ৭০০ ৰূপয়া পঠাইছিলা সন্দেশীয়া গুনা গাড়ী আনো উপাহন বৰুচিয়া, কিন্তু যদি এখন তোমাৰ ৺কৰ্ম্মই হৈবা তবে গড়াই পাঠাইবেন, কি কাৰ্য্য ছিল, তোমাৰ ও আমাৰ, ৰূপয়া দুই নাহয়, ৭০০ ৰূপয়া উপাহন তাৰ বানছীৰা লৈলেন। ও এখন আমীৰোল-উমৰাও মীৰ্জা-হেনাৰ বেটা মীৰ্জা-মুলা নবাব তাগাৰত আচৰ মহিমকে মজ্জিদ-বনাজিন ছুলওৱাহ চৰে; আৰ তুমিও একবাগলাতে আপোন খাতিৰ জমা ৰাখিবা। এই সত্য সব যেমত মহামিদ্ দিলগীৰ চোৰগাহে, এমত ফুৰ্মাবেত, তোমাৰ আমাৰ মধ্যে লোকিকৰ আহাৰ বহুক চলা তাবিৎ সবাৰ, কৰ্ম্ম-

জয়ে সৰ আজাৰ দুৰ দিবে পাচ আৰৰৰ এ সব সহিতে তামান দিল কুচিবাৰা চান। পত্ৰ শুনি বোলে, "পত্ৰত যে উকিলক দেলোখিলে কাৰণ কি?" এই বুলি ৮টেল জনালে।

তাৰ অন্য সন্দেশ,—ৰানাত ৪ খন, তাস ২ মুঠা, নাঃ ৭ সেৰ, কপৰবাৰ ৭ থান, শক ১৫৮২। ১২৬ ॥

মলমীয়া টেংগাৰ কাৰাৰ।—পাচে নবাবাকাও ছাত্তা-খাঁৰ ঠাইৰ কথা বাৰ্ত্তা শুনি বিধাৰন দেখি বঁটা-বাহন দি আৰাম-খাঁক ওলটাই পঠাব দিলে। তাত পাচে ৮ৰে তিনিজনা গোঁহাই পুনুধো নবধা ফুকন বাৰুপোৱা প্ৰজনি-কীয়াকৈ পুৰকে আপোনাৰ যাব দি ডাঙি সেই সেই ৰূপে কাণ্ড কাঠী-ধনুৰ্বন ভালৰূপে নৱান, ঘুৰো বেলা অভ্যাস কৰিব দিলে, আৰ হিতৈষাৰী ৰাজমন্ত্ৰী এইসকল পুনুধো আনো অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ অভ্যাস কৰালে। ৮ও ৰূপৰ কেক বস্ত্ৰ কৰি অনেকৰূপে দিয়ো প্ৰজাৰ মন নাশই বংশৱাগচা কৰি চাই প্ৰজাৰ মনাত দোনাৱেৰে ফুৰি থাকে। এই ৰূপ মনে প্ৰজাৰ কৰি ডা-ডাক্তৰীয়াসকলৰ ঠাইতো চা-চৰিয়া দি অনেক পুৰকে শক্তি কৰিও শিখাইছিলে। আৰ কাল ঈশ্বৰৰ ইছাৱে লোকজনৰ দুখৰ কাৰণে অনেক অদ্ভুত নিমিল। শিপচুৰীয়া দেখিৰ ঘৰত পাঞ্চ নালক জনিমল এক খীত। কি ৮দেৱৰ গড়-কোণত অনেক পুৰান বলিয়া ঠৈ অনেক মনুষ্য কাবুৰিলে। আৰ ৮ও কাঠৰ তৰোৱাল সাজি, বন্দুত কৰিছে দি হিতৈত গুলী নিমি নৰঘাটিত আপোনাৰ লোকেৰে বং কৰি নহ্নান পাতি ৰণ কৰালে; শক ১৫৮২। দিশা ১০ দণ্ড গতে দেৱগাঁওৰ মহাদেৱৰ ঘৰত হস্তী, ঘোঁৰা, মানুহ ওলাল, সকলে দেখিলে ৮ৰে শুনি এক কোটি হোম দান কৰালে ২০০। ৰাজমাৱ মৃত্যু। ১২৭ ॥

আহোম ৰজাৰ কটকীৰে কথা-বাৰ্ত্তা।—তাত পাচে খানখানা নবাবে চাৰি কুৰি হাজাৰ চিপাহী সহিতে আৰু অনেক নবাবসকলোৰে চুৰাক দেখি বিচাৰি নাপাই, পাৎসাৰ আজ্ঞাৱে ঢুকিলে ছাত্তা-খাঁৰ ঠাই। ছাত্তা-খাঁয়ো সকল সমাচাৰ কৰে। পাচে খানখানা নবাবে ছাত্তা-খাঁৰ ঠাই অপমান পাই ঢকাত ৰহি নালোৱা, হৰাম, দুই কটকীক পঠালে, বোলে, "আমাৰ হাতী-চলা, ৰবীতলা, গুৱাহাটী দিলোৱে কেমনে যাবে? যদি হাতীচলা, ৰবীতল। গুৱাহাটী দিলোৱে এৰি যায় তেৱে গো-ব্ৰাহ্মণ, নৰ-নাৰী, প্ৰজাৰ কুশল হই; যদি চাৰি নিদিয়ে, এই সমস্তৰ ফলভাগী সেই সবে হব।" এই বলি দুই কটকীক পঠাইলে। দুই উকিলো আহি নাপেতি-ফুকন, সাদুলি ফুকনৰ

ঠাই পালেহি। তৈতে দুই কটকীক বাবি বৰফুকনটৈল জনালে। পাচে বৰফুকনেও ৺টৈল জনালে। ৺ৰ আজ্ঞায়ে বৰফুকনে এই বুলি বিদায় দিলে। পাচে নাপেতি ফুকনেও নালোৱা, হৰান, দুই কটকীক তুলি বোলে, "ঐ নালোৱা, হৰান, তইঁতকৈ গো-ব্রাহ্মণ বাইজাৰ কাৰণে যি কৈছিলা ই কথা আমাৰ ঠাই কল নাপাই, বৰদেউনীয়াতহে কব পায়। আমি বৰদেউনীয়াকহে নাৰি তৈলৈছোঁ। তাজ্ঞিৰ আমাৰ কপাল নাই, প্রীতিতহে আছোঁ।" এই বুলি তাৰ বাপে দুটা ভাল মানুহ দি বিদায় দিলে। পাচে নালোৱা, হৰান, দুই উকিলো গৈ নবাবত জনালত নবাবে বোলে, "আচানৰ দুই আদমিক পঠাই দে," এই বুলি। "ভাল, এবেলো আমি নইমক যাওঁ, বৰদেউনীয়া চাক হলে ইহাৰ খবৰ পাবি।" এই বুলি পঠাই দিলে। পুনৰ্ব্বাৰ বৰদেউনীয়াক বাবি নালোৱা, হৰান, দুই কটকীক পঠাই বোলে পত্র সহিতে বোলে, "এখন বৰদেউনীয়া চাক হ'ল। আমাৰ হাতীচলা, ধৰীতলা, গুৱাহাটী এৰি দিওঁক।" এই কথা নাপেতি ফুকনে বৰফুকনলৈ জনাই তুলিলে। ১২৮ ॥

হাজো-বাঁটৈ বৰফুকনৰ পত্র।—পত্র এই—

স্বস্তি সকলমঙ্গলাগাৰ শ্রীশ্রীযুত দিলীশ্বৰ পাৎসাহে নাবচাবান জিয়াদা
হকুম আওৰঙ্গ চৰবাচ কৰৰ বস্তুৰ,

এক আমমাকো মহকুমৰ্ক্ষ শ্রীযুত খান খানা চিপহচালা আমীৰোল-উমৰাও নবাব অজৰোই, ওমৰ-কবিৰ, তোহ্মু গুণাধাৰ, নবিতাত্র অপৰকাৰ, আবাটেনকে সপৰ, বহুতেৰগাছ পুল-প্রতাপ, আৰ বৌচবেহাৰ পহিলোকো আজাৰ বিলায়ত কুচ দপেহে পাণ্ডু, গীমনাত মহকুমৰ্ক্ষ তেথৰ গচল চোৰ্ক। শ্রীযুত বাৰমুক্ত বিশিষ্টগণাগ্ৰণ দিলকুহান পাত্রাধিপাত্র মহামাতাৰ আনাবিলদাশ ও আগৰ কামৰূপ বিলায়ত এওকু দেৱাৰাম ওআক আলেম ইহাক প্রীতসোপান বালকৰাম হকিকত খতকিতাৰত দেচোপৰাত, অতএব সো তবক খোচবে দাস্তানম, এতেলো হাল, যেনানাবোক্ত পৰ্ব্বতেক সেনা ফিৰিব, আমিও তাকেলে বাকে, পূৰ্ব্বপ্রীত আনাড়, সনাতন ও মীৰ মগনাম ও মাৰচৰণ গোকায়ত অংশ নাকৰিবেক। ইতি শক ১৫৮৩, মাহ ফাল্গুন। ১২৯ ॥

নৱম অধ্যায়।

মীৰজুমলাৰ অসম আক্ৰমণ।

মীৰজুমলাৰ আক্ৰমণৰ এটি উপকথা।—পাছে নাপেতি-ফুকনে শুনি পুনৰ্বাৰ বিধাৰণ দেখি শ্ৰীশৰ্মাৰ পৰা ডাকাই পঠালে। আৰু খুলিলে, "ৰাজাৰ কাৰণ যি কৈছে, পৰমেশ্বৰ বিধাতা অনুকূল হৈ আৰু দিছে, তাকে খুজিলে কিয় পাব? হস্তীৰ দন্ত ওলাইছে পুনৰ্বাৰ সোমাবৰ কৈত দেখিছ? এই বাৰ সমাপত কৰি।" নাগোৱা, হৰাবে বোলে, "উত্তম কাৰণে বচন খুলিলে ৰক্ষা কৰণেহে যুক্ত, বচনতো ৰক্ষা নহল, হস্তীও পঠছে।" পাছে নাগোৱা, হৰাম, দুয়ো বাগাক মাহিল। সিইতক খাবাসে লোক দিলে। লোকত জীয়া পৰ দিলে ১টা। পাছে দুই কটকীয়ে খান দিয়া বাৰি পঠন খনৰ লোন দেখি বনৰ শাকক খেলিলে। পাছে আমাৰ লোক দিবাইতে বোলে, "পৰ তোমালোকক ভোজনলৈ দিছে, বনক খেলিলি কিয়?" পাছে দুই কটকীয়ে বোলে, "ভাই, দিনচাৰেক হৃষ্ট-পুষ্ট হৈ থাকক। অনেক হস্তী, অনেক বন্দুকধাৰী, অনেক ঘোঁৰা, এই সকলৰ আগত কোঁৱা খাব, খাব পাব। আৰু এক উপকথা কওঁ শুনিবি,—দুটা বাঘ ম'হ চৰাইৰ যুদ্ধ লাগিল; ই গছৰ পৰা সি গছলৈ যায়; তাত বহ লোৱাৰি খোঁচাবুটিকে পৰ্বতত পৰিল। তাৰো পৰা পৃথিৱীত পৰি মূৰ্চ্ছিত হৈ আছিল। দুই পখীৰ যুদ্ধ হস্তী-সকলে দেখিছে। তাৰ এক বুঢ়া হস্তীয়ে বোলে, "ই ঠাইত থাকিবলৈ আমাৰ ভাল নহয়। ই ঠাইত থাকিলে কল্যাণ নাই।" তাতে এক মতলীয়া হস্তীয়ে বোলে, "এনে ঠাই এৰি কলৈ যাম? যদি পখী আহে তাক মাৰিবাক নোৱাৰিমনেকি?" এনেতে দুই পখী খোঁচাবুটিকে হস্তীসকলৰ আগতে পৰিল। চকু কৰ্ণত মৰ লাগি যা লাগিল, চকু খুলি জলাহুল লাগিল। খালে লোকে লোপে লোকায়ে পৰি অনেক মৰিল। দুই চাৰি পলাই এৰাল। এই-ৰূপে বুঢ়াৰ কথা নলৈ মৃত্যু হ'ল। এতেকে হাতী-ঘোঁৰাৰ আলোলত জল-সাবটিত জনৰ শোণিত ঢপল বালা, যুথে যুথে আইব পড়ৰ পাবা।

খাটিখুটি মাজুম-খাঁ যুৰে চাঁৰ ডাঙি।
খালা লোহাৰ ভড়ে বাইৰ গুৱাহাটী বাৰী॥"

এইৰূপে বুলি দুই কটকী গ'ল। ১৩০॥

আহোমৰ পৰাজয়।—পাছে নাগোৱা, হৰাম, দুই কটকীয়ে মাজুম-খাঁৰ ঠাই সকল সমাচাৰ কলেগৈ। মাজুম-খাঁও সকল সমাচাৰ পাই সমানো সহিতে

আহোমক খেদি আহি গুণমে বেতাৰ মাৰি প্ৰাণনাৰায়ণক খেদালে। পাচে আচামে মাকুমৰ্দ্দা আহিবৰ শুনি হাতীচলা, বৰীতলা এৰি নাগাচ্ছুগত গড় বান্ধি নামুলি ফুকন ৰহিল। পাকচতনৰ কুলবকন্ধা ফুকনে, লাহন ফুকনে ৰহিল; ৰাজাৰ শত্ৰুবেক পিকুচাই চেতিয়া ৰহিল পাণ্ডু-শৰাইঘাটত। তাতে সিঙ্গুনাল যুদ্ধ কৰি ৰহিব নোৱাৰি পাণ্ডু-শৰাইঘাটত ৰহিলহি। বঙ্গালো আহি সন্মুখে ৰহিল। আৰো একো নৈৰক পাচটৈল হাতদুৰুকত ৰহিবৰ দেখি সেই ৰাতিতে আচাম আহি নাগাতি এৰি চামধৰাতে ভাগি আহিল। কাও-কাঠীয়ো নাৰিব নোৱাৰিলে পাণ্ডু-শৰাইঘাটত। আৰ নৈতে যি থাকিল তাকো আনিব নোৱাৰিলে; মাস ফাল্গুন, শক ১৫৮৩। পাচে ৮ৰাজা সমস্ত লোক চামধৰাক ভাগি আহিবৰ দেখি লেওগৰ পুতেক শত্ৰুবেকক ধৰি বৰফুকন ভাঙ্গিলে। উত্তৰকোলে চামধৰাত বামকটীয়া বৰগোহাঁইক সেনাপতি পাতিলে মুখ্য কৰি। দক্ষিণে নৌবা-কোঁৱৰ প্ৰমুখ্য বুঢ়াগোহাঁই, বৰপাত্ৰগোহাঁই, নামনিয়াল ৰাজাৰ শহুৰ বৰচেতিয়া, চাৰিংবেলা, ৰুপৰুণিটৈক, আনো বিস্তৰ লোক আছে। পাচে বঙ্গালো আহি নাৱেন্তৰে পতিদুৰুকত ৰহিলহি। নাপেতি-ফুকন, তামুলী-চটৈৰ পুতেক প্ৰমুখ্যে কৰি গড়ৰ পৰা ওলাই নাৱে খেদি নৈ ধৰি ধৰি ভঙ্গ দাই চামধৰাকে আহিল। পাচে নৌবা-কোঁৱৰ ফুকনে দক্ষিণকোলে যুদ্ধ দেখি বৰগোহাঁইলৈ লোকজন খুঁজি পঠালে, বোলে, "উত্তৰে দেখো যুদ্ধ নাই। আমাৰ লগত ভৰ দিবলৈ লোকজন পঠাওক।" বৰ-গোহাঁইও লোকজন নিদিলে, বোলে, "দক্ষিণতৰ্ফে লোকজন বিস্তৰ আছে। লোকজন পঠাই এই অধ্যলে কি কৰিম?" দক্ষিণে পাঞ্জদিন যুদ্ধ। তাত পাচে বঙ্গাল আহি গোঁসাইকমলৰ পোনে সিঙ্গু যুদ্ধ কৰিলে। দেচাম হাতী-বৰুৱা গড়ৰ ওলাই বঙ্গালক ধৰি পৰিল। তাত পাচে বিকোল পোনে বঙ্গাল গড়ত উঠিলহি। তেবে আচামৰ লোক নাৱেন্তৰে সমস্তে ভাগি সলাত ৰহিল-হি। পাচে আচামো সলাৰ পৰা নাৱে নৈয়া কুকুৰাকটাত যুদ্ধ কৰিলেশে, তাতো ভঙ্গ হ'ল। বঙ্গালো সলা পালেহি। তেবে তিনিজনা গোহাঁই প্ৰমুখ্যে যত ৰাজাগণ, ফুকন, ৰাজখোৱা, ডাঙ্গৰিয়া, সমস্তে ভাগি আপোনাৰ চাৰা-কুৰ্থা নৈ সেই পোনে পালে সেই পোনে ভাগি গ'ল। আৰ হাতী, ঘোঁৰা, বাকা, হিতৈ, আৰু যত আহিলা-পাতি সমস্তে বঙ্গালে পালে; উত্তৰ কোলে যুদ্ধ নহল; শক ১৫৮৩, মাস চৈত্ৰ। ১৩১ ॥

বিষয়াৰ ঠাই সলনি।—পাচে বুঢ়াগোহাঁই, বৰগোহাঁই, বৰপাত্ৰ গোহাঁই, নামনিয়াল ৰাজাৰ শহুৰ ভিতৰুৱাল গোহাঁই, তামুলী-চটেৰ পুতেক

এইসকলক গড়গাঁৱত থৈ ৺ৰাজা নামৰূপলৈ গ'ল। তাৰ পাছে গড়গাঁৱৰ পৰা তাঙ্কৰীয়ালসকলে বীহৰীয়া কাকতী, তেলাইৰ পুতেক, নয়ন তামুলীক, তাঙ্কৰীয়াল মানুৰক, চয়ান বুঢ়াক, এই পাঁচজনক বঙ্গালৰ গাতে পঠাই দিলে, বোলে, "আমি কি হয় পেচকোচ দিওঁ, গিৰোৰ নাহঁক।" পাছে গিৰোৰ থৈ দেৱলগাওঁত এই কথা বঙ্গালৰ আগত ক'লে। বঙ্গালে বোলে, "তহঁত তল মানুহেৰে কি কথা হয়? নাই ১ জনা গোহাঁই, নহইবা ফুকনবোৰৰ এক জনা আহিব, তেবে আমি কথা হয়।" এই কথা তাঙ্কৰীয়ালবোৰে আলচি ফুলবৰুৱা ফুকনক, কোঁপতীয়াক, সনাতন কাকতীক, বেজিৰ পুতেকক। এই চাৰিক পঠাই দিলে গন্দেশ-পত্ৰ দি পূৰ্ব্ব নাৱাপে, গিৰোৰ থৈ গজপুৰত লগ পালেগৈ। এই কথা খানখানা নামানিলে। কলিয়াবৰ, লখৌ, দেৱল-গাওঁ, গজপুৰ, চিনাতলী, এই পাঁচ ঠাইত পাঁচ আমীৰা থৈ গড়গাঁৱলৈ উজাই গ'ল। পাছে বুঢ়াগোহাঁইৰ মামানিয়াল বৰুৱাৰ শহুৰেকক ৺তা তিপামৰ পানীফাটত থাকিব দিলে। পুলোঙ্গত থাকিব দিলে। গড়গঞা বৰুৱাৰ শহুৰেকক জেংধৰা বৰবৰুৱাক ৺ৰ লগত বুঢ়াগোহাঁইৰ পিতৃ বীহগঞা গোহাঁই দেওগ, আনো দুই এক বৰুৱাক থাকিব দিলে। পাছে বঙ্গালেও থৈ চৰাগুৱা, ত্ৰাবিং, শিলপানী, গড়গাঁৱ, পৰ্ব্বত, এই পাঁচ ঠাইত পাঁচ আমীৰাক থৈ খানখানা নবাব মাকোমাৰীত ৰহিলগৈ। আৰ পৰা এক উমৰাও বনকচুৱাত ৰহিলগৈ। তদন্তৰে আমাৰ মাগ, বলচুমৰ কৈলক খেদি পুৰে তাওকীক উত্তৰে দ্বিহীহ সীমা কৰি বুঢ়াগোহাঁই ৰহিল। কেন্দুগুৰিত গড়গঞা বৰুৱাৰ শহুৰ ৰহিল উৰিকাৰ পোনে। পাছে আচানে বঙ্গালৰ দুই চাৰি লোক যাকে থৈতে পাই তৈতে কাটে। তথাপি বঙ্গালৰ বল ক্ষীণ নহল। তৰে গৰাগুৰিৰ পোনে তামুলী-মৰৈৰ পুতেকক ভঙ্গালে। সেই ভয়ে সমস্ত লোক ভঙ্গ হ'ল। দিহিং আগ কৰি বুঢ়াগোহাঁই ৰহিল মুৰকটাত, বৰুৱাৰ শহুৰ ৰল তিপামত। পাছে চিনাতলীৰ, চাৰিঙৰ, শিলপানীৰ, পৰ্ব্বতৰ, গড়গাঁৱৰ, চৰাগুৱাৰ, এই-সকলৰ সমস্ত বঙ্গাল একঠাই হৈ শিনিধাতলত থৈ বুঢ়াগোহাঁইৰ পোনে মুৰকটাত এক প্ৰহৰ বেলা হ'লত গড়ত ধৰিলেহি। বঙ্গালৰ এক আমীৰা পৰিল। আনো লোকজন পৰিল বিস্তৰ। পাছে কাহ-গুলী চুকালত ৬ দণ্ড বেলা আছোঁতে বুঢ়াগোহাঁই ভাগি তিপামৰ পানীফাটত ৰহিলগৈ। সেই সময়ত বাদুলি ফুকন থৈ শিনিধাতলত খানখানাত ৰহিলগৈ। বাদুলিক লগত লৈ খানখানাই গড়গুৰিত ৰহিলগৈ। পাছে বাদুলিয়ে ৰাজাৰ ঘৰত থাকি বোলে, "লোক যদি এই ৰাইজতে অধিকাৰ পাতি দিয়া তেবে আনো লোকজনক ধৰাই আনো, আৰ ৺তাকো, ৰাজমন্ত্ৰী বৰগোহাঁইক, বুঢ়াগোহাঁইক

ফুকন বৰুৱাকো ধৰি দিব।" পাৎশাই নবাবে বোলে, "ভাল, মই তোক অধিকাৰ কৰিলোঁ।" আনো লোকজন বিস্তৰ ধৰিল বহনাত। মৰঙ্গীয়া বুধুৰি চেলিয়াৰ মৰঙ্গীয়া বৰগোহাঁইক আপোনাৰ লোকে ধৰি দিলে; শক ১৫৮৪। তেবে নেওগৰ পুতেক ফুকনে বঙ্গালৰ দিলাল-খাঁৰে সখি পাতি প্ৰীতি হল। সেই বেলা বেজদলৈৰ পুতেকে নেওগৰ পুতেকেৰে দ্বন্দ কৰিলে। পাচে নেওগৰ পুতেকে ৰজাত জনালে, বোলে, "বাদুলিক ৰাজা দিবৰ জানি বেজদলৈৰ পুতেকে বাদুলিদেৰে ভিতৰি কথা হৈ বঙ্গালত ধৰিবলৈ কথা-বাৰ্ত্তা হৈছে।" পাচে ৺ৰাজায়ে শুনি এই কথাতে বেজদলৈৰ পুতেকক কাটিলে। ১৩২ ॥

আহোমৰ বল ক্ষয়।—সেই বেলা নৰচোঁতিয়া পৰ্ব্বতৰ পৰা কছাৰীলৈ ভাগি গ'ল; শক ১৫৮৪। আহোমৰো বল ক্ষীণ হ'ল, যুদ্ধ এৰিলে। আৰ হাতীচলা, খৰীতলা পথাতে যত কেকেৰি আনিছিল তাক বা যত কাটিলে তাৰ সীমা নাই। যি কিছু কেকেৰি পালে বঙ্গালে নিলে গুলোটাই। আৰ বিস্তৰ লোকেও মহানায়ক এৰি বেগ যৱনক আশ্ৰয় কৰিব হেন মন হ'ল। এই কথা জানি ৺ও ৰাজা ৰক্ষা কৰিবৰ নিমিত্তে বুঢ়াগোহাঁইক গড়গাঁৱা ৰাজাৰ শৰৰক ৺ৰাজা বোলে, "তোমালোকে বঙ্গালৰে কথা-বাৰ্ত্তা হৈ মেলেকৈ পাৰা পঠাই দিয়া।" পাচে দিবোলেহু ৺ৰ আজ্ঞায়ে চুলতান, চান্দবাই, মনু, চতুৰ্ভুজ কাকতী, এই চাৰিক পঠাই নবাব খানখানা দিলাল-খাঁৰ ঠাইক অনেক কথা-বাৰ্ত্তা কৈ পঠাই দিলে। ১৩৩ ॥

তিপামত বঙ্গাল।—পাচে দিলাল-খাঁয়ে বোলে, "কেঁকোৰালোৱা কি বাদুলিক ৰাজা পাতিছে, তেও যে কৈছে গো-ব্ৰাহ্মণৰ কাৰণ এইখন সিদ্ধ হব।" পাচে এই কথা বাদুলিয়ে শুনি, মীৰ্জ্জামুলাৰে কলে, বোলে, "এতিয়া ৰাজমন্ত্ৰীয়ে লোক শক্তিৰও হৈ ধৰব দেখিছে এতেক কথা কব, পূৰ্ব্বেলো লোক কিয় এই ৰাজ্য নষ্ট দিলা? সম্প্ৰতি ৰাজ্য দিয়া তুমিয়ে লোক কাটা।" পাচে পূৰ্ব্ব কথাক স্মৰি মীৰ্জ্জামুলায়ে বোলে, "ৰাজা, ৰাজ-মন্ত্ৰী, চাৰি পাত্ৰক ফুকন-বৰুৱাক ধৰি দিব বুলিছ, তাক এতিয়া ধৰি দিয়ক। পাৎসাই ঠাঁইকো আচানৰ লোকাকো তোক দিলোঁ, ৰাজমন্ত্ৰী আদি কৰি সবাকো ধৰি দে।" পাচে বাদুলিৰ ভায়েকে মোঁপিয়ায়ে পাৎসাই লোক লৈ মেকুৰীখোৱাত আচানেৰে লেঠাই কৰিলে। বঙ্গালৰো লোক পৰিল, আচানৰো লোক পৰিল। পাচে বঙ্গাল ভাগি তিপামত ৰহিলগৈ। ১৩৪ ॥

দিলাল-খাঁৰ ৰাজমন্ত্ৰীলৈ পত্ৰ।—পাচে মীৰ্জামুলাই দিলাল-খাঁক বাদুলিৰ সাহস্বন ফুকনৰ হেন জানি টেক পঠালে, "আচামৰ গো-ব্ৰাহ্মণ পাৎসাই লোক ৰক্ষাৰ কাৰণে কথা-বাৰ্ত্তা হলো। একেলাড়িকে বাদুলিৰে বলে ৰাজমন্ত্ৰীয়োৰে বেঢ়াই কৰিলো।" মীৰ্জামুলায়ে বোলে, "ভাই দিলাল-খাঁ কেমনে বুজিলে? হাৰামজাদা বাদুলিয়ে যত কৰিলে সবে জুটনাত।" পাচে দিলাল-খাঁয়ে গদাইকে বৰ্হিমুলকে ৰাজমন্ত্ৰীৰ ঠাইলৈ পঠালে, বোলে, "যেমনে তাবাকো গো-ব্ৰাহ্মণ সুখে ৰক্ষে তেমনধান কৰিব। চাৰি পাত্ৰৰ বেটী, ৰাজমন্ত্ৰীৰ বেটী, ৰাজাৰ জী পাৎসাহৰ দিয়া লোক ফিৰাই পঠক।" পাচে ৰাজমন্ত্ৰীয়ে বোলে, "ভাল, চাংগ্ৰাম, ফুলতাম, মাধচৰণ, মিত্ৰত কত যাই, যদি তাৰা সত্য কৰি বোলে, আমিও পাৎসাহি লোকক প্ৰীতি কৰি পঠাও।" এই কথা দিলাল-খাঁয়ে শুনি বোলে, "ভাল, পাৎসাহি লোক কুশলে ফিৰি যাওক। তাবাকো ৰাইজৰ গো-ব্ৰাহ্মণ সুখে ৰহোক।" এই বুলি দিলাল-খাঁএ তিনিৰ হাতত লিখা দি পঠালে। লেখাওএই—

স্বস্তি নিজতনু-সৌন্দৰ্য্য-পঞ্চবাণ-সদৃশ-পৰমপবিত্ৰ শ্ৰীযুত ৺ৰাজাৰ গুৰুৰ ৰৰমনাৰকে তত্ত্বৰেখাৰ ৰাৰ কৰ্ত্তা পৰম খুচ চকৰনাত্ৰ তোমাৰ নিশান মোৰ সম্মত, হানহজুন স্বলাথন চৰিয়ত, গোহুন গাকৰো নাম তেজিছি, ও তোমাৰি কনকগাৰি লেখা খুসা হাৰামজাদা দিতো তোমাৰি ৺ৰাজকৰ্ত্তা ভাগ্যবীৰা গুণৰনচকো পাইকান ধৰকি পাল খাবিতে চাস, ও অপৰ তোমাৰ বেজনলৈকো বেটী যো কোচু জনাৰ পহিলেক বতাগতে তেজ হৈছেতছিল সে কৌশনাত সব জুপ আছিল। আকে লোভছিৰাৰহে, যদি সে আমাৰ সাথ একনাম থাকিত বনকোনি নাকৰি তেনে কেনে তাৰ এমত হৈনেক আমাৰ শুনিয়া আগে, যে ৰাজমন্ত্ৰী দিতো ৰাসতো বৃদ্ধ, জানাতো কানখাহে, তাইতো কদাপি নাক-বেল ফিৰিবেক, ভানাতো গো-ব্ৰাহ্মণ ৺তো ৰাজাৰ ৰাখিয়া আমাৰে সম্বন্ধায়া ৺মহাৰাজাকো বেটী ৰাজা-ত্ৰিপালোৰে বেটী পাৰ্থ ৰমনে পেঙ্কনতত দেয়গা। শ্ৰীযুত নবাব আমীৰ-অল্-উমৰাও ঠাই আৰজদাস্ত কৰিয় হস্-বাৰাৰ আনি কিয়া দেন পাঠাইবেক; এতে ম ৺পাত্ৰ-মন্ত্ৰী ৰাজতো ৰাজাৰ হস্তৰন এমাফিক প্ৰীত লেখনকো ৰৰা খানখানা সৰ লেখুনি ইতি, সন ১০৮৪, মাস পৌষ। মাধচৰন, চাংগ্ৰাম, ফুলতামে জনা দিলাল-খাৰ ঠাইত ত্ৰিপানৰ খিলাআৰি খাই। ১৫৫॥

মহাৰাজাৰ পাৎসাৰ লগত বৈবাহিক নিক্ৰতা।—পাত্ৰ চাই বুঢ়াগোহাঁই শ্ৰীযুত ৰাজাৰ গুৰুৰ ৰাজমন্ত্ৰীয়ে ৰাজ্যৰ ৰক্ষাৰ কাৰণে নবাব খানখানা দিলাল-খাঁৰে কথা-বাৰ্ত্তা হৈ ৩০০০০০ তিনি লাখ টকা, বাৰ হাতীৰ কাৰণ

বাহিৰে আৰু মহাৰাজাৰ জীয়েকো পাৎশাহজাদালৈ দিলে। ৰজাৰ জীৰ লগে অলঙ্কাৰ সহিতে সোণ বিংশ হাজাৰ, ৰূপ চৌৰাশী হাজাৰ, বিংশ হাতী। পাচে দিবলৈ থাকিল তিনি লাখ টকা, নবৈ হাতী। তাৰ নিমিত্তে গোতা বুঢ়া-গোহাঁইৰ, বৰগোহাঁইৰ, বৰপাত্ৰ-গোহাঁইৰ, ৰজাৰ শহুৰৰ, এই চাৰি জনাৰ পুত্ৰ যবনক জামিন গুণ দিলে। প্ৰতি বৎসৰে বিশ হাতীৰ নিৰ্ঘন্ট কৰিলে। ৰাজমন্ত্ৰীয়ে পাৎশাহ লোকক বিদায় পঠালে। মিলাল-খাঁও ৺দেৱে তাও, মুকুতা, বাখৰ পতা সোণৰ মলমকৰা তৰোৱাল ১ খন, জমধৰ ১খন, সোণৰ মলমকৰা হিলৈ ২ টা, এই সকল সহিতে ১৫ হাজাৰ টকাৰ লাখ দি খনাইক পঠালে, বোলে, "ৰাজমন্ত্ৰীয়ে যে তোমাৰ বচন ৰখালিল।" পাৎশাহ লোকেও বিস্তৰ প্ৰশংসা কৰিলে। পাচে মীৰ্জামুলা খুলুখো মজ্জাল ভটীয়াই গ'ল; শক ১৫৮৪, মাহ মাঘ। ১৩৬ ॥

খানখানা ভটীয়ালে।—খাৰ মজ্জাৰ লগত বাদুলি ফুকন, তাৰ ভাই লৌপিয়া, হৰিভেকাৰ পুতেক ৰঘুনাথ, উথ দুবৰীয়া, ৰঘুনাথৰ বেটা মনোহৰ কাকতী, কেওমাংখৰা, এইবোৰ আপুনি গ'ল। আৰু বাজে লাহটীয়া বৰ-গোহাঁই, ৰাজখোৱা, দুধুৰি চেটীয়া, মাৰেঙ্গ চেটীয়া, চানুক গোহাঁই, নীথল। হাজৰিকীয়া আৰু সতক হাজৰিকীয়া ৰহবৰ ৰাজৰ পুতেক, ভেলাইৰ পুতেক এইসকল পুৰুষো আনো অনেক লোকক ধৰি নিলে। গুৱাহাটীত ৰখিছ-খাঁকে, তিনিজনা গোহাঁইৰ বেটাকে ৰজাৰ শহুৰৰ বেটাকে যে মখান খানখানা ভটীয়াই গ'ল। ১৩৭ ॥

নিমাৰ শাস্তি।—পাচে গুৱাহাটীৰ থনাহে নামচৰণৰ হাতত ধৰি নিয়া ৰজ্জাপোৰক দি পঠালে। আৰু মীৰ্জা-মুলাৰ ভাগিনেকৰ হাড় আছিল খাৰেঁা-খাঁৰীত, তাকো খুজি নিলেহি। আৰু ৰাজমন্ত্ৰীয়ে মিলাল-খাঁয়ে দিয়া তাও মুকুতা, তৰোৱাল, জমধৰ, হিলৈ, এই ভেটি সকলক ৰবপাত্ৰ-গোহাঁইৰ বেটা বৰগোহাঁইৰ বেটাতকে ৺দেৱে দি পঠালে। আৰু বোলে, "৺ৰ আজ্ঞা শিৰত লৈ ৰাজ্যখান ৰক্ষা কৰিলো।" পাচে ৺দেৱে বোলে, "যি কাৰ্য্যৰ ওপৰে থলো সি কাৰ্য্যৰ কৰিলে ৰাজমন্ত্ৰীত ক নাই। আমি পৰ্ব্বতৰ বাগাত বৰ দুখ পাওঁ। আমাক চিৰাঙত ঘৰ সাজি দিয়োকহি।" এই কথা ৰাজ-মন্ত্ৰীত কলেহি। ৰাজমন্ত্ৰীয়েও শীঘ্ৰে কৰি ঘৰ সাজি ৺ক শিৰত কৰি আনি সেচাঙৰ পৰা চিৰাঙত থলে। তাৰ পৰা লেকুৰী-খোৱাক ওলাই আছিল খাজনত। উত্তৰকোলে, দক্ষিণকোলে, পৰ্ব্বতৰ ওপৰে পাত্ৰ-মন্ত্ৰী, নবা-নকল ভাগি গৈছিল, সবাকে কোচাই আনি একে ঠাই কৰি ৺ত ৰাজমন্ত্ৰীয়ে চৈত্ৰত

ভেটালে। পাচে নেওগী-খোৱাৰ পৰা চৈত্ৰত বৰুৱাবৈ আহিল। তাতে ৺এ ৰাজমন্ত্ৰীক আজ্ঞা কৰিলে, "মোৰ ৰাজ্য, কাজ-কাম কেনমতে নষ্ট গ'ল? পাত্ৰ-মন্ত্ৰী, বৰা-বৰুৱা এক ঠাই কৰি বুদ্ধি দিউক।" পাচে বুধি ৺দেৱত যোগাবত ভিতৰুৱাল গোহাঁইক, আবুনী-দলৈৰ পুতেকক যোৱা দিলে। হাতী বৰুৱাক চলকিয়ালে। নগা এবিধৰ নিমিত্তে মোমাইয়ুৱাক হাড়ি কৰিলে। মোঁৱা কোঁৱৰক লোৱা নগালে। পাচে মোঁৱা কোঁৱৰে গোচৰ দিলে। বান-ফকীয়া বৰগোহাঁইক বোলে, "বৰগোহাঁইয়ে যদি ভৰ দিয়ে আমি কিয় এবিম।" পাচে ৺এ বৰগোহাঁইক লাজ কৰিলে, বোলে, "চাননৱাৰ উত্তৰকোণে যে বঙ্গাল নাহিল, দক্ষিণকোণলৈ লোকজন নেদিলে কিয়?" এই বুলি ৺ৰে আপোন হস্তে বৰগোহাঁইক দগিয়াই বন্দী কৰিলে। সেই সময়ত জয়ন্ত্যা ৰজা ৰনাই কটকীক ৺ৰ ঠাইলৈ পঠাইছিল; ৺ও শুনিলে। ১৩৮ ॥

শ্ৰীকৃষ্ণায় নমঃ। বুৰঞ্জী পুস্তক। শক ১৫৮৫, মাঘ মাস, ৰাজা মাৰিলত পাৎশালৈ দিয়া লেখা—

পাৎশালৈ স্বৰ্গদেৱৰ পত্ৰ।—লেখিতং শ্ৰীশ্ৰীযুত জয়ধ্বজসিংহ ৰাজা আচাম চুলতান অজ্ঞাকে বন্দাকে উঃ বিশ্বনাথ হৱিদা লোকোকে কহে, যোঁ ৰাজবিলায়ত ৺ ৰায়তকো দেউল কৰকে আচানে নিয়াথা। ইস্মো আদে ৺ হুকুমসে সকল মঙ্গলালিখিত নানাগুণালংকৃত গঙ্গৈপেকেবানে নিজতনুসৌন্দৰ্য্য ধৰ্ম্মযুধিষ্ঠিৰ গঙ্গাজলনির্ম্মলপবিত্ৰ কলেবৰ মহানহিৰ মহিমাবন্ত শ্ৰীযুত নবাৰ খানখানা চিপহ চালাৰ ৺ কৌজাম কৰকে আচাম সব বিলায়ত নিয়াথা, হামাকো জলাউদ্দিন কৰণে লাগা; ভৰ নহিকে আপনা জীলেকৰকে পাহাৰকে যচিলা কৰকে নবাব খানখানা চিপুহ চালাৰ জীউকে পাচ আবজকিয়া কি, মোৰ গুণাবিক্ষা আচাম মুলুক মুজে দিও। মই এতিয়েৰে মোৰ আপোনাক বেটী আৰৰ ৰাজা তিপামাক বেটী ৺ মহলকে বিদ যেজমতকো দেলোঁ। (আৰ সোণা ২০০০০, ৰূপ ১২০০০০ তোলা, আৰ বিশ হস্তীৰ ১৪ দন্তাল, ৬ হস্তিনী। ১৫৮৫ শকত দৰাচো পাৎসাৰ অহদি দুৰ্লেগাকে, বজুৰ-বেগকে দিলে সোণ দুশকৈ ৪০০। দলিল-খাঁৰ কটকী পলাইক সোণ ১০০ তোলা বিদাৰ দিউতে। দুই অহদিক ৰূপ হাজাৰ; পলাইক ৫০০ ৰূপ।) আৰ দৰং মলুক উত্তৰ-কোলকি তৰফ দলিগাও বাৰত ভৰলী আওৰ মলুক ৰাজা ডুমৰীয়াকা আওৰ বেলতলীয়া দক্ষিণকোলকে তৰফ দলিগাও ওকং সীমনা কৰকে পেচকচ কৰতাহো, আৰ ইছসে পিছু মৰ্ত্তি কবুল কিয়া অৰ্থা দিহা দি, সন ১০৭৩, মাঘ মাস কো লেকৰকে ৩০০০০০ চাৰ চাৰ মহিনে একো লাখ কৰকে

বাৰ মহিমাৰে লেউগী, আৰ ৯০ হাতীৰ ১০ বৰ দন্তাল, ১০ চৰ্দানস্তাল, ১০ হস্তিনী, এই তিচ হাতী ইনকো তিন মহিনা পিচো লেওগা। আৰ ৬০ হতীৰ মৰদন্তাল ২০, চৰ্দানস্তাল ২০, হস্তিনী ২০, ইচবে ছ মহিনা বোবেৰকে বাৰ মহিনা সে ভৰা লেউগা। বৰ তেঞি কাপৰা হাতী দিনেকো গুৱাদাকি আছো ভুকতই বৰগোসাঁইকা বেটা, বুঢ়াগোহাঁইকা বেটা, বৰপাত্ৰকা বেটা, গড়গাঁয়া ফুকনকা বেটা, মোৰ নবুকে দিশ ই চাৰ আদিমি বলা, আৰ বলাৰ তিনুকে, উপৰই লো থাকে, এহি চাৰ আদমিকো ভঁল দিয়া, তোনাৰ পাস থাৰ যো কুছ ৶ বিলায়তকে বাৰত আচানকে মলুক দিস বহি হা মহৰাহালে কৰলেঙ। আৰ মইনে কবুল কিয়া ইস পিচে হৰবৰিষ ২০ হাতী—১০ দন্তাল, ১০ হস্তিনী, ৶ সৰকাৰকো পেচকচ পহচায়া কৰো। আৰ দেবা এতুলাৰি এক গোমোস্তাকে তেক পাইকো সে গুৱাহাটীকি ফৌজ-দাৰকে হুজুৰ হাজিৰ ৰহে। যো কুছ, কবুল কিয়া হোতি সবকে ভি সমাপন কৰোঁ। আৰ ৶ বাজ গিফনমাদ বৰনাৰি বিন কহোগা; ১৫৮৫ শক, মাস মাঘ। ১৫৯॥

জয়ধ্বজসিংহৰ পাৎসাহে কৰ-কাটিল আৰু মৃত্যু।—এই শকতে দিয়া মাই হাতী, আৰে লেখা,—পাতকৰ নগৰত ২০ হাতী মিৰৰ কবুল, আৰে তিপাৰতে দিয়া যাব হাতী ১০, সপৌত মিলাল-খাঁৰ হাতত ৪, আৰে হাতত কৰীতলাত ২, সেই শকতে চৈত্ৰ মাসত গদাইৰ হাতত মেকুৰীগোৱাত ৩০ হাতী, আৰে মাটিত ১১, পাৎসাৰ হাতলৈ গৈল ১১টা, শক ১৫৮৫, মাস ফাল্গুন। কলিয়াবৰত পিৰোজ-খাঁৰ হাতত ৪০, পাৎসাৰ মুকুৰ কৰি দিয়া ৫, নবাব মনিল-খাঁলৈ দিয়া যাব ২ হাতী, শক ১৫৮৬, আষাঢ় মাস। ছৈয়দ পিৰোজ-খাঁৰ হাতত দিয়া যাব হাতী ১১, নছিম-খাঁ নবাবক হাতী ১টা, ৰূপ সুবৰ্ণৰ লেখা, শক ১৫৮৪। তিপামত পাৎসাহৈ পাতৰ নবাই মিউতে চাঙ্গাৰ কৰন পঠালা গুৱাহাটীৰে দিলে সেই নবাব খনাখানাৰ হাতত সোনা ২০০০০ তোলা, ৰূপ ১২০০০০ টকা; শক ১৫৮৫, কাতিকত। পাৎ-সাৰ অহমিক আসোতে লাখটকীয়া বৰুবাৰে, লাউখোৱাৰে, শঙ্কৰ বৰাৰে, চতুৰ্ভুজ কাকতীয়ে দিয়েগৈ ৰূপ ১০০০০০। সেই শকতে ফাল্গুনত কনীয়া কুকুৰাচোৱা নাহৰবীয়া কটকী, কৌপতীয়া কটকী, কপাই কাকতীয়ে দিয়েগৈ ৰূপ ৪০০০০। ১৫৮৬ শকত কাতিকত পাটকচল, চতুৰ্ভুজ কাকতী, কনীয়া কটকী, ঢেঁকিয়াল হাজৰিকীয়া দিয়েগৈ ৪০০০০ হাজাৰ। ১৫৮৭ শকত ভাদ্ৰ মাসত ৰূপ ২০০০ হাজাৰ মাৰি দিয়া যাব। হস্তী ১০,

আৰে পাচ হস্তী ধৰিল, ৰূপ ১০০০ ধৰিল তৈ হাতী বিক্ৰি দিয়ে ১০০০০ ১৫৮৮ শকত ফেৰত শিৱোৰ-খাঁৰ তত নাথ কলীয়াভোমোৰা মাৰি দিয়া যাই হস্তী ৫০, দুই হাজাৰ কৰি ৰূপ ১০০০০০ ধৰিলৰ হাতী ধৰিবৰ তৈ হাতী ১, ছায়া-খাঁ নবাবক প্ৰতি ২, বাচিন-খাঁক প্ৰতি ১। তাত পাচে লাংতেকা, কৌপতীয়া, মাধচৰণ, বীহলবীয়া, চতুৰ্ভুজ কাকতী, এইসকলত কৰি ৫ হস্তী, ৰূপ কিছু দি পঠালে। বিবোৰেও গুৱাহাটীত বাচিন-খাঁক হজুৰে মিলেনি। তুলতুৰে ভগনৰ পাচৰ, ১৫৮০ শকত পাংশাহে জয়ধ্বজ মহাৰাজালৈ খামা-মোৰাৰে মলমাৰ গহিতে কাপৰ ১ যোৰ দি পঠালে লোৰেগ, বৰঙ-লেগত কৰি। গুৱাহাটীৰ পৰাও বাচিন-খাঁয়ো পঠালে তাল-খাঁক, ছেক-কমলক গিইতো আহি দেৰগাওঁ পালেহি। সেই সময়ত বকলাত জয়ধ্বজ ৰাজা বুৰুগৰ ৰোগ হৈ স্বৰ্গী হ'ল। ১৪০।

দশম অধ্যায়।

অসম আৰু বেহাৰৰ পত্ৰ সমাচাৰ।

প্ৰাননাৰায়ণ ৰজাৰ কুশলা-কুশল।—শ্ৰীশ্ৰীযুৎ স্বৰ্গনাৰায়ণদেৱ জয়ধ্বজ-সিংহ মহাৰাজাএ নানৰূপৰ পৰা এখনপত্ৰ দি গোপালচৰণক পঠাই দিলে, এইখান বুলি, "মই গড়গাওঁত ৰহিব লোৱাৰি নামৰূপত ৰহিছোঁ। খানখানা আসিতে যে বেহাৰ মাৰি আহি ৰাজা প্ৰাননাৰায়ণ কোন ঠাইত কেনেকৈ ৰহিছে তাক জানি আইহঁক।" গোপালচৰণ গৈ বাহাৰ পৰ্বতত ৰাজা প্ৰাননাৰায়ণক লগ পাই এই কথা-বাৰ্তা কহিলে। ৰাজা প্ৰাননাৰায়ণে বেহাৰক আসি বোলে, "টকা মানকো দি ভয়কো নশাই ইস্পিন্দিয়াক পঠালোঁ, ইহাকে কহি ৰামচৰণক লগত দি পঠালে, বোলে "স্বৰ্গমহাৰাজাৰ ভাল-মন্দ পুনৰ্ব্বাৰ আসি কহিবি।" এই দুই কটকী আসি কহিচাত স্বৰ্গমহাৰাজাক মিলেহি। স্বৰ্গদেৱেও এখান পত্ৰ দি ভক্তচৰণ গহিতে তিনি কটকীক ৰাজা প্ৰাননাৰায়ণৰ ঠাইলৈ পঠাই দিলে। ১৪১ ॥

জয়ধ্বজসিংহৰ পৰা প্ৰাণনাৰায়ণলৈ পত্ৰ।—অথ সমাচাৰ সহিতে পত্ৰ।

৮৭ স্বস্তি সমস্তগুণালঙ্কৃত ৰজনাগাৰ হৰ হাৰ হীৰ কীৰ্ত্তিৰ পিণ্ড পাণ্ডুৰ কীৰ্ত্তিপুৰ পৰি পুৰিত দিগন্তৰ বৈৰিবাৰণ নিবাৰণ পঞ্চানন বিবিধ বিদ্যা বিদ্যোতিতান্তঃকৰণশেষ গুণৈকশাৰ নৰনাথ বিশ্ববিখ্যাত শ্ৰীশ্ৰীসিংহ কমতেশ্বৰ ৰাজমহোদাৰ চৰিত্ৰেষু—

পৰম সৌহাৰ্দ্দপূৰ্ব্বক লেখনং কাৰ্য্যঞ্চ। এথাত আমাৰ সমস্তে কুশল, তোমাৰ কুশল নিৰন্তৰে চাহি। পৰং উকিলত কৰি যি কহি পঠালা তাক আদি সমস্তে শুনিলোঁ। অতঃপৰ বিশেষ········· ; কিন্তু বিপদ কালত আমাৰ বাৰ্ত্তা লৈলা ইহাক শুনি পৰম সন্তোষ লভিলোঁ। আৰ দেখ বিপদ সম্পদ কালে যি কুশলক বাঞ্ছে তাকে মিত্ৰ বুলি। পৰং তুমি যি পত্ৰৰ কাৰণ কহিলা, কহিবাক পোৱা ; কিন্তু তুমি আমি সবে দৈবাধিন ; এতেকে দৈৱ গতি তোমাৰ আমাৰ প্ৰীতি থাকিলে ইহাত কিছু ভাব নাকৰিবা। ইদানীক তোমাৰ আমাৰ যেমনে প্ৰীতিপোষ্ট হয় তেমন যানি কৰিবা।

আৰ দেখ, তুমি যি জয়নাৰায়ণৰ মকৰধ্বজৰ কাৰণ কহিলা, কহিবাক পোৱা ; কিন্তু ৰাজা বসুদেৱৰ ৰাজা পৰীক্ষিতৰ গোষ্ঠিয়েক আমি তোমাৰো বংশ্য হৈল, আমাৰো বংশ্য থাকিল বুলি জয়নাৰায়ণক দক্ষিণকোলে, মকৰধ্বজকো দক্ষিণকোলে ৰাজ্য পাতিব খুজিলোঁ। আৰ দেখ ইহাক ৰাজ্য পাতিবৰ নিমিত্তে তুমিপ্ৰবেও প্ৰীতিপোষ্ট থাকিল। মকৰধ্বজে দুয়ো ৰাজ্য নাপায় দোষ কৰি দুও ৰাজ্য নাৰিলে। পাছে জয়নাৰায়ণে মকৰধ্বজক দুয়ো থানাত হাৰামখোৰ কৰিলে। তাৰ নিমিত্তে কোঁচৰ ৰাজ্যখান যেমন বিপত্তি হৈল তাক তুমি আপুনি জানিছে।

আৰ দেখ, আমাৰ তুমি যি বাৰ্ত্তা পুছিলা কিন্তু আমাক বিধাতাও বঞ্চিলে। চাৰখোৰ আমাৰ সাত দিন লেহাই হৈল। আমাৰ লোক বঙ্গালত যিদি তোমাকো যেমনে পাচলৈ ভঙ্গালে আমাকো তেমনে দিলা মানুহে পাছেদি বঙ্গালক দি পাচ লৈলে। এতেকে আমাৰ লোক ভাগিল। বঙ্গালে আহি

সমাৰ নলেহি। আমাৰ সবলোক ভাগি পাহাৰত উঠিল। কালিয়া কাল হৈলত আমাৰ সবলোক বঙ্গালক ধৰিলে। তাৰ এক নাচচুও আসিবাক নপাৰে হেন কৰি। পাছে ইনিচেকাৰ নেটী বঙ্গালত নিতি পথ চুনি দি নবৌৰ পৰা বঙ্গালক আনিবাক দৈল। আমাৰ পাচা ডিতকমান পোলাঞ্চিবেৰে ডিনিদিন লোলাই কৰিলে। সপাৰি তাৰ লোক সকল সিনাই নিম ধুলি নাৰ-শাৰবা আনিলে। সেই নাৰ-নাৰবাওৰে আমাৰ লোক ভবাই ভটিয়াই গৈল। এনে সময়তে আমাৰ পাৰা বাবুচি বঙ্গালত সিনাই আনিলে। পাছে আমি বহিব নাপাৰি পাহাৰত উঠি পাতি ৰহিলোঁ। আমাৰ লোকজন কিছু দুখী হৈল। এই নিমিত্তে গো-ব্রাহ্মণক ৰাখি ৰাজ্যৰক্ষণৰ কাৰণে যি কিছু হয় দি প্রীতি কৰি পঠালো। আৰ বহু অধিক কি কহিবো আপুনি সকলে শুনিছা। ইতি শক ১৫৮৪। অং ১০ ফাগুন। ১৪২ ॥

প্রাণনাৰায়ণৰ পৰা জয়ধ্বজসিংহলৈ পত্র।—গোপালচৰণ, ৰামচৰণ, ভকতচৰণ, এই তিনিও নিয়ে। এই পত্রৰ প্রত্যুত্তৰ স্বৰ্গদেৱৰ "বা তোমা" ইত্যাদি।

৬৭ স্বস্তি ক্ষ্যাধোপদোৰ নিত্তান-শৰ কুলিশ-শঙ্কিত মুক্তান নিবাস কাণ্ড-তাণ্ড বত পৰপণ্ডিত পৰশপৰা কটক কপৰ বাৰণ্ডৰ বিহৰি-নিদ্ৰক সমলীকৃত সাবিত্রী শ্রীমন্ত মহামানিকা তমাহ সৰ্ব্বদ্-সামনিবাজমান, দৌহিতা বৈৰিবেতও। গঙ্গিনাৰা পৌনিতা পৌনিকৃত বত্নামাত্রৰ ক্রাত ৰঙ্গা পঞ্জাক্রিয়াৰ দত্ত দ্বিতীয় পাৰৱজ্ৰাশ্বত্ত তীৰ সুনন্দ সৰ্ব্বতো তত্ৰ দবাদোহ তৃতীয় সুস্থিৰ সুনাট্ৰ সকল। গভীৰ বেদি গঙ্গাপ্ৰাণ বজ্ৰ পৰ্ব্বাতি তীৰ কুপুৰৱংশিত কুলশীল অমনাপ্ত ক্ষীণাক নৌমিকৰ বাজিতা পত্তন ত্ৰিংশতটি পাটন সৰ্ব্ব মহানানোন্নত শৰণাগতপালক বনাতি পৰাক্ৰম কুল মহামিত্ৰ স্বৰ্গীয় স্বৰ্গনাৰায়ণ প্ৰশাকৰুণ বিপুল ভুজভূতি কঠিন কোদণ্ড মুক্তহ টিকাৰ পক্ষিতাৰাতি নাৰনা মুকুট মনি ৰবিচি ৰাজিনী ৰঞ্জিত চৰণ সৰোৰ কৰকমিত নিকট মঙ্গলাগ্ৰ পৰিতানি বেতও গণ্ডকী প্ৰকট নোক্তিক প্ৰকৰ ভূলিকাৰ শীতাম্বৰ ধৰণৰনী সঞ্চৰণ চতুৰ পো প্রতাপ সম্ভূত বিজয় বৈতৰ চিন হাৰ হৰ হাস কাস কৈলাস গৌত কৰ গৌত কীৰ্ত্তি মণ্ডল পাণ্ডুৰিতানেক দিগ্মণ্ডল সময় মানামাচাৰ কেৱল তৈলঙ্গ বঙ্গ কলিঙ্গ বিবিধ বাৰিণ্ডীৰামান গুণ মঞ্জৰ মদন দীন তীৰ পৰাক্ৰম ৰাজ ৰাজেশ্বৰ স্বৰ্গবংশৰ স্বৰ্গনাৰায়ণ শ্রীশ্রীজয়ধ্বজসিংহ সাৰ্ব্বপ মহৰ নিজাৰী সুবিজ্ঞাপনত স্বস্তি সংবাদং ভূভভানমিহ ভগতাং ভক্ষিয়ামহে—

পৰন্তু পূৰ্ব্বাপৰ ব্যৱহাৰমতে তুমি যে আমাক লিখিলা ইহাতে তুমি লোক জিনিলা আপোনাৰ বশ কৰিলা। তুমি কুৰুদেৱ, যদ্যপি তোমাৰ বশহৰ অৰ্জুন যেন জানিলা বুজিলা যেবন যে মোৰ তাক মই সৰ্ব্বথা কৰিম। ইহাত তুমি অন্যথা নাজানিবা। আৰ যে লেখিছ, বিপদ কালত যে কুশলক বাঞ্চে অকেশে মিত্র বুলি, সে মিত্র হয়। তোমাৰ আমাৰ আজিৰ মিত্র এনে নহয়। আমাৰ পুৰ্ব্বপিতামহক তোমাৰ সহ স্বৰ্গী স্বৰ্গনাৰায়ণ শপত কৰিয়া প্ৰীতি কৰিছে। তোমাৰ আমৰা মন্দ নাকৰিব। আমৰাকো তোমৰা মন্দ নাকৰিব। পৰস্পৰেৰ উপকাৰ পৰস্পৰে কৰিব। এমন মোৰ চিত্তে আছে। তোমাকো এনত্ৰ কথাহে উচিত হয়। ইহাৰ মাজতে যে অন্যথা হৈছে সে মাধীলোষেই হৌক বা দৈৱলোষেই হৌক বা তোমাত হন্তে হৌক সা তাক তুমিও জানিছ। পুৰ্ব্ব শপতে পুনু মন ধৰাইলেক। মোকো ৰাজ্যচ্যুত হৈল, তোমাকো ৰাজ্যচ্যুত হৈল। কিন্তু মোকো মনে নাহি কৰে, তোমাকো মনে নাহি কৰে, ইহাতে যদ্যপি ৰাজ্য ফিৰি পালোঁ, তোমৰাও ৰাজ্য পাইলা।

আৰ পূৰ্ব্বে বাঙ্গালা দেশ, পশ্চিমে গৌড়, উত্তৰে ভোটান্ত, দক্ষিণে গৰো, ইতি মধ্যত তোমাৰ তুল্য মহন্তৰ মহীমহেন্দ্ৰ মৰ্য্যাদা পাৱনাৰ কে আছে। যদ্যপি তোমাৰ মিত্র, কুশল বাঞ্ছিবাকে পাও। আনো ৰাজা সকলো তোমাৰ কুশল বাঞ্চে। আৰ তোমাৰ যে ৰাজ্যচ্যুত হৈছে, ইহাৰ কাৰণ তোমাৰ কোনো মনত দুখ কৰিবাক উচিত নাহয়। দেখ, ৰামচন্দ্ৰ, সুৰথ, যুধিষ্ঠিৰ, এইসকলকো ৰাজ্যচ্যুত হৈছিল। কিন্তু তাৰা সকলে উদ্যোগ কৰিয়া ফিৰিয়া লৈলেক নিমিত্তে তাসবাৰ অকীৰ্ত্তি নাহৈল। সম্প্ৰতি আমাৰ তোমাৰ ৰাজ্যচ্যুতি হৈছিল। ইহাত যদি আমৰা সমস্ত উদ্যোগ নাকৰি তবে আমাৰ অকীৰ্ত্তি হৈবেক।

আৰ যেমান লিখিছ, ইদানীং আমাৰ তোমাৰ যেমতে প্ৰীতি হয় তেমন কৰিবা। যে খোট হৈব যেন কৰিবা। যে অপ্ৰীতিৰ বীজ সে আপদ দূৰ হৈল, হৈতেছে, ফিৰিয়া নাহা যায় যেন কৰিবা। তাক পূৰ্ব্বাপৰ দেখাও। দেখি। আমাৰ গোষ্ঠিত প্ৰধান স্বৰ্গসিংহৰাজা, তাৰপুত্ৰ বঙ্গ, মোৰঙ্গ, মিথিলা, গেনিকল, গ্ৰাহ, প্ৰৌঢ়, ধনুৰ্দ্ধা, এবি কৃতাৰ্থ সাৰং কামৰূপ কমতাধিনাথ ৰাজাধিৰাজ সৰ্ব্বদেৱ নাৰং দেশ তাৰ অধীন আছিল। তাৰ ছোটি ভাই চিলাৰায় যোগ্ৰৱ। তাৰ বেটা ৰাগী মহাৰাজ জেঠোৰ ঠাইত হাকিমখোৰ হৈয়া বিলাত ৰাজা হৈছিল। নাড়ি কাটিয়া পুষিছিল, কাৰণ যাৰত জীয়া আছিল তাৰত মহৰাজা ক্ষেমা কৰিছিল। পাছে মহাৰাজা স্বৰ্গীয় হৈল, মোৰ পিতামহ

মহাৰাজা হৈল। তাকো বসুদেৱ ৰাজাই নসহিয়া কামৰূপৰ নিমিত্তে বিৰোধ কৰিতেছিল। তাতে বাপা মহাৰাজা স্বৰ্গীয় হৈল। তাৰ বেটা জেঠো ৰাজা হৈছিল, মোৰ পিতামহ। তাবো ৰাজাই নসহিয়া তাৰ ওপৰ আপুনেও চৰিয়া বঙ্গালক চৰায়া তাক উৎখাত কৰায়া আমাৰ আপনাৰ ৰাজ্য নাপায়াও বঙ্গালক ৰাজ্য দেৱাইলেক। এহে ৰাজাৰ যে দাবা তাঞ্জি সে ৰাজাকোঞৰৰ দাবা, ৰাজা নাহয়, এতেকে স্বৰ্গদেৱ তামাৰা ৰাজা নাৰাখিলেক। তাৰ পাচে জেঠো পৰীক্ষিতেৰ ছোটভাই দাদা বলীদেৱ পালায়া তোমাৰ বৃদ্ধ স্বৰ্গদেৱৰ ঠাই গৈল। আমাৰ পিতামহ মগলৰ বশ হয়া আছিল, কাৰণ তোমাৰো প্ৰীতি না দেখাইলেক। এতেকে আমাৰ সম্বন্ধে তোমাৰ বৃদ্ধস্বৰ্গদেৱৰ দৰঙ্গ দেশত ৰাজা পাতিলেক। বিস্তৰ লোক, হাতী, ঘোঁৰা, সোণা, ৰূপা, দিলেক। মহন্তৰ শৰণাগতক যেৰূপ কৰিবাৰ উচিত তেমনে কৰিলেক। আৰ জেঠো পৰীক্ষিতেৰ বেটা কাকো চন্দ্ৰনাৰায়ণ দক্ষিণকোলেৰ পৰ্ব্বত আশ্ৰয় কৰিয়া আছিল, তাকো বহুত অনুকূল কৰিলেক। তাঁহৰাও আপনাৰ নাম লৈয়া পৰম সুখে আছিল। তাৰ পাচে তোমাৰ বৃদ্ধ স্বৰ্গনাৰায়ণ, তোমাৰ চক্ৰধ্বজী, আমাৰ হৰবল্লভ ভেকা কাজিক দিয়া ব্যৱহাৰ লেখিয়া ও কথা পঠাইলেক তোমৰা আমৰা মিলি বঙ্গালক মাৰিয়া গৈলায়া ৰাজ্য লৈয়া গৈল উদ্ধাৰ কৰি। তাত তখন বঞ্চি বালক আছিলোঁ। আমাৰ প্ৰধান ৰামচন্দ্ৰ ৰাজ-জামাতা আছিল। তাঞ্জি এখোটি নাৰাখিলেক। এতেকে তোমাৰ বৃদ্ধ স্বৰ্গদেৱ দাদা বলীদেৱক ৰাজা দিবাৰ কাৰণ বঙ্গালেৰ ওপৰ ফৌজ চলাইলেক। তাৰ পাচে যে বৃত্তান্ত হৈল সে বহুত, কত লেখিব। তোমাৰ যে কাৰণ যে লোক আছে তামৰা সাৱশেষ জানে। তোমাৰ আপনা অনেক হানি কৰিয়া তাৰ ভালাইৰ যত্ন কৰিছেন। শৰণাগতেৰ কাৰণ যে কৰিছেন এ তোমাৰ অনিত্যা কৰ্ম্ম। ইহাকতো অনেক লোক প্ৰশংসা কৰে, আমৰাও কৰি, তাৰ পাচে কৰাইলেক।

দিল্লীৰ পাৎসাব পঞ্চগোলত আমৰা চাহিলোঁ, তোমাৰ সহিত প্ৰীতি কৰিয়া আমাৰ প্ৰপিতামহৰ কামৰূপ আমৰা লওঞো। আহাত তোমাৰ কু-মন্ত্ৰীয়ে, তোমাক যে বিনয় লেখিলোঁ, তাক বিপৰীত বুজালেক। কহিল যে, এৰাজ্য তোমৰা নাপাৱেন। ৰাজা বসুদেৱ, ৰাজা পৰীক্ষিতেৰ এ ৰাজ্য, তামৰা গোষ্ঠি বলীদেৱৰ বেটা মকৰধ্বজ, চন্দ্ৰনাৰায়ণ, তাৰ বেটা জয়নাৰায়ণ, তামৰাসে পায়। এশুনিয়া তামৰাসে সাহায্য কৰিলেক। আমাৰ সহিতে বিৰোধ কৰিলেক। তাৰ পাচে পূৰ্ব্ব শপথ স্মৰিয়া তোমাৰ সহিতে আমাৰ বিৰোধ উচিত নাহয়। এতেকে আমৰা ৰাজ আসিলোঁ।

তাৰ পাচে আমাৰ ওপৰ মগোল চৰিল, তাৰ সহিতে আমরা যুঁজিতে-ছিলো। তাৰ পাচে তোমাৰ ফৌজ মানাহাত থাকিতে ও জয়নাৰায়ণ আসিয়া মগোলিত মিলিল। তাৰ পাচে শাস্তু সহয়া মীৰজুমলাক আনায়া তোমাৰ ওপৰ চৰিল। পাচে মকৰধ্বজো আসিয়া মীৰজুমলাক মিলি তাৰ পাচে তোমাৰ ৰাজ্য-সম্পৎ লোৱাইলেক, তোমাকো ধৰিবাক যত্ন কৰিলেক। তাত মহাৰাজ ৰাজ্য তোমাক দিলেক।

এতেকে তোমাৰ প্ৰেম যে উপকাৰী তাত উমৰা যে এমন কৃতঘ্নতা কৰিলেক এমত সংসাৰত কেহো নাকৰি। এখন তোমাৰ ধৰ্ম্মে নাসহিলেক। মকৰধ্বজো মৰিল, জয়নাৰায়ণো দণ্ডকা লৈনিতেগে। এতেকে ফিৰিয়া যদি তোমৰা তাহাৰ সাহায্য নাকৰ তেবেসে বীজ ফিৰিয়া নাগজায়। তেবে তোমাৰ আমাৰ মৈত্ৰী দিন দিন বাঢ়িবেক। আৰ তুমি আপনাৰ বাৰ কৰিয়া আমাৰ ভালাই কৰিছ। মই আপনাৰ বাৰ কৰিয়া তোমাৰ ভালাই কৰিম। ইহাৰ কাৰ্য্য প্ৰভাৱে প্ৰমাণ পাইবেন। আৰ মোৰ যে কোনো বিপত্তি হৈবাক নাৰায়ণে যে কোনো বিপত্তি হৈল মোকো আপোনাৰ লোকত হস্তে, ইহাক মতো বুজিলোঁ, তুমিও বুজিবা। সম্প্ৰতি দোষানুৰূপ অনেক দণ্ড কৰিলোঁ, অনেক শাস্তি কৰিলোঁ, অনেক কাটিলোঁ। আৰ সময়ত দোষানুৰূপে দণ্ড কৰিম, শাস্তি কৰিম, কাটিম। তোমাতো চাহি দোষানুৰূপে দণ্ড কৰ, শাস্তি কৰ, কাট। আক সময়ত দণ্ড কৰিবেন, শাস্তি কৰিবেন, কাটিবেন। তেবেসে ৰাজাত ৰাজা হ'। ৰাজাৰ দণ্ড প্ৰধান।

মোৰ মতে এখন যে ঠাই দুৰ্গস্থল কৰিছ তাত তুমি যত লোক সহিতে থাকিবা তত লোকৰ তিনি বৎসৰৰ ভক্ষ তুলিবা। আৰ বাহিৰত যুজিবাৰ সাথে হাথীয়াৰ ৰাখিয়া সাবৎ হাথীয়াৰ তোল। আৰ যেসব লোক তোমাৰ আশ্ৰীত হৈল কহয় তাৰ কুৰ্ম্মাবিলাকো তোল। তাত সাবৎ কুৰ্ম্মা কৰি না-ভুলিবাক নোখোজে, তাক্ষি তোমাৰ হাৰামখোৰ, তাক দণ্ড কৰ। আৰ সে ঠাইৰ পাশ্ববৰ্ত্তীয় লোক তাক খোৱাই-পিন্ধাই আপ্ত কৰ, ইহাতে তোমাৰ যে ইচ্ছা। মই একপ কৰিছোঁ, কৰিতেছোঁ। আৰ প্ৰীতিৰ বীজখনি তোমাৰ উকিলৰ ঠাই ৰেখিয়া দিছোঁ, কহিছোঁ, তাক তুমি কৰিবা। তেবে পল্লবিত পুষ্পিত, ফলিত হৈবেক। অধিক কি কহিব, সকলো উকিলে কহিবেক।

আৰ তোমাৰ ৰাজ্য যেমনে বা মাৰ গৈল যেমনে বা পাইছেন তাক তোমাৰ পত্ৰৰ দ্বাৰাতে জানিল। আৰ আমাৰো ৰাজ্য যেমনে বা মাৰ গৈছে,

যেমনে বা কিৰি পাইছি, তাক তোমাৰ গোপালচৰণৰ ঠাই লেখিয়া দিছি, তাক্ৰি জনাইবেক। আৰ সময়ত উদ্যম কৰিবাক চাহি। এতেকে তোমাৰ খড়ি-খড়িৰ বাৰ্ত্তা আমৰা যেমনে পাই, আৰ আমাৰ খড়ি-খড়িৰ বাৰ্ত্তা যেমনে তোমৰা পাইবেন তাক কৰিবাক লাগে। ইহাতে সকলো সিদ্ধি হৈবেক।

আৰ আমাৰ নজিকি শ্ৰীকানাই ৰায়। আৰ শ্ৰীগোপালচৰণ ও শ্ৰীভক্তচৰণ ও শ্ৰীৰামচৰণ, ইহাৰ মুখে সকল সমাচাৰ জানিবেন। আৰ বিশেষ এক-আধ কথা তাক শ্ৰীগোপাল চৰণ ও শ্ৰীকানাইএ কহিবেক। ইতি, চন ১৬৮৪, ৫ আষাৰ। পালেহি শক ১৬৮৫, তাং ৬, মাস ভাদ্ৰ। ১৪৩ ॥

প্ৰাণনাৰায়ণে দিয়া উক্ত পত্ৰৰ সামৰণি অংশ।—আৰ আমাৰ দেশ যেমনে বা মৰা গৈছে যেমনে বা কিৰিয়া লৈছি তাক পহিলে লেখি—

সাহসুজাক মাৰিয়া খেদায়া যেমনে মামুদ-খাঁ ঢাকা গৈল তখন আমাৰ উকিল ফতে-খাঁক মামুদ-খাঁৰ ঠাই পঠালোঁ। ইহাতে পাৎসা সাহেবেৰ ঠাই আছে যে ৰাজা জয়সিংহ তাহাৰ পুৰ্ব্বে মানসিংহ ৰাজা সহিতে আমাৰ পিতামহ মহাৰাজ সম্বন্ধ কৰিছিল। সেই সম্বন্ধৰ অনুবন্ধে ৰাজা জয়সিংহ মামুদ-খাঁক আমাৰ হৈয়া সুপাৰিচ লেখিছে। যে সুপাৰিচ লেখা পায়া মামুদ-খাঁ খ্ৰেখা-গোখা কৰিয়া আমাৰ উকিল ফতে-খাঁক, গোলশাহিপায়া, ৰাজা সুজানসিংহৰ ১০০০০০ আসোৱাৰ, ২০০০০ বন্দুক দি সমেত আমাৰ ওপৰ চলাইলেক। তাৰ সহিতে আমাৰ লোৰাই কৰিলোঁ। তাৰ ৰাত্ৰিৰ দাগাত কোতাৰ মাইৰত আমাৰ অনেক লোক মাৰা গেল। জঙ্গলত তীৰেৰ মাইৰত অনেক মাইৰ গেল। আমাৰ বাগধাৰৰ কোঁঠত লাগিতে তীৰেৰ বন্দুকৰ মাইৰত ২০০০ আসোৱাৰ মাৰা গেল, পাইকৰ গণনা কে কৰে? পাচে সুজানসিংহ নাপাৰিয়া কহিলেক,—মোৰ সহিতে সালাহ কৰ। পুৰ্ব্বাপৰ যেমনে পেচ্চ-কচ দিছিলেন সেই ধাৰণে পেচকচ দিয়া ৰাজা ভোগ কৰ। পাৎসাহীত তোমাৰ বদনাম গুচোক। তাত আমৰাও সালাহ কৰিবাক কবু কৰিলাম। আৰ আমাৰ ৰাজাৰ লোকৰো ইচ্ছা আছিল যে সলাহ হৌক। তাত আমাৰ প্ৰধান শ্ৰীভৱানাথ কাজি সেগোটা নাকৰিলেক, যুদ্ধহে কৰিলেক। নৱকৰ মধ্যত তাক্ৰি বৰ কোতাৱৰ আছিল। মগনাথৰ আগিলত এতেকে তাক আমাখেল। তাৰ মনত আছিল পাৎসাহী সলাহ হৈবেক। আমাৰা পাৎসাহীত বন্দুক মাৰিছি। তাৰ লাগত পাৎসাহী লোক হস্তে আমৰা মাৰা যাইব।

ৰাজ্য পেচ্কচ্ দিয়া এৰাইছেক, আৰু আমাৰ সেইকল মলুক পৰগনাত ৰাখি ভাগ কৰি তাৰ পেচ্কচো আমাৰে ওপৰে দেৱাইছেক। এইসকল কুমন্ত্ৰণাত বুদ্ধকো কৰিলেক, সলাহ না কৰিলেক।

পাচে মাহুম-খাঁ আপনে চলিয়া সমস্ত ওমৰাও লোক সমেত মিত্ৰ-পথৰ ধাৰাত আছিল। তেখন লোক দেখিয়া ভৱনাথ কাজি আপনে আগে পলাইল। তাতে কুমন্ত্ৰণা কৰিছে যে মহাৰাজক মগোলে ধৰিয়া লৈয়া যাইবেক। আমৰা পাচত মগোলত মিলিয়া এদেশে ৰাজকৰ দিবাক লাগে, তাক মগোলক মাঞ্চি দিয়া আমৰাও ৰাজ্য ভোগ কৰিব। তাত মাঞ্চি দেখিলোঁ, যে মগোল আছিল। সৰদাৰ সকলো মোৰ সাথ নাদিলেক। তেৱে ইমৰা কুমন্ত্ৰণাকে কৰে, মোক ধৰি দিবাক চাহে। এতেকে মই আপোনাৰ কুকথা কৰি মা সমেত তোমাৰ ধৰ্ম্মৰাজা মোৰ সখি। তাৰ সীমা বাজা পৰ্ব্বতত যায়া উত্তৰিলোঁ। মোৰ লগৰ আঠাৰ ডাকুৱাৰ এক ঠাকুৰলোক সমেত। তাৰ পাচতে মাহুম-খাঁ আপনে আসিয়া আমাৰ বেহাৰ গোৱায়া দেশ লৈলেক। আমাৰ বাজাৰ পৰ্ব্বত বাবাৰ শুনিয়া সখি ধৰ্ম্মৰাজা আপনাৰ আগুৱাক পাঠায়া আমাক বহুত আশ্বাস কৰিলেক, বহুত ভক্ষ-ভোজ দিয়াইলেক। আৰু লোক-জন দিয়া আমাৰ পায়া-পহৰীয়া দেৱাইলেক। দিন-দিন আমাৰ খবৰ লৈতেছিল। আমৰা মাহুম-খাঁ এক ভোটক ধৰিয়া লৈয়া যায়া ধৰ্ম্মৰাজাক দিলা। আশা দিয়া, লোভ দেখায়া, ভয় দিয়া পাঠাইয়া লেখিলেক যে ৰাজা আমাৰ হাৰামখোৰ, তাক তোমৰা ধৰিয়া দিও। তাত সখি ধৰ্ম্মৰাজা মহাসত্বৰ শৰণাবৎসল, তাঞ্চি মাহুম-খাঁক জবাব লেখিলেক, "আমাৰা ৰাজাক ডকায়া নাহি আনিলি। আমাৰ সখি হয়, বিপত্তিত তাঞ্চি আহিছে। ইহাক আমাৰা কেমনে ধৰিয়া দিবাক পাৰি? এগোটি আমাৰ ধৰ্ম্ম নহয়। আৰু কি দোষে বা তোমৰা ৰাজ্য মলুক আসিয়া লৈলেন, ইহাকো আমৰা নাজানি। যদি ৰাজা কোনো দোষ কৰিয়া থাকে তেবে তাৰ গুণগাৰি আমৰা দিব। আৰু পেচ্কচ যে লাগে তাকো দিব। তোমৰা ৰাজাৰ মলুক ৰাজ্যক ছাৰিয়া দিও।" ধৰ্ম্মৰাজাৰ এই ধৰণে জবাবত মাহুম-খাঁ নিষ্কৰ্ষ কৰিয়া জানিলেক যে ৰাজাক নেদেই। তখন মাহুম-খাঁ ভোটক বিদায় দিলেন, আৰু ভোটৰ ৰাজাৰ উকিলক কহিলেক, "ভালা, এখন মই আগায় যাম। দি ঠাই হতে ফিৰিয়া আসিলে ৰাজাৰ দিশা কৰিব।"

ইহাতে ভৱনাথ কাজি যে মন্ত্ৰণা কৰিয়া আমাৰ সাথ নকৰিয়া আন পথে পলাইছিল, তমায় মাহুম-খাঁৰ লোক ধৰিয়া নিলেক। ইহাতে আৰ

যে সময় সৰ্দ্দাৰ যে ঠাই পলাই আছিল তাসাৰা কেহো মোৰ ঠাই নাহিল। লাগ পায়া মগলুত মিলিল। ইয়াতে মাহুম-খাঁ জানিলে যে, দেশ পাইলোঁ। আৰু পুৰাণ ভৰনাথ কাজিক কয়েদ কৰিলোঁ। আৰ সমস্ত ভূব সৰ্দ্দাৰো এহাতে চলিল। কেৱল বাস্তমে এফলাএ পাথাৰত ৰহিল। এতেকে আমৰা মলুক থালিছা কৰিয়া বেতাৰ কৌজদাৰ ইম্পিলিয়াৰক বসায়া খাৰগুহ কৰোতি। থানাদাৰ পঠায়া মগলু শাসিবাক হুকুম কৰিয়া তোমৰা দেশক গেল।

পাছে আমাৰ দেশত মগলুৰ কৰোতি বিলায়তে বিলায়তে বসিয়া বনিছা মতে খাজনা তহসিলক লাগিল। ইহাতে মগোল খাজাৰ তহসিলত লোক বহুত। আজাৰ পায়া খাজনা ভৰিবাক নাপাৰিয়া পাইকান ও ঠাকুৰীয়া সমস্ত লোকেৰ উকিল হৈয়া কতগুটি লোক খাস্তাৰ পৰ্ব্বতত যায়া আমাৰ ঠাইত আৰ্জ্জাস কৰিলেক। আমাৰ লোগ ৰাহিছিল। মগোল আসিবাৰ সময় ৰবৰবৰা সৰ্দ্দাৰ সমে পলায়া গেল। কাৰণ লইবাক নাহি পায়। এখন আমাৰা মগলু খজাৰ তহসিল সহিবাক নাপাৰি খাজনাও ভৰিবাক নাপাৰি মহাৰাজাৰ হুকুম হয়, তবে আমৰা মগলোক মাৰিয়া খেদাই। মহাৰাজাও যায়া ৰাজা কৰোঁক। তাত যদি মহাৰাজাও মগোল সহিতে বিৰোধ কৰিবাক সম্মত নাহে। তাঞ্চিৰ ইচ্ছায়ে মাহুম-খাঁ ফিৰিয়া আসিলে। মধ্যে সন্যাসী কৰিয়া যে বাগে ডাক দিয়া আছো মলুকৰ নাহয়, এতেকে ধৰ্ম্মৰাজা আঞ্জা ভোট আছে, তাবাক মাহাৰাজাৰ মনে মনে লোচৰ লোকক আশ্বাস কৰিলোঁ। তোমৰা এখন একথা চোৰ সাৱৰিবেন। আমৰা মাহুম-খাঁৰ খবৰক মানুহ পাঠাইতেছি। মাহুম-খাঁৰ যদি খবৰক পাছো যায়া পৰছিল, তাৰ খবৰ আসিয়া পৰছিলে আমাৰা তোমৰাক হুকুম কৰিব। তখন মোগলক মাৰিবেন। এখন তোমৰা সবে এক বাক্যতা হয়া দিন কাটি কৰিয়া থাকিবেন। ইহাতে কতো দিন অন্তৰ মানুহ আমাৰ মাহুম-খাঁৰ খবৰ আসিয়া পৰছিল। তাঞ্চি কহিলেক, "মাহুম-খাঁ শতগ্ৰাম থাক।" তখন আমৰা মনে বিচাৰ কৰিলি মাহুম-খাঁ দূৰ হৈল, মদত কৰিবাক নাপাৰিবেক। এতেকে আমৰা আপনাৰ দেশৰ লোকক মনে মনে হুকুম কৰিল যে, তোমৰা মাইৰ সব। এ হুকুম পায়া আমাৰ দেশৰ সমস্ত পাইকলোক এক বাক্যতা হয়া যাৰ যে ঠাই পাইলেক মগোলৰ কৰোৰিক ও থানাদাৰক ও কৌজদাৰক বেৰিয়া মাৰা কৰিয়া ও সৰিৰণ কৰিয়া কাটিলেক। ইহাতে বহুত মৰা গেল, থোৰা কিছু পাইল।

এহি কাৰণে বিলায়তে বিলায়তে মগোলক মাৰিয়া চাক কৰিয়া বেতাৰত যে কৌজদাৰ ইম্পিলিয়াৰ প্ৰভৃতি আছিল তাসাৰকে আসিয়া বেৰিয়া ধৰিলেক।

"আমৰা পাৎসাহী লোক, মাছুম-খাঁৰ নফৰ, মাছুম-খাঁৰ যে লোক তোমাৰ বিলাগতত বসিছিল তাক মাৰিলেক। আমৰা তোমাৰ লগত বিৰোধ নাকৰি আমাক ধৰ্ম্মৰ দেও, আমৰা আপনে তোমাৰ ছাৰিয়া যাই।" এহি বুলিয়া আমাৰ লোক সহিতে বিৰোধ নাকৰি বুলিয়া সৌগন্ধ কৰিলেক। একথা আমাৰ লোকে বাস্থাতে কহি পাঠাইলেক। ইয়াক শুনিয়া আমৰা বিচাৰ কৰিলাম, মগোলে আমাৰ দেশক বিনাযুদ্ধে লৈছে। এখন আমৰা মাৰিয়া লৈলাম। আমাৰ এহি কীৰ্ত্তি চন্দ্ৰ দিবাকৰ লাগিয়া ৰহিল। আৰ মোগলৰ লোক বহুত দিৰাইলেক, ইয়াক নানাবিধাও মাৰিলাম। আৰু আগেৰ পাৎসাহী সহিত আমাৰ বহিবাক লাগে। এতেকে আমাৰ লোকক হুকুম কৰিল আমাক ধৰ্ম্মৰ দেউ, আমাৰ দেশ ছাৰিয়া যাউক। এতেকে উমৰা আমাৰ লোকত হস্ত ধৰ্ম্মৰ পায়া নিকলিয়া গৈল। সকলো লোকত আমাৰ কীৰ্ত্তি ৰহিল যে বাস্থাএ সকলো লোকক ছাঁউ দান দিয়া ছাৰিয়া দিলেক।

তাৰ পাছে আমৰাও বাস্থাৰ হন্তে নামিয়া আপনাৰ দেহাৰ-পাট দেশ আসিলাম। পৰ্ব্বতত আমৰা যাই সাথ দিছে, যায়ো যেমনে মগোলক মাৰিলেক তাক তেমনে মা দিলাম। আৰ যে মিত্ৰ পথে মাছুম-খাঁ দেশ সম্ভাবিছিল সে পথত পৰ্ব্বতবাসৰ গড় কৰিলাম। আৰ বা যে ঠাই যে ছিদ্ৰ আছিল তাকো মাৰিলাম। ইয়াতে শুনিলাম যে মাছুম-খাঁ গুৱাহাটিক পাণ্ডুগাঁও হন্তে আসিল এতেকে আমৰা ৰাত্ৰা-ৰাতি ঠাই-ঠাই গড়ত লোক সৰ্দ্দাৰ বসাইলাম। আৰ মাছুম-খাঁয়ো খবৰক চাৰ পঠায়া বহু সা-সৰো পহিলে আহিছিল যে সমান মাছুম-খাঁৰ নাহি। ইয়াতে আমাৰ বহুত ভাবনা হৈল, যে এবাৰ আসিয়া সবাহ নাকৰিলে সড়িল। তাত আমাৰ চাৰে আসিয়া কহিলেক যে "মাছুম-খাঁ শৰণাগত্য আপনা পৰিয়া নাৱে ভটিয়াই বৰিতলা গৈল। এ খবৰ হকিকত জানিবাক আমাৰা মনুষ্য পঠালো। বৰিতলাক তাত্ৰি আসিয়া কহিলেক যে "মাছুম-খাঁ মৰিল; মনোৱৰ-খাঁও সমস্তে ফৌজ সহিতে চকাক লাগিয়া গৈল। আৰ মনোৱৰ-খাঁ আমাক বহুত মিনতি কৰিয়া পঠাইছে। এতেকে আমৰা সনাতেৰ কাৰণে তাৰ ঠাই চকাক লাগিয়া আমাৰ পৰম আপ্ত শ্ৰীকবি-কিশোৰক উকিল পঠায়া দিছি সবাহ হৈবেক। আমাৰ বিপত্তি একৰূপ হৈছিল, আতকো পাইলেক।

তোমাৰ এক বামুনি কুকম দিলাগত বিগাৰ কৰিলেক। আমাৰো এমন অনেক নগৰে আদি-অন্তে বিগাৰ কৰিলেক। যোন আপোনাৰ ধৰ্ম্মৰ আৰ সখি ধৰ্মীৰাজাৰ সহাই বলে এ ঘোৰ বিপত্তি তৰিয়া তোমাৰ দেশ ৰক্ষা-

ৰাজা পূৰ্ব্বাপৰ মিত্ৰতাক পাইলৌঁ। এখন ঈশ্বৰে তোমাৰ আমাৰ ভালে কৰিবেক। যেমনে পুৰ্ব গৈল তেমনে পুৰ্ব হৈবেক।

এঠাইৰ সমাচাৰ শ্ৰীগোপালচৰণ ও শ্ৰীকানাই ও শ্ৰীভক্তচৰণ, ও শ্ৰীৰামচৰণ, ইমৰাএ কহিবেক। ইতি শক ১৫৮৫, আহিন ৫, মাসে তাগ। ১৪৪ ॥

জয়ধ্বজসিংহৰ পৰা প্ৰাণনাৰায়ণলৈ পত্ৰ।—শ্ৰীশ্ৰীজয়ধ্বজসিংহ মহাৰাজাএ পুনৰ্ব্বাৰ ৰাজা প্ৰাণনাৰায়ণৰ ঠাইলৈ যি পঠোৱা পত্ৰ।—

স্বস্তি সকল মঙ্গলালিঙ্গিত কলেবৰালঙ্ক সমস্তৰাজনীতিৰ আনায়ণ বৰ অঞ্চিত দিক্কন্দৰ মহামহিম শ্ৰীশ্ৰীযুত কমতেশ্বৰ ৰাজ মহোদয়ৰ চৰিত্ৰ বিচিত্ৰিত গুণ সমুদ্ৰেষু।—

সৌহাৰ্দ্দপূৰ্ব্বক লেখনং প্ৰয়োজনঞ্চাগে। এথাত আমাৰ সমস্তৰে কুশল। ৰাজা প্ৰাণনাৰায়ণৰ কুশল নিৰন্তৰে চাহি। পৰং তুমি যি পত্ৰ লেখিলা উকিলৰ মুখেও যে কহি পঠালা তাক শুনি আমি পৰম সন্তোষ কৰিলোঁ। আৰ তুমিৰ প্ৰীতিৰ কাৰণ যি লিখিলা লেখিবাক পোৱা। কিন্তু প্ৰীতিগোট আজিৰ নহয়, পূৰ্ব্ব ৰবি বিশ্বসিংহৰ দিন হন্তে এই প্ৰীতি গোট চলি থৈছে। এখনো আমি সেই প্ৰীতিতলে ৰহিছি। যেখন তোমাৰ ভৱানাথ কাজি হাজোক আসিল, সি সমাত ভাবনা লাগিয়া ৰাহাই লিখিলেক। সে কাৰণে যি খানি তোমাৰ আমাৰ অপ্ৰীতি হৈল তাক আমিও মনে এৰিছি, তোমৰাও মনে কিছু গুনাহ নাৰাখিবা। ইদানীক তোমাৰ আমাৰ যেমনে অত্যন্ত প্ৰীতি গোটি হয় তেমন খান কৰিবা।

আৰ সেখ তুমি যি জগনাৰায়ণৰ মকৰধ্বজৰ কাৰণ কহিলা কহিবাক পোৱা। কিন্তু পূৰ্ব্বত তাৰ আমি বিজয়পুৰত ৰাজা কৰিম বুলিয়া কবুল কৰিছি। এতেকে আপোনাৰ পূৰ্ব্ব কবুলক সাফল কৰিয়া তাক আমি ৰাজা কৰিলোঁ। তথাপি সি আমাৰ নোমহাৰাম কৰিলেক। এতেকে সি কবুল কৰিছিলে, সমস্তে তাৰ ভ্ৰষ্ট হৈল। আমিও তাক পৰিত্যাগ কৰিলোঁ।

এতেকে তোমাৰ সোসমন হৈলে আমাৰো সোসমন, আমাৰ সোসমন হৈলে তোমাৰ সোসমন। সিটো অপ্ৰীতিৰ কাৰণ, ইহাক জানি তুমিও আদৰ নকৰিবা। পৰং তুমি যি বাক্যচ্যুত নহৈবাৰ উদ্যম কৰিবৰ কাৰণ কহিলা কহিবাক পোৱা। কিন্তু সূৰ্য্যক ৰাহুএ আগ্ৰহণ কৰিয়া থই, তথাপিতো সূৰ্য্যৰ পুনৰ প্ৰকাশ নাকৰে ? এতেকে আমিও বলা-বল জিজ্ঞাসা কৰিয়া যতন কৰিছি, তুমিও ইহাক লাগিয়া যতন কৰিবা। বিশেষ অগ্নি, বায়ু, সংযোগ হয়া যেমন তৃণসকল দহি ভস্ম কৰে, তুমি আমি তেমনে প্ৰীতি হৈলে শত্ৰুক দমন কৰি নষ্ট কৰিবাক পাৰি, তেমনথান কৰিবা। আৰ তোমাৰ মঙ্গলৰ বাৰ্ত্তা আমৰা পাই থাকিম, আমৰাৰো বাৰ্ত্তা তুমি পাই থাকিবা। এমত পথগোট যেমন ছেদ নহয় তাহা কৰিবা।

আৰ তোমাৰ অৰ্থে সন্দেশ,—গজদন্ত সহৰ মুক্তাএ স্বৰ্ণ গ্ৰথিত বাৰৰ পতা সোণৰ টেমি ১, ভূতবস্ত্ৰ ১১ খান। শক ১৫৮৫, ২৬ ভাদ্ৰ। ১৪৫ ॥

জয়ধ্বজসিংহক দিয়া উক্ত পত্ৰৰ সামৰণি অংশ।—এই পত্ৰৰ লগতে লেখিছিল পৃথকে, পূৰ্ব্বাপৰ দশায়।—

শ্ৰীশ্ৰীমত স্বৰ্গনাৰায়ণদেৱ মহাৰাজা গজসম্ভৱ ৰাজাধিৰাজ আছিল। পূৰ্ব্বে বেড়, পশ্চিমে গৌড়, দক্ষিণে কথাৰ, উত্তৰে বালু: বালত তেবত ৰাজাধিৰাজ আছিল। তাঙ্কৰ দুই পুত্ৰ হৈল। এক পুত্ৰক পূৰ্ব্বে আসাম দেশত থাপিলে এক পুত্ৰক আসাম দেশত থাপিলে। দালোৰ বেটাক কথাৰ দেশত থাপিলে। সেই কাল হতে আমাৰ অন্যোন্যে প্ৰীতিগোট আছিল। পাচে শেষ কালে দহনে অতিক্ৰম কৰিলে কাৰণ আমি তোমাৰ খবৰ নাপাওঁ। ইদানীক যেমনে খবৰ পাওঁ তেমনথান কৰিবা। যাতো তোমাৰ নজিকি গোপালচৰণ পৰমানন্দ। ১৪৬ ॥

প্ৰাণনাৰায়ণৰ পৰা জয়ধ্বজসিংহলৈ পত্ৰ।—মহাৰাজ প্ৰাণনাৰায়ণে স্বৰ্গদেৱ জয়ধ্বজসিংহলৈ দিয়া পত্ৰ।—

স্বস্তি জ্যোতোষ কুল্লীমনাৰ তুমি পুৰকৃত চাৰখান বপ্ৰযোটা বসন্ত দুৰ্গাতিবাৰ সপ্ৰতি কায়ানুক শঙ্কৰ বন্ধাম্বকডিম-সুন্দৰ সৰ্ব্ব সুতুক হৰাদোহ সুবিৰ সুস্থিৰ স্বৰত্ৰ মঙ্গল গম্ভিৰ বেণিগজগ্ৰাম হিৰকৰ হাৰ হাসকাস কৈলাস কুন্দকুল কৰ্পুৰ গোত কলধৌত বিমল দিগ্‌তলয় গিৰমান মুগলোসিত সিত ভুজঙ্গ ভুজভূষণ কৰ্চি কৃপানলিৰ পণিপাত নিৰ্য্যান হৰিকট কন্টকমাণুলোছিব মিলিত গাঙ্গ সিন্দুৰমনি বানাত পৰিনিসিলিত বিপুল কুমুদকানন বহ

পৰাক্ৰমপাতিভূত নমনশিৰঃ মৌলিমান-মৰিচিৰাজিনিৰঞ্জিত চৰণ সৰসিজভিন্ন পৰাক্ৰম সদাচাৰাহাত মহামহিম সৌমাৰ নৰনায়ক ৰাজাধিৰাজ শ্ৰীশ্ৰীসং স্বৰ্গনাৰায়ণ দেৱ জয়ধ্বজসিংহ বিষম সমৰ জাগৰূক প্ৰচণ্ডপ্ৰতাপেষু স্বস্তি সুখবৰং শান্তিনতসাবে সতত ভৱানীং ভৱতাং তন্নিৱাসহে।

পৰঞ্চ তুমি যে পত্ৰ লেখিলেন আৰ উকিলৰ মুখে যে কহি পাঠাইলেন তাক শুনিয়া পৰম সন্তোষ হৈলাম। আৰ পূৰ্ব্বৰ প্ৰীতি কথা যে লেখিছ যে তোমাৰ আমাৰ সহজ প্ৰীতি আসিতেছে তাত তুমিও আছ আমৰাও আছি। আৰ মধ্যত যে ভৱানাথ কাজিৰ কথা লেখিছ তাঞি আমাক ভাৰথা নাদিয়া বঢ়াই লেখিলেক সে কাৰণ যেখানি তোমাৰ আমাৰ অপ্ৰীতি হৈল তাক আমিও এৰিছি তোমৰাও মনে কিছু গ্ৰাহ্য নাকৰিবা। এ ভালাই লেখিছ। তাঞি আমাৰ সকবেসে এতেকে তোমাৰ নক্সত হন্তে হৌক বা আমাৰ নক্সত হন্তে হৌক যাত অপ্ৰীতি হয় তাক তোমৰাও বুজিবেন আমৰাও বুজিলাম। এতেকে সে লেখ নকৰক আমৰাও চাবিলাম তোমৰাও চাবিবেন। আৰ যে লেখিছ ইদানীক তোমাৰ আমাৰ যতেক প্ৰীতি হয় যেন তেমন যাব কৰিবা। এ লিখিবাক পায়। এতেকে তোমাৰ মানুহ লেখা-পড়া লৈয়া আমাৰ ঠাই আসিবেক, আমাৰ মানুহো লেখা-পত্ৰ লৈ তোমাৰ ঠাই যাইবেক। এই শাৰনে দুঁও ঘৰেৰ মানুহ গতাগত কৰিলে উত্তৰোত্তৰে তোমাৰ আমাৰ প্ৰীতি বাঢ়িতে যাইবেক। ইহাক লাগিয়া আমৰাও যত্ন কৰিতে লাগিল তোমৰাও যত্ন কৰিবেন।

আৰ যে জয়নাৰায়ণৰ কথা লেখিছ তাক জানিল। আমৰাও তাক পৃথকে লোৱা দিছিলাম। তাঞি না জানাবে কামতে আছিল। এতেকে তোমাৰ তাক যেমনে পৰিত্যাগ কৰিবেন আমৰাও তাক তেমনে আদৰ নাকৰিব। আৰ যে লেখিছ তোমাৰ দুসমন হৈলেও আমাৰ দুসমন আমাৰ দুসমনেও তোমাৰ দুসমন সে মনে হয়, ইহাক কাৰ্য্যৰ গতিএ জানিবেন।

আৰ আমৰা যে উদ্যম কৰিবাক লেখিছি তাত যে তোমৰা সূৰ্য্যাক দৃষ্টান্ত দিয়া লেখিছ ইহাক শুনিয়া বহুত সন্তোষ হৈলাম। তোমাত হন্তে সবে পুৰুষাৰ্থ হৈবেক। আৰ যে লেখিছ আমিও আপনাৰ বল জিজ্ঞাসা কৰিয়া যতন কৰিছি তুমি ইহাক লাগিয়া যত্ন কৰিবেন। বিশেষ অগ্নি, বায়ু, যেমনে এক সংযোগ হৈয়া তৃণ সকলক দহি চূৰ্ণ কৰে তেমনে তোমৰা আমৰাও একলাগ একপ্ৰীতি হৈয়া শত্ৰুক যেমনে হ্ৰাস কৰিবাক পাৰি তেমন-

বান কৰিবা এ উচিত লেখিছু। আপনাৰ বলাবল বুজিয়া দেশ-কাল জানিয়া শত্রুৰ ছিদ্র জানিয়া যেমনে তোমাৰ আমাৰ এক বাক্যতাএ উদ্যম কৰিব তাক ঈশ্বৰে নিৰ্বাহ কৰিব। তেৱেসে দুও পৰে যশ প্ৰতিষ্ঠা স্বৰ্গ সন্তোষ পাইব। ইহাক জানিয়া আমাৰা তাৰ উদ্যোগতে আছি আৰ তুমিও তেমনে কৰিয়া থাকিবেন।

আৰ যে লেখিছ্‌ তোমাৰ কুশল কথা আমৰা পাই থাকিব। আমাৰ কুশল মঙ্গল তোমৰা পাই থাকিবেন। এৰত পথগোট যেনতে ভেদ নাহয় তেনতে তাক কৰিবেন। এ বৰত উত্তম লেখিছু। আমাৰো মনৰ এহি বাঞ্ছা। তাত পথে সঙ্কটৰ কাৰণ যাইতে আসিতে মনে সংকোচ কৰে আৰ তোমাৰ যোগ্য বস্ত্র আমৰা দিয়া পাঠাইবাক নাপাএ আমাৰ যোগ্য বস্ত্র তোমৰাও দিয়া পঠাইবাক নাপাইবেন আৰ মানুহও কেও গতাগত কৰিবাক নাপাৰ। বৰত সন্ধানেসে বৰত সংকোচেসে এক আধ মানুহ থানি আসা যোৱা কৰিছে। এহি কথা তোমাৰ আমাৰ শত্রুয়ে শুনিছে ইহাতে আৰো লোকে গতাগত কৰিবাক অধিকো সংকোচ কৰে। এতেকে আমাৰ মনে লৰঙ্গক পোঠচাড়া দিয়া পাহাৰ তুলি দিয়া যদি পথগোট চলাইবাক পাৰেন ধীরে-ভঙ্গৰে, তেনে নিঃসন্দেহ হৈয়া মানুহ গতাগত কৰিবাক পাৰে। এগোট হৈলে তোমাৰ আমাৰ সকলো কথা-বাৰ্ত্তা হয়, যেমনে চাহি তেমনে কৰিবাক পাৰি। এতেকে ইহাক লাগিয়া তুমিও যত্ন কৰিবেন আৰ আমাকো লেখিবেন।

আৰ সকল সমাচাৰ শ্ৰীপৰমানন্দ শৰ্ম্মা ও শ্ৰীগোপালচৰণ ও শ্ৰীৰাম-চৰণ ইহাৰাৰ মুখে জ্ঞাত হৈবেন। যেমনে তোমাৰ কুশল-বাৰ্ত্তা আমৰা তৎ-কালে পাই তাক কৰিবেন। আৰ পত্ৰ-চিহ্ন তোমাক লাগিয়া মুক্তা দুই, নৰমাই গোটে বাঘন ৫২ আৰ কাপৰ ৪ চাৰি, পাগৰা ৪ আয়। ইতি শক ১৫৮৫, তাঃ ২৩ ফাল্গুন। পালেহি তথা শক মাস বৈশাখ। ১৪৭ ॥

চক্ৰধ্বজসিংহৰ পৰা প্ৰাণনাৰায়ণলৈ পত্ৰ।—স্বৰ্গমহাৰাজাৰ ৰাজা প্ৰাণনাৰায়ণলৈ প্ৰতি লেখা।—

স্বস্তি নিখিল মঙ্গলালিঙ্গিত কলেবৰ পৰম গম্ভীৰ শৌৰ্য্যবীৰ্য্য বিবিধ বিদ্যা-বিদ্যোতিতান্তঃকৰণ দান মান বিচাৰণ সন্তোষিত নানা দেশস্থিত নিযুত প্ৰজৰ জনবৃন্দৰ তপোবল আৰ সংশোধিত স্বপুষ্কল প্ৰতাপ সতত মনোগত দিগন্তৰ গতাতিশয় মহামহিম শ্ৰীশ্ৰীমৎ কমতেশ্বৰ ৰাজা মহোদয় মহানুভাৱ চৰিত্ৰেষু—

সৌহাৰ্দ্দপূৰ্ব্বক লেখনং প্ৰয়োজনঞ্চ। এথা কুশল। তোমাৰ কুশল সৰ্ব্বদা চাহি পৰঃ তুমি কহি পঠাইছা সোলা সুবাঞ্চে বঙ্গালৰ লেতাই লাগিছে। সুবাএ বঙ্গালক মাৰি কুবিদ্দিনৰ পথ খৌহোঁৱাইছে। আৰ দাউদ-খাঁ পৰিল আৰ দিলেল-খাঁ গায়া থাইছে আৰ পাৎসাও দিল্লীৰ পৰা আগবাঢ়ি আছিছে। এইখান কহিছা। এতেকে পাচত কাৰ ভয় জয় ইহাকতো নাজানি আৰু বুলিছা আমিও গড়-খাইৰ প্ৰবন্ধ কৰিছোঁ, তুমিও গড় বান্ধা লোৰ মুলুকতো মহলা কৰা হয় বুলিবাক পাবা। কিন্তু বাবেকালি লেৰতাবো ভয় ঘৰ আছে। একলাৰ মাটিছোঁ বুলি লোকি আনি যত্ন নকৰিব আৰ দিচো একেবাৰেসে আমাক এমত কৰিছে তাক আমি বাৰম্বাৰ যেমত কৰিছোঁ তাক তুমি আপুনি মনন্তবোৰ জানা আৰ শ্ৰীগোপালচৰণক পঠালোঁ সি লোৰ ঠাই নপাৱছিলেহি। তাৰ পৰত পাগলনীতাই কাটিছে বুলি শুনিছোঁ। এতেকে ইহাকে চাই আমিও অধিক কৰি মানুহ নপঠাইছোঁ আৰ সি ঠাইকো অধিক আনিবাক নালাগে। আৰ বাকী সমাচাৰ সি হয় শ্ৰীভীমা ও শ্ৰীনন্দন কহিবেক। ইতি শক ১৫৮৭, তাং ২৪ মাঘ। ১৪৮॥

প্ৰাণনাৰায়ণৰ পৰা চক্ৰধ্বজসিংহলৈ পত্ৰ।—ৰাজা প্ৰাণনাৰায়ণৰ লেখা স্বৰ্গমহাৰাজালৈ অনা এইখান।—

তোমাৰ উকিল অৰ্জুন শৰ্ম্মা ও শ্ৰীগোপালচৰণ আসি পাইলেক। তোমাৰ পত্ৰৰ বয়ান ও এই সকলৰ মুখ জবানেও সকল সমাচাৰ প্ৰীতি পূৰ্ব্বকে জানিলো তাত যে লেখিছেন তোমাৰ আমাৰ প্ৰীতিগোট নবীন না হয়, পূৰ্ব্বাপৰ চলিয়া গৈছে। ইদানীকো সেহি প্ৰীতিগোট যেমনে বৃদ্ধি হব তেমন কৰবেসে যুক্ত, এ উত্তম লেখিছেন। ইহাৰ শুনিয়া মন সন্তোষ পাইলোঁ। মনত এমন বোধ পাইলো যে তোমাৰ আমাৰ সেই প্ৰীতিগোট চলিয়া যাইবেক।

আৰ যে লেখিছেন তোমাকো বঙ্গাল বহুত দুঃখ দিছে ইহাক শুনি আমি বহুত সন্তোষ পাইচি। এ উচিত হয় আৰ তুমি সমস্তে জান আমৰা যেমনখান কাৰ ফিৰিয়া আপনাৰ ৰাজ্য লৈয়া যেমনখানি সন্তোষ পাইছি এমন সন্তোষ তোমৰাও একথা শুনিয়া পায়া থাকিবেক। আৰ তাকেসে মিত্ৰ বুলি, মিত্ৰৰ দুঃখেৰ সময় দুঃখ পইচে সুখেৰ কথা শুনিলে সন্তোষ হই। আৰ মগলুৰ সময় তোমাৰ মুকে যে আমৰা দুকি হৈছিলি তাক যে প্ৰশংসা কৰিয়া লেখিচি ঈশ্বৰে যদি আমাক একবাৰ ঘটাইচে বাৰবাৰ নিকি এমত হৈবেক।

ই জানই লেখিচ তুমি লিখি নাজানা কাল বলবন্ত, যি কিছু হৈছে কাল-ক্রমেই হৈছে। কালকহে ঘড়ি দুক্ষ কৰিব নপা, ইয়াক আক্রমণ কৰিবাক কেহো নাপাৱে; কিন্তু সেহি কাল ফিৰিলে সমস্ত অবলেও বলবন্তক সবে কৰিবাক পাৰে, এতেকে যে লেখিচ শত্রুকে যেমনে হ্রাস কৰিবাক পাৰি তেমনধান যত্ন কৰিবা যেন শত্রুৱে ছিদ্র নপিবাক নাপাৱে। প্রীতি লেখিছা। এ অর্থত আমাৰো এহি কথা। আৰ তোমাৰা আমৰা এক হৈলে শত্রুএও কোনো অৱকাশ নাপাইবেক। আৰ তোমাৰা আৰ আমাৰা সমস্ত শত্রুৰ ছিদ্র পাইব। এতেকে তাক লাগিয়া যত্নে ৰহিব। আমাৰ ফতেপুৰ নামে পৰগনা যে মগোল খালিচা কৰিয়া স্বাধীন কৰিছিল সে বশ পালিয়া তাকো আমাৰা পেড়ায়া লৈলি এখন তাত স্বাধিন হৈব। ইহাতে মিত্রেৰ উপচয় শুনিয়া তোমৰা যেমত সন্তোষ পাইবেন আৰু তোমাৰো যে সকল পৰগনা মগোল স্বাধীন কৰেণ তাকো তোমৰা ফেড়ায়া লৈয়া লেখিলে তেমনে আমৰাও সন্তোষ পাইব। অধিক কি লেখিম আপুনি সমস্তে জানা।

এ পত্র আগে শ্রীঅর্জুন শর্মা শ্রীগোপালচৰণৰ হাতে দিছিল আঞি নপৰছিল কাৰণ পালেহি। ইতি শক ১৫৮৮, তাং ৫ মাঘ। ভীমা ও সঙ্গে অনা এই পত্র। ১৪৯ ॥

চক্রধ্বজসিংহৰ পৰা প্রাণনাৰায়ণলৈ পত্র।—বেহাৰৰ ৰাজা প্রাণ-নাৰায়ণক প্রতি চক্রধ্বজসিংহ মহাৰাজাএ দিয়া এই লেখা।—

এথা কুশল। তোমাৰ কুশল সর্ব্বদা বাঞ্ছি। পৰং তোমাৰ লিখ আমিল। সমাচাৰ প্রীতিপূর্ব্বকে জানিলে। আৰ লেখ মগোলে মিত্রবজাৰ আমাক যেৰনধান কৰিছে জানিতো তাক তেমনধান কৰিবাক লৈ পাৰো। ইসলামিক আসি কাল উপস্থিত হৈছেচি। এতেকে গুৱাহাটীত যি কিছু লোক-জন আছে ইহাক নিক্রি কৰো, মিত্র বজাৰ গাঁৱাত যি কিছু আছে তাক মিত্র বাৰাই থবক।

আৰ বাকী সমাচাৰ শ্রীভীমা ও শ্রীনন্দনেৰ প্রমুখে জ্ঞাত হইবা। ইতি শক ১৫৮৯, তাং ২৮ শ্রবণ। ১৫০ ॥

একাদশ অধ্যায় ।

ৰামসিংহৰ অসম আক্ৰমণ।

ৰজাপাটত চক্ৰধ্বজসিংহ স্বৰ্গদেৱ ।—কাতিকত, বুধবাৰে, শক ১৫৮৫, তেবে জয়ধ্বজ ৰাজাৰ পুত্ৰ নাই, অৰাজক ভয়ে বাঁহগৰীয়া বুঢ়াগোহাঁই, ৰাজ-কীয়া বৰগোহাঁই, কেন্দুগুৰিয়া বৰপাত্ৰ-গোহাঁই, বৰুৱাৰ শহুৰ চেংধৰা বৰুৱা, বুঢ়াগোহাঁইৰ পিতৃ বাঁহগৰীয়া ফুকন, ভিতৰুৱাল গোহাঁই, এইসকলে আলচি ৰাজাৰ দদায়েকৰ পুতেকক চাৰিং ৰজাক মুকত তুলি আনি মহাৰাজাৰ আজ্ঞায়ে ৰাজা পাতিলে। শ্ৰীশ্ৰীচক্ৰধ্বজ মহাৰাজা হ'লত পাচে লোৰ্বেগ দ'লৰ গাৱতে থাকিল। বস্তন-বেগ ভটীয়াই গুৱাহাটীত ৰহিদ-খাঁত কলে, বোলে, "যি ৰাজাই বটা-বৰুচিহ্ন দিলে সি ৰাজা মৰিল। এখন আমি কি কৰিম?" পাচে ৰহিদ-খাঁয়ে বোলে, "ৰাজাৰ ভাই ৰাজা হ'ল; আত ভিন্ন আছেনেকি? সেই ৰাজাকে সেৱেঁ।" পাচে লোৰ্বেগ, বস্তন-বেগৰ লগত দিলাল-খাঁয়ে বাঁহবৰীয়াকে, গদাইকে পঠাই দিলে। সিহঁতক কোৱেৰনাত থৈছিলে। ৺এ নোতোলে দেখি ৰাজমন্ত্ৰীয়ে অনেক মন্ত্ৰণা কৰি চাঙত ৺ক বুলাই উচচত সিংহাসনত বহুৱাই আঠু পোনাকৈ দুই চৰণ মলিচাৰ ওপৰত থৈ ঠিয় হব নালাগে হেন কৰি মনাৱৰ উকিলক আগত ৰাখি পাৎসাৰ দুই অহদিক কম্বলানুগতে ৰূপৰ শৰাযেৰে ৪০০ সোণৰ মোহৰ দিয়ালে মাধচৰণৰ হাতে, আৰু ৰাজমন্ত্ৰীয়ে বচনে এইখান কৰ দিলে, বোলে, "৺ৰাজা ঈশ্বৰ ব্যতিৰেকে কাক সেৱা কৰো? যি কাৰণে উদয়গিৰি ৺ৰাজা ঈশ্বৰাংশ বিভূতি, অস্তগিৰি পাৎসাও ঈশ্বৰাংশ। এতেকেহে দুই জনৰ স্নেহানুৰূপ চলিছে। এতেকে ৰবলোকৰ নিৰূপ সন্মান তাকে কৰিব লাগে। মহাৰাজাও সেচাঙত আছে।" এইৰূপে অনেক কথা-বাৰ্ত্তা কৈ দুই অহদিক ৺ৰ আগৰ নিলে। সিহঁতে ৺ক সেৱা নকৰি উচালিন কৰি বটা-বৰুচিহ্ন দিলে। পাচে ৰাজমন্ত্ৰীয়ে পাৎস বৰুচিহ্ন ৺ৰ আগত সুৰ্বৰ্ণৰ শৰাযেৰে দিলেনি। ৺ও দুই হাত মেলি ধৰি ললে। ৰাজমন্ত্ৰীয়ে পুনৰ্ব্বাৰ পাচকালে আতৰাই ললে। পাচত সিসকল কটকীকো ৺ৰ আগ কৰিলে, আগত থৈ ৰাজকথাকো ৰাজমন্ত্ৰীয়েহে নিশেষ কৈছিলে। আৰু ৺ৰাজা বোলে, "মোৰ বেটী, তিনি লাখ টকা, নবৈ হাতী, লোকজন নাৰাখিবৰ কাৰণেহে দিলোঁ। এখন লোকজনকো নাপালোঁ, আৰ গীমনাকো নাপালোঁ। এই বুলি এক লিখা দি চন্দ্ৰকন্দলীকে, গদাধৰকে লোৰ্বেগ, বস্তন-বেগৰ লগত পঠালে। সন্দেশ দিলে—গাৰু ১০টা, কটাৰ ২০ বন, সোণৰ নাৰেৰে কণী ২ বন, হস্তীদন্ত ৩টা। ১৫৮৫ শকত ৯ পুহ ৰাজমন্ত্ৰীয়ে পাৎসাই অহদি উকিল সহিতে বিদায় দিলে। ১৫১ ॥

পাৎসাহে আহোম কটকী।—পাচে আমাৰ দুই কটকীয়ে ৰাজমহলত নাও থৈ ৭ মানুহ বৰ্তীয়া থৈ পাৎসাই ঘাটেগাড়িত চড়ি, আগৰাত ৪ দিন ৰহি দিল্লী পালেহি। পাৎসাহে অৰ্থদিয়ে জনালত হাচান-আলি নবাবৰ হাৱলী যমুনাৰ নিকটত আছে, সি বুজুক লৈছিলে, তাকে হাৱলীত তুলি দিলেনি। সনাতন কটকীয়ে লোৰ্বেগ, বক্সম-বেগক বোলে, "আমি ব্ৰাহ্মণ; কেমনে আহাৰ ব্যৱহাৰ কৰিম ই জাগাত?" পাচে লোৰ্বেগ যাই দেৱানত জনাই লোকজন আনি যমুনাৰ নিকটত দুই কটকীৰে ভিন্নে ভিন্নে বাসা কৰি দিয়ালে। দুই দিনৰ পাচত দেৱানে সিদা দিলে। দুই কটকীক চাউল ৬০০ মোন, সেহি চাউল ৮০ মোন, মুগ ৪০ মোন, কলা ২০ মোন, মচুৰ ২০ মোন, মাহ ৬০ মোন, ঘিউ ৪০ সেৰ, খালুক ৮ সেৰ, হালদি গুৰি ৪ সেৰ, হিং আদসেৰ, আদা ১০ সেৰ, গাখীৰ ৮ মাঠি, লোণ ২০ মোন, চিনি ২০ মোন, তেজপাত ১ ভাৰ, টাটি ৭ পাচি, বিলাতি পাণ ৮ পাচি, হৰিণা ৩ টা। তাত পাচে পাৎসাৰ সিদা পাঞ্চ দিন অন্তৰে দিলে। ৫০০ জন লোকজনক ২০০। তাত পাচে ৮ দিনৰ অৱসানে আমাৰ দুই কটকীক পাৎসাৰ হুজুৰ কৰালেনি। পাৎসাও তক্তৰ ওপৰে বহিছিল। তক্তৰ তলে তিনি খনপাৰ গালে পাৎসাৰ দাহিনে সুবৰ্ণৰ লাখুটি ধৰি আফলৰ্খা দেৱান আছিল, বামে উজিৰ। সেই ক্ৰমে ৰাজপুতৰ ৰাজা বামে যশোৱন্তসিংহৰ থাকা, তাৰ পাচ বাধা হাজাৰী, বাৰহাজাৰী, সপ্তহাজাৰী। তাৰ পাচে ৬, তাৰ পাচে ৫, তাৰ পাচে ৪, তাৰ পাচে ৩, ২, ১, এই ক্ৰমে অমাত্যবৰ্গ, হাতী, ঘোঁৰা, চিপাহী, বন্দুকধাৰী, ঢালী, ধনুকী, পাইকধাৰীৰ সহিতে চিত্ৰ-বিচিত্ৰ নানাবৰ্ণ কণাটি ফটিক, নানান পাথৰে ৰচিত দুৰ্গ, আনি, তক্ত, অভ্যান্তৰতে পকা পাথৰৰ গৃহ, তাহাত সুবৰ্ণৰ পতকা কৰি ঠাই ঠাই কাম কৰিছে। চিত্ৰ-বিচিত্ৰ সিতিতিক আমাৰ কটকীয়ে দি লেখিলে। তক্ত বাহিৰে ৭ খানি হৈ চতুৰ্ভিতি সমস্ত লোকে আছিল। সেই সময়ত দুই উকিলে আশীৰ্ব্বাদ কৰি হাত কৰযোৰে থাকিল। ১৫২ ॥

স্বৰ্গদেৱলৈ পাৎসাৰ উত্তৰ।—পাচে পাৎসাও শ্ৰীশ্ৰীদিল্লীৰ পতি শ্ৰীশ্ৰীযুত মহাৰাজা শ্ৰীযুত আমীৰ-অল্-উমৰাও আলমগীৰ পাৎসা পত্ৰ শুনি বোলে, "বৌচৰ সীমনাত কৰি আমাৰ নানি বড়াকে লৈছে যই এবি দিব দিব আৰ লোকজন যদি আমাৰ লোকে পাকুৰি আনিছে তাঁকো ছাড়ি দিব দিব।" এই বুলি উকিল দিদি লিখা এখনি দিলে আৰ পাণ তামোল খাব বুলি ১০০০ ৰূপেয়া দি পঠাই দিলে দেৱানে চন্দ্ৰকন্দলীকে, সনাতনকে দিল্লীৰ পৰা। আৰ

দুই উকিলক দুই যোৰ তত্ৰ বঁটা জামা ২, পাগ ২, পটুকা ২ খচ, চিট-পামৰি ২ খন, পেচপচ ২ খচ। পাৎসাৰ ঠাই কিছু নিদিলে। পাচে চকাৰ ছাত্তা-খাঁ নবাবে দুই কটকীৰ লগত পণ্ডিত-বাপুক পঠাই দিলে ৺ৰ ঠাইলৈ। ৺ও লিখাকে জামাযোৰাকে ওচৰালেকে নি পত্ৰ শুনিলে।

ছাত্তা-খাঁৰ লিখা এই,—

স্বস্তি সদুত্তমনিকেতন-নানাগুণালঙ্কৃত-নিজকুল-কমল
প্ৰকাশ দৈব-ভাস্কৰ শ্ৰীযুত বুঢ়াগোহাঁই সুচৰিতেষু—

সৌহাৰ্দ্দপূৰ্ব্বকলেখনং কাৰ্য্যঞ্চ আগে ই থানে সমস্তে কুশল, সি থানেৰ কুশল লেখিয়া সন্তোষ কৰাইবা, আৰ তোমাৰ দুই উকিল সনাতন ও চন্দ্ৰকন্দলীক ৺ৰ হুজুৰ ভেজিছিলা তাত আমিও তোমাৰ কাৰণে উমৰাওৰ ঠাই লেখিছিলোঁ। উমৰাও তোমাৰ ৺ক বহুত মেহৰ-মেহ কৰিয়া তোমাৰ দুই উকিলক পাৎসাৰ হুজুৰ ভেজিছিলে তাত তোমাৰ সেৱা-খেজমতত পাৎসাৰ তোমাৰ ৺ৰ ওপৰ যেমত স্নেহ, যেমত মেহৰ আৰু তোমাৰ দুই উকিলৰ মুখে জানিবা। আমাৰ উমৰাও তোমাৰ ৺ৰ উপৰে বহুত স্নেহ কৰি এক যোৰা জৰদাৰ শিৰপাও দিয়া আপোনাৰ এতাবী আদমি শ্ৰীপণ্ডিতবাপু উকিলক ভেজিছে। অতএৱ তোমাক লাগি লেখোঁ, তুমিও ৺ যেমনে উমৰাও খোচহাল হয় তেমত কৰিয়া শ্ৰীপণ্ডিতবাপুক চিতাপে বিদায় দিবা। আৰু এমত ব্ৰাহ্মণ এমত পণ্ডিত তোমাৰ ভাগ্যে যে ৺তোমাৰ অনুকুল কৰিবা যায়, ইহাক খোচহাল কৰাবা। তোমাৰ বহুত ভাল হব, ধৰ্ম্ম-কৰ্ম্ম দুয়ো হব। আৰু পেচকচ বাদ হস্তী, কপয়া যি কিছু বাকী ৰহিছে তাকো চমত্ত হাল কৰিবা তাকিত পঠাই দিবা, বিলম্ব কৰিবা বাধন ভাল নুই, আৰ তোমাৰ আমাৰ প্ৰীতি একলাগৰ কাৰণে আমাৰ দিল বহুত খোচে, তোমাৰ দিলতো সি দেখেৰ্থো। আজি তেৰ বৰিষ হ'ল আমি ইথানক আসিলোঁ, তথাপি আমাৰ ভাবুৰা এই কৰাৰ লালিবাৰ কেমন তোমাৰ। আমাৰ একলাগ আৰু দুনিয়াইটো দুই প্ৰীতি-একলাগ বহে, কিছু নাবহে। আমি যে তোমাৰ ভালকেহে ইচ্ছা কৰোঁ। আমাৰ লগত প্ৰীতি-একলাগটো ভাল নোহে, আৰ আমি তোমাৰ ভালৰ কাৰণেহে কহোঁ। পাৎসাৰ সেৱা-খেজমতত কবোষ্ট কৰিলে তোমাৰ ৺ আৰ বহুত ভালহে হব। অতএৱ পাৎসা যেমত তাক আপুনি জানা আৰ এমত কৰিবা, যেমনে তোমাৰ নৰনাৰী, গো-ব্ৰাহ্মণ সুখে থাকে তেমত কৰিবা, আৰ বাকী হকিকত তোমাৰ উকিল জবৰচন্দৰ

ও পূৰ্ব্বাদনদৰ সুৰতহয়ে শুনিবা বহুত, কি লেখিব আপোনে জ্ঞাতা। ইতি সন ১০৭৪, তাং ২৯, শক ১০৮৫ পালেহি। ১৫৩ ॥

কুকনলৈ মিৰাজ-খাঁৰ পত্ৰ।— আৰু মিৰাজ-খাঁৰ এই লেখা—

স্বস্তি সৰ্ব্বমঙ্গলানাং কৃতপৰমপ্ৰিয়দৰ্শী-বিজ্ঞাবৰ শ্ৰীযুত ফুকন বা

ও গোহাঁই সুহৃদবৰেষু—

শ্ৰীনবাব মিৰাজ-খাঁ নমা-লোয়া লিখ্যাপকাৰ্য্যং ধৰ্ম্মীপুত্তঃ, এথা কুশল। তোমাৰ দিগেৰ কুশল লেখিয়া প্ৰীতি কৰিবা, পৰং তোমাৰ ৺ৰ কাৰণ আমি ৺ দৰগাতে যেমত উচিত সুপাৰিচ লিখিছিলাম অনুসাৰে ৺ অত্যান্ত কৃপানুভাবে সানুগ্ৰহে পূৰ্ব্ব কৰাৰ জাউৰে চুকপ ও জবাও-জবৰন যে এনায়েত কৰিছেন লোৰ্বেশ, বৰুন-বেগ হজুৰহাল লৈয়া আসিতেছেন, ইহাৰো পৌছিলে। ৺ৰে অত্যান্ত প্ৰণতি লৈয়া লৈবাদ জ্ঞাপন কৰিবা। আমাৰ দিগেৰ সনাই তোমাৰ দিগেৰ ভোৰানন্দ ব্ৰাহ্মণ কেহ ইহানাৰ সঙ্গে চলায়া দিছি। সনাইৰ হস্তে ৺ৰ কাৰণ আমাৰ নিজ মহৰ হাল এক-জড়াও, বুকধুকি একজড়াও পহঁছি, কৃষ্ণ এক পোৱাল খাজা দিতে পাঠাইতেছি, পৌছিব। আৰ পূৰ্ব্বেহো ন লেখিছি হস্তী ও বলত যে পেচকোচ বাৰত ৺ৰ খানে তলব ইহাৰ ওয়াদা সম্পূৰ্ণ হঁয়। যদ্যাপি বাকী কাৰনে, নওয়া হস্তী বনহতে নবীন আছিতে ইকাৰণ ইয়াৰ পৰিশোধত বাকী ৰৈছে, কিন্তু বলত আপুনি আছিল। তখন উচিত আপোনাৰ ওয়াদামাফিক হস্তী ও বলত যে নিয়মে পেচকচ কৰে বাকী তাহা পৰিশোধ কৰিয়া আপনাৰ পূৰ্ব্বৰ ইস্থা হাল লেৱাও। আৰ নিয়মেৰ পেচকচ বাহিৰেক যে হস্তী ও কৃষ্ণ দৰগাতে যাজ্ঞা ইহানাৰ সঙ্গে চলায়া দেন, ইহাঁত খাতাৰ অত্যান্ত প্ৰভৃতি বিনয় ৺ দৰগাতে জ্ঞাপন হব। ইতি, সন ১০৭৬, তাং ২২ বহিচ্চা, মহৰম্, ইতি বাকী সনাই কহিব। আৰ তোমাৰ কাৰণ এক বাজুবন্ধ, পগৰাৰ এক, চলায়া দিতেছি, পৌছিব। লিখো পালেহি, শক ১৫৮৫। ১৫৪ ॥

মিৰাজ-খাঁলৈ ফুকনৰ পত্ৰ।—পাছে তাক তুমি বিদায় দিলে, পত্ৰে এই—

স্বস্তি পৰমোদাৰ-প্ৰতাপান্বিত-নিজকুলকমল-প্ৰভাকৰ-সৰ্ব্বদৰ্পখৰ্ব্ব-কুড়াঙ্ক-বলিত-কলেবৰ-সমৰভাস্মি-বীৰ্য্যলেশজনধিগম মহামহিম শ্ৰীযুত নবাব মিৰাজ-খাঁ মহোদয়-বচনিতেষু—

সৌহাৰ্দ্দপূৰ্ব্বক লেখনং, প্ৰয়োজনঞ্চ, এথা কুশল, তোমাৰ কুশল সৰ্ব্বদা চাহি; আৰু যেৱে তুমি সনাইত কৰি কৈ পঠাইলা ৺ বোলা ৺

তোমাৰ ৺ক পুতি ৰস্তম-বেগ, লোৰ্বেগৰ হাতত ৰকচিহ্ন কাটাৰী ভেজিছে, তাক তুমি অত্যন্ত প্ৰণতি যুক্ত হৈয়া গ্ৰাহ্য কৰাইবা । ইহাকো তুমি কি নিমিত্তে কহিছা, কিন্তু আমাৰ কুশলক বাঞ্ছাহে কৰিছা, এতেকে আমিও তোমাৰ বচনক ৰাখি যেমনে গৌৰৱপূৰ্ব্বকে তোমাৰ নাগে তাক গমন্তে কৰিলোঁ, আৰু পলাই ৰস্তম-বেগ, লোৰ্বেগতো নজৰে লেখা । আৰ তুমি যি হস্তী, ৰূপীয়াৰ কাৰণঙ্কহি পঠালা তাক আমি কাত্তিক মহিনে পলাইৰ হাতত ৰচিন্দৰ্খাৰ ঠাই লাখ ৰূপীয়া ভেজিলোঁ, এখনো ই অহাদিৰ গাতে চৌৱালিস হাজাৰ ৰূপীয়া, চৌৱাল্লিস হস্তী ভেজিলোঁ, আৰ যি কিছু হস্তী, ৰূপীয়া বাকী ৰহিছে তাৰ তাগাদ কৰিছোঁ । তিয়াৰ কৰিবাক নৌ-পাৰে, যেখন তিয়াৰ হয় ইহাকো তেখন ভেজিম, আৰ ইনানো কি নিমিত্তে নিবন্ধ হৈছে, যাতো সমস্তে লোক উজাৰ এই কাৰণেহে নিবন্ধ । আমি যদি দিবাক পাৰোঁ তেবে আমাৰহে ভাৰ ঘুচে । ইহাকতো আমি জানোঁ, আৰু দেখ, তুমিও পূৰ্ব্ব সীমনাৰ নিমিত্তে বচন বুলি হৈছা, সি যেমনে ৰক্ষা পাৱ তেমতধান কৰিবা । আৰ আমি অধিক কি কহিব, আপনি সমস্তে জানা । আৰ তোমাৰ অৰ্থে কস্তুৰী ২০, দস্তাৰ ২, সুৱাগী ত্ৰুৰি ১ সেৰ, কটাৰী ২০ খন । আৰ তোমাৰ কুশলাদি লেখিয়া সন্তোষিবা । ইতি, শক ১৫৮৫, তেৰিক ৮, মাস ফাগুন । ১৫৫ ॥

তিনি গোহাঁইৰ ৰচিন্দখাঁলৈ পত্ৰ ।—সনাতন চক্ৰকন্দলীয়ে নিয়ে ৰচিন্দ-খাঁলৈ তিনি গোহাঁইৰ এই লেখা—

এথা কুশল, তোমাৰ কুশল সৰ্ব্বদা চাহি । খোচান হৈবাৰ কাৰণ যি লিখিছিলা, কিন্তু পণ্ডিতবাৰ আৰাখে নাছিল । তথাপি আমি তোমাৰ বচনত ৺ চমস্থায় হজুৰ কৰাইলোঁ । ৺ও যেমন কথা-বাৰ্ত্তা হ'ল তাক পণ্ডিতবাৰ হেৰু-কনলাৰ মুখে জানিবা । পৰং পুৰ্ব্বাপৰেও নবাবসকলেও আৰাহিত কথা-বাৰ্ত্তা আমাৰ হৈয়া যায়, এখনো সি ঠাইৰ কাৰ্য্য-কাৰণৰ ভাৰ তোমাৰ ওপৰে, ই ঠাইৰ কাৰ্য্য-কাৰণ ভাৰ আমাৰ ওপৰে । অতএব ৺ যেমনে খোচহাল হয়, তেমন কৰিবা, তুমি বিশেষ মন বিধাৱন

গোট হব, কিবা কাৰ ভাল হয়, কিবা ভুল হয়, ইহাকতো নাজানি। এতেকে পূৰ্ব্বৰাবাণ গোটাহে জান, ইহাকে আপুনি জানা। আৰু হস্তী ৰূপাৰ কথা যে কহিলা হাঁ কহিবাক পোৱা; কিন্তু যি কিছু হয় আনি আগুৱা দিছোঁ। আৰ যি কিছু দিবলৈকো আছে তাকো আনি পঞ্চমী হৈলে দিব। ইহাত কিছু অসন্তোষ নকৰিবা। আৰ বাকি সমাচাৰ যে কিছু হয় তাক উকিল-সকলে জনাইবেক। বুঢ়াগোহাঁইয়ে সন্দেশ দিয়ে,—গাছ ১০, কিম্খিৰি কতিপ ৫, কটাৰী ১০, খাৰুক ৬ তোপা, হস্তিদন্ত ২, জুৱাকাঠ ২ সেৰ। বৰপাত্ৰ গোহাঁইয়েকো গাছ ৪, কিম্খিৰি কতিপ ২, কটাৰী ১২, খাৰুক ২ তোপা। বৰগোহাঁইয়েকো এই বাবতে সন্দেশ। ইতি, শক ১৫৮৭, শ্ৰাৱণ মাস; চন্দ্ৰ-গন্ধীয়াতে দিলে। ১৫৬ ॥

স্বৰ্গদেৱৰ ওচৰত নচিদ-খাঁৰ উকিল।—মহাৰাজাও লিখাকে, জোনা-যোৰাকে ওচৰলৈকে দিব দিলে। শীঘ্ৰ পণ্ডিতসকল তুলি বিদায় দি পঠালে। তাত পাছে নচিদ-খাঁয়ে হস্তী ৰূপাৰ কাৰণে মহাৰাজাৰ ঠাইলৈ হেক-কমলক পঠাই দিলে। লেচাঙত ৺এ হেক-কমলক তুলিবলৈ আনিব দিলে। ৰৰুৱাৰ পাই হেক-কমলে বোলে, "মই সোৰ্বেগ, বঙ্গল-বেগৰ সগত আছি ৺ক ওচলিসহে কৰিছোঁ, সেৱা কৰা নাই, এখনো মই ওচলিসহে কৰিম, সেৱা কৰিব নোৱাৰোঁ।" এই কথা ৺ও শুনি বোলে, "সি পাৎসাৰ অষ্টৰি, পাৎসাৰ আগ্ৰাৰে আহিছিল মিৰিজাও সেৱা নকৰি ওচলিস কৰিলে। ই কিয় সেৱা নকৰিব?" এই বুলি খং কৰি তাক ওলোটাই বহাই দিব দিলে। পাছে হেক-কমলেও ৺ৰ খং দেখি দুই চাৰি দিন অন্তৰে বোলে, "মই সেৱা কৰিম।" এই কথা শুনি ৺এ বেলাতে নি তাক তুলি বিদায় দিলে। তাত পাছে নচিদ-খাঁক তোলাই হৈয়দ পিৰোজ নবাব হৈ হৈয়দ জাফৰ উকিলক পত্ৰ-সন্দেশ দি পঠাই দিলে। ১৫৭ ॥

চক্ৰধ্বজসিংহৰ ৰাজ্যাভিষেক।—পাছে ৺দেও তাক তুলি ৰাখিলে। মাঘ মাস বুঃ ২৩, শক ১৫৮৫। আহোমত লেচাঙত পাট পাতিলে, সেওঁৰ পুত্ৰ-নাতিসকলক ৰাখিলে। বৈশাখে ৰাজা অভিষেক হয়, শক ১৫৮৬। পৌষে ৰাজা গড়গ্ৰামলৈ আহিল। ৰাজা গৃহ কৰি তুষ্টি মাথত পূৰ্ব্ব পাটত গৃহাৰম্ভ কৰি বহিল শক ১৫৮৬। ৰাজা হয়া সেওঁৰ জীয়েক দুইজনা কুঁৱৰীক ৰাখিলে। বৰবৰুৱাৰ জীয়েকক ৰজকুঁৱৰীৰ পৰ্ব্বতীয়া কুঁৱৰীৰ বিষয়

দিয়া কুঁৱৰী পাতিলে। কুঁৱৰীয়ে ৰাজা পাই কিছু গৰ্ব্ব বাঢ়িলহেন মহাৰাজা চক্ৰধ্বজে জানি গৰ্ব্ব চুৰ কৰি মেচাগৰীয়া বৰগোহাঁইৰ জীয়েকক বৰকুঁৱৰী পাতিলে। বৰবৰুৱাৰ জীয়েকক পৰ্ব্বতীয়া কুঁৱৰী পাতিলে। শক ১৫৮৬ চৈত্ৰ মাহ। ১৫৮ ॥

চক্ৰধ্বজসিংহৰ যুদ্ধৰ আয়োজন।—যাৰ পুনৰ্ব্বাৰ বঙ্গালে মহাৰাজাত ৩ লাখ টকা, নবৈ হাতী খুজি অধিক গৰ্ব্ব বচন বুলিলে হেতাৰ জানক কটকীত কৰি। এই কথা শুনি ৰাজা চক্ৰধ্বজে মহাক্ৰোধ কৰি বচন বুলিলে,—"বঙ্গালৰ অধীন হৈ থাকিবতকৈ মৰণেহে উচিত।" তাত পাচে মহাৰাজা পাত্ৰ-মন্ত্ৰী সহিতে আলচ কৰিলে বঙ্গালক খেদিবাক প্ৰতি। সেই বেলা বৰবৰুৱাৰ পুতেক লাচিত-ডেকাক বৰফুকন পাতি পঠালে কলিয়াবৰলৈ কুতুবাটৈঃ চাই। ই ঠাইতে বঙ্গালৰ কটকীকো ৰাখিলে। যুদ্ধ কৰিবাকো আজ্ঞা দি পঠালে বৰফুকনলৈ। আৰু বৰগোহাঁই, বুঢ়াগোহাঁই, বৰপাত্ৰ-গোহাঁইকো যুদ্ধলৈ পঠালে। সেই বেলা বৰগোহাঁই ফুকন, চাৰিঙিয়া ফুকন, বৰবৰুৱাৰ পুত্ৰ নিমাতী ফুকন, দিহিঙ্গীয়া ফুকন, নাওবৈচা গন্দিকৈ-ফুকন, এইসকল প্ৰমুখ্যে সমস্তে লোক পঠালে গুৱাহাটী মাৰিবলৈ, ভাদ্ৰ মাহ, শক ১৫৮৭। প্ৰথমে দিহিঙ্গীয়া ফুকনে বাঁহবাৰীত কোঠ মাৰিলে, লাল-বেগ, লোচন-বেগক ধৰিলে, ঘোঁৰা পালে ২টা, ঢাল তৰোৱাল পালে কিছু। ১৫৯ ॥

যুদ্ধ আৰু বঙ্গালৰ পৰাজয়।—তাত পাচে সমস্ত লোকে হৈয়া কাজলীত যি কিছু বঙ্গাল আছিল, নিশেষ কাটিলে। যি পঞ্চ সৰ্দ্দাৰ আছিল সিও পৰিল। উত্তৰ কোলে যি বঙ্গাল আছিল তাকো কাটিলে। তেনে গুৱাহাটীত ধৰিলে ৰাহি আগোলে। দিহিঙ্গীয়া ফুকনে, নাওবৈচা ফুকনে দখল কোঠ ছাহবুৰুজত উত্তৰকোলে দিছিলে। এই সময় বঙ্গালেও ইটাগুৰি বাঁধ হৈ আহোমক ধৰিবাক গ'ল। পাচে তাৰে এক কোঠত বঙ্গালে ধৰিলেহি। কলঙ্কুৰ পুতেকে আগবাঢ়ি খেদি ধৰিলে, দুইকো দুই সমুখ হল, হাতে হাতে কটাকটি কৰিলে। পাচে কলঙ্কুৰ পুতেকক ঘা মাৰিলে; এখনপিৰে গ'লে। পাচে উত্তৰকোলে নিজৰ লোক কাটিলে। নাম্মাণৰৰ পুতেক খুজাগুৰীয় নাৰাখোৱা, কলঙ্কুৰ পুতেক দিহিঙ্গীয়া ৰাজখোৱা, দুই প্ৰমুখ্যে আনো-লোক দুই-চাৰি পৰিল। তথাপি মহাৰাজাৰ ভাত খাকি যুদ্ধলোৱে লেলিলে। তাত পাচে আমাৰ লোকে ইটাগুৰিত পুৱতি নিশা গড়ত উঠিলহি সেই যুদ্ধত নোৱাৰি বঙ্গাল ভাগিল। বঙ্গালেও দিন-চাৰেকৰ পাচে নাৰে ধৰিলেহি।

সোৱাৰি বঙ্গাল ভাগিল। সেই ভয়ত গুৱাহাটীৰো লোকো ভাগিল। কাত্তিকৰ ১৬ দিন যাওঁতে ইটাখুলি নাৱি আহোমে ললে। যত বঙ্গাল আছিল তাকে কাটিলে। গুৱাহাটী এৰি বঙ্গাল পলাল, শক ১৫৮৭। হাতী, ঘোঁৰা, হিলৈ, টকা, ধান, যি কিছু পাৎসাৰ ভণ্ডাৰত আছিল সকলো আহোমে পালে। আৰু চৈয়দ পিৰোজ-খাঁ নবাব, চৈয়দ চানা গম্ভীৰ, বীৰ-বহুচিক যাৰ যত লোক ভাগি পলাল তাকো আহোমে খেদি গৈ নানাথানুৱত ভেটি ধৰি আনিলে কতো কাটিলে, বাকবোৰ গড়গাওঁলৈ আনিলে। আহিলাপাতি বিস্তৰ পালে চৈয়দ পিৰোজৰ বেটা পাহৰ-খাঁ, চৈয়দ হচন এবাই খ'ল। আৰু আমাৰ লোকজন যি থানথানায়ে আগে ধৰি নিছিলে তাকো পাই আনিলে। বঙ্গালক মাৰি বধ জয় হ'ল। তাত পাচে ৮দেৱে গোহাঁইবোৰেৰে আনচিলে গড় বান্ধিবলৈ। ১৬০ ॥

গুৱাহাটীত গড়।—পাচে বীৰপৰীয়া বুঢ়াগোহাঁইক ৮দেৱে পাঠিলে বোলে, "গুৱাহাটীতে আমাৰ লোক বিসতে নহিব পাৰে তাকে হল চাই গড়খন বান্ধাইক যাই।" পাচে গোহাঁয়ে ৮ তাৰ আজ্ঞাই আহি বৰগোহাঁই, বুঢ়াগোহাঁই, বৰফুকন, এইসৰ প্ৰমুখ্যে যত কান-ফুকন আছিল সকলে সমালোচনা কৰি মহাৰাজা চক্ৰধ্বজৰ আজ্ঞায়ে বিশ্বকৰ্ম্মে নিৰ্ম্মিত যেন উত্তৰকোণে, দক্ষিণকোণে গড় বান্ধিলে। বৰফুকনো সিতাতে থানে ৰহিল; শক ১৫৮৯, মাস ফাগুন। ১৬১ ॥

শৰাইঘাটত ৰামসিংহ।—তাত পাচে অৰংজেব পাৎসা শুনিলে, পুনৰ্ব্বাৰ আহোমে গুৱাহাটী শৰাইঘাট ললেহেন, চৈয়দ পিৰোজ-খাঁ নবাব আদি কৰি সকলো উমৰাও লোক ধৰি নিলে আহোমে, আৰ পাৎসাৰ মানুহ সকলো পৰিল। আৰ মান্ধাতাৰ নাতি জয়সিংহৰ বেটা ৰাজা ৰামসিংহক পঠালে গুৱাহাটীৰ গড় মাৰি আহোমৰ দেশ উদ্ধাৰ কৰিবলৈ। পাচে ৰাজা ৰামসিংহে আহি চৈত্ৰে প্ৰবেশ হ'ল, শক ১৫৮৯। ৰামসিংহই শৰাইঘাটত দেখা দিলেহি; শক ১৫৯০, মাস ফাগুন। ৰামসিংহে আহি যুগুৰি খোপাত থাকি পিৰোজ-খাঁক ১৪ মানুহ সহিতে পত্ৰ-সন্দেশ দি সবাজনা ফুকনলৈ বীৰৰ বচন বোলি পঠালে, বোলে, "শুনিছোঁ, তযো বৰবৰুৱাৰ বেটা, ডাঙৰ মানুহ। মযো অমেৰৰ মান্ধাতাৰ নাতি ৰাজা ৰামসিংহ।" বোলে, "তাগ্নি লোক দুই ধৰি লেহাই দিব। আৰ কোনো বস্তুৰ যদি ৰাজি থাকে আমাৰ ঠাই লেখিব, তাক আমি চলাম।" ১৬২ ॥

যুদ্ধৰ সমাৰোহ।—পাচে ফুকনে তাক আনি দপলবত তুলি হাটখুলিত উকিলক ৰাখিলে। পাচে ফুকনে ৮ জনাই বোলে, "দুই যদি লেঠাই দিব যেন সি বুলিছে আমি দুই বৰিষ লেঠাই কৰিম। আৰু দূৰ দেশৰ পৰা তাঙ্কি আহিছে, যদি কোনো বস্তু নপঠৈছেহি আমাৰ ঠাই দেখিব, আমি দি পঠাম।" এই বুলি কোনোবাখোৱাকে, লোগনকে পত্ৰ-সন্দেশ কিছু দি পঠাই দিলে। তাক আগচৰ্কীয়ালে পাই হাতত কৰি দি বান্ধি দৌৱাৰ জীনত আবি ৰামসিংহৰ আগ কৰিলে। পাচে ৰামসিংহে দুই উকিলক সুধিলে, বোলে, "তহঁত কোন?" বোলে, "আমি উকিল।" "যদি উকিল, চিহ্ন কি?" বোলে, "চাহেব, পত্ৰ-সন্দেশ আমাৰ লগত আছে।" পাচে যেনি দেখালত প্ৰমাণ পাই, দৌৱাৰ জীনত আবি মিটৈ দিলে তাক দায় ধৰিলে উকিলক কিয় এমত কৰে। সি বোলে, "চাহাব, এমত কথা আমাত বোৱা নাই, নাচুচ বুলিহে পাকুৰি আনিলোঁ।" মহাৰাজা চক্ৰধ্বজেও বৰগোহাঁই প্ৰমুখ্যে ডাঙ্গৰীয়াসোকলক যুদ্ধক লাগি পঠালে। শৰাইত বুঢ়াগোহাঁই ৰহিল। পাণ্ডুত বৰগোহাঁই, কুকুৰাত নাক-চোৱাল বৰপাত্ৰ-গোহাঁই, শৰাইত দিহিঙ্গীয়া ফুকন, পানীত নাওবৈচা ফুকন, পাণ্ডুত বৰগোহাঁই ফুকন, অমুৰ-আলিত কলিয়াবৰীয়া ফুকন, বংহৰাত চাৰিঙ্গীয়া ফুকন, আম্ৰাকত বৰফুকন, এইক্ৰমে সকলো যুদ্ধক সমুখে সাৱধানে ৰহিছে। ১৬৩ ॥

শৰাইঘাটত যুদ্ধ।—তাত পাচে বঙ্গালে যুদ্ধ দিলে। আমাৰো বৰফুকন প্ৰমুখ্যে সবে যুদ্ধ কৰিলে, শুক্লপক্ষে ১১ দিন গৈতে বৈশাখ, জেঠ, আষাঢ়, শ্ৰাৱণ, এই চাৰি মাস মহা যুদ্ধ কৰিলে। তথাপি বঙ্গালে লব নোৱাৰিলে গুৱাহাটী। সবলো স্থিতি ৰহিল গুৱাহাটী আৰবি গড় ভাঙ্গিবাক মনে। পাচে বঙ্গালে পাণ্ডুৰেদি গাত খানি গাতত গাৰ ভৰাই এক বেঞ্জ গড় ভাঙ্গিলে। সেই বেলা যুদ্ধ অনুকূল হ'ল। এতেকে আচামে তৎকালে উপায় কৰি গড় বান্ধিলে। পুনৰ্ব্বাৰ সাৱধানে ৰহিল। পাচে পাণ্ডুৰেদি নোৱাৰি শৰায়ে গাত খানি খাৱে পুতি চাৰিটা বঙ্গাল গড়ত উঠিলহি। আচামে ডাঙ্গৰ কাঠ নগৰাই পঠালে। কাঠৰ লগতে বাধনি গাড়-পুৰ ভাগি ৰহিল, উঠিব নোৱাৰিলে। আৰু বৰদেউনীয়া আহি নঠিয়াতে কাণ-গুনী নোপোৱা ঠাইত কাঠ-গড় দি থাকিলহি। গড় আধাবান্ধা হইছোতে বুঢ়াগোহাঁইৰে লোকজনক গড়ৰ পৰা ওলাই ধৰিব দিলেহেঁ। তেনে বৰদেউনীয়া ভাগি পলাব। কটা এৰি জীয়া মানুহ পালে ৫১ টা, উটমাই বৰম্বাক পালে, আহিনাপাতি পালে কিছু। পাচে বঙ্গালে হইঁৰি আগিয়াঠুঠিৰ পৰ্ব্বতত

ৰহিলহঁতে ; আষাঢ় মাহ, শক ১৫৯১। পাচে গোহাঁইবিলাকে ৰহিল গড়ত ফুকন লোকক লোৰাকোঁৱৰে ৺ আহোমে মাহি দুৰ্ব্বচন বুলিলত পুৰণী দিশা গড়ৰপৰা ভুলাই আনাৰিত বঙ্গালক ধৰিলেহঁতে, বঙ্গালো তাতে হেন হ'ল। পাচে যোৱা যেনি বঙ্গালে ধৰিলেহঁতে, বিস্তৰ লোক পৰিল। আচান ৰহিব নোৱাৰি পুনৰ্ব্বাৰ গড়তে ৰহিলহি। পাচে আশিনাঁচুটিৰ পৰা কেচাসেকে ভুৰি বঙ্গাল ৰহিল। আচাযেও ওলাই শ্ৰাৱণ মাহ, বৃহস্পতিবাৰে, ২৮ দিন গতে আনাৰিত , পচতীয়াত বঙ্গালক খেদি ধৰিলেহি। আহোমৰো দশ হাজাৰ লোক পৰিল। বলে নোৱাৰি আহোমেও উলটি গড় ভিতৰত সোমালেহি, শক ১৫৯১, মাহ শ্ৰাৱণ, বৃহস্পতিবাৰ, ২৩ দিন গত। ১৬৪ ॥

চক্ৰধ্বজৰ মৃত্যু।—পাচে বঙ্গাল নৱজলে উজাই গ'ল। সেই বেলা পানীত ৰণ যুদ্ধ হ'ল। আহোমৰো হোঁহোঁকাই আমৰাজুৰিলৈ আনিলে। পাচে ৰৰফুকনে যেনি তৈ পাচৰপৰা নাদুহ গদিয়াই যুদ্ধ কৰালে, বঙ্গাল অনেক পৰিল। পানী সৰ্দ্দাৰ ৰচিদ-খাঁ, পৰিল, ফিৰিঙ্গি পৰিল। তাত পাচে তিনিলটিয়াত যুদ্ধ হ'ল। তাতো বঙ্গালে নোৱাৰিলে, ১৫৯১ শক। ৰাম-সিংহে আপোনাৰ জাগাত ৰহিলহি। এই কথা ৺ত কবলৈ ৰৰফুকনে ৰাম কটকীক পঠালে। ৺ও আনন্দ হৈ ডাঙ্গৰীয়াবোৰক সোণৰ প্ৰসাদ দিলে। মৰণে টিতালিত ৰাজ্য ৰাজা চক্ৰধ্বজে পূৰ্ব্বৰতে ধাপি পাৎলা সমুখ হৈ ৰহিল। তাত পাচে ৰসনাৰী লেৰক নিয়া মহাৰাজা তাত্ৰিৰ হাতত সমস্তে আগ কৰি ঈশ্বৰত মন সমৰ্পিয়া তাহেকেকো শিশু-বোদ্ধ দি ৰাজ্য ভাৰ দি চক্ৰধ্বজ ৰাজা স্বৰ্গী হল ১৫৯১ শকত, তাম্ৰ মাহ। ১৬৫ ॥

তাত পাচে ৰামসিংহে মীৰকে ৰামহৰি কাজিকে পত্ৰ-সন্দেশ দি পঠালে বোলে, "আমাৰক গুৱাহাটী চাৰি দিয়ক, পূৰ্ব্ব ধাৰণে প্ৰীতি হৈ থাকোঁ।" এই বুলি পঠাই দিলে।

ৰামসিংহৰ লাচিত ৰৰফুকনলৈ পত্ৰ।—পত্ৰো এই—

স্বস্তি সমস্তাৰিকুল-তুম্ভকাৰণ্যদাৱাগ্নি-সদৃশ-সকল-দিগ্সুন্দৰী-কৰ্ণপূৰীকৃত-কীৰ্তিপুঞ্জক সকলশক্ৰমস্তকমণি-নিৰাজিত-চৰণকমলযুগলস্থ-কুশলশতপত্ৰ-প্ৰকাশকৈকাদিত্য সমস্তাশা-কৰ্ণমল্লানন-সমীৰণ-স্বনিত-প্ৰতাপানল-ৰাজকুলতভবেষু শ্ৰীমৎৰৰৰা-ৰুৱেষু ফুকনেষু—

পৰম প্ৰীতিপূৰ্ব্বক লেখনং কাৰ্য্যঞ্চ আৰ বিশেষ সমাচাৰ লিখা সমেত তোমাৰ লেখালে ও এৰন চাঙ্কুথা ও আবদুলা সোনা মনুষ্যাকে

ভেদ কৰিয়া আছি, এতেকে একত প্ৰীতি নাল লাগে তোমাৰ পিতাৰ চাতে নবাব আহুলায়াৰ-খাঁৰ সঙ্গে প্ৰাচুৰ্য্য কৰিছিলেন। ও এখন যদি তোমৰা তবে কৰিতে যত্নে থাক তবে তেবে তোমাৰ যশপ্ৰতিষ্ঠা নাহৈলাৰ নাহি, ৰৰাই হৈবেন। আৰ দোমনৰ্মধ্যে স্বৰ্গকে কপৰা স্বস্থনিৰ্দ্দায়ত কাৰণ হলক ভাবিবেন তবে যি প্ৰীতি সকল ভাব কৰিছ তে প্ৰীতি ইহ ভাৰ তোমৰা যে কাৰ্য্য কৰিবেন ইখানে হান প্ৰতিষ্ঠা সৰ তোমাৰ, যাতে এই প্ৰীতি চন্দ্ৰ-সূৰ্য্যাৱধি অতএৱ প্ৰীতিবিৰ্দ্ধিখনি সান কৈলেবেন সেৰূপ সাৱহিত প্ৰাকত্ত কৰিছ্য ইহাৰ প্ৰত্যুত্তৰ চিতাপ পহচাইবা। আৰ অধিক কি লেখিম। আপুনি সমস্তে জান, ইতি, শক ১৫৯১। সন্দেশ—বানাত ১ থান, কাচৰ বান ৪ টা। ১৬৬॥

বৰফুকনৰ ৰামসিংহলৈ পত্ৰ।—আৰ পাচে বৰফুকনেও মীৰকে ৰামহৰি কাজিকে তুমি কুশলাদি বাৰ্ত্তা পুচি বোলে, “ভাল, মোৰ পিতৃয়ে আহুলায়াৰ-খাঁয়ে যি প্ৰীতিগোট কৰিলে সেই যশস্য অদ্যাপিও কহে। এখনো যদি তেমন থান কৰিব পাৰা তোমাৰ আমাৰ প্ৰীতিগোট চন্দ্ৰ-দিবাকৰ থাকেমানে যশস্য ৰহিব। এতেকে এই প্ৰীতিৰ যদি ইচ্ছা থাকে তেবে পণ্ডিত ৰায়ক পঠাব। এই বুলি এক লেখা দি নিবকে ৰামচৰণকে মীৰ, ৰামহৰি কাজিৰ লগত পঠাই দিলে।

পত্ৰো এই—

স্বস্ত্যশেষ-গুণবিভৱ-পাণ্ডুৰ-যশ-পুণ্যাস্ফাইত-প্ৰৱৰদ্বিজন-শত্ৰাশ্ৰান্ত-

সন্তোষসংস্থাৱক শ্ৰীশ্ৰীযুত মীৰ্জ্জাৰাজা জয়সিংহাত্মজেষু—

শুভময় লেখন পৰং কাৰ্য্যাঞ্চ আগৌ এখানে কুশল। পৰং তোমাৰ মঙ্গল, পৰং তোমাৰ মঙ্গলৰূপ কুশলক সদা পৰিবাঞ্ছি। আৰ অপৰ বিশেষ তুমিতো এখন চাকুথা খান থাহুমুলাক পঠায়া যিৰূপ বাৰ্ত্তাক কহিছা সিৰূপ মিত্ৰাতিপথ যদি এখন তোমাত হন্তে ৰহিত তবে মিত্ৰৰ সাপেক্ষ ভজিব যে মিত্ৰৰ লোক কাম এইহে যোগ্য। শ্ৰীযুত ৰৰবকস্থা মোৰ পিতৃকে আহুলায়াৰ-খাঁ সহিত প্ৰীতিগোট কৰিছিল সেই যশস্য অদ্যাপিও প্ৰকাশ কৰে এখনো যদি তেমন থান কৰিব পাৰা তোমাৰ আমাৰ চন্দ্ৰ-দিবাকৰমানে যশস্য ৰহিব। এতেকে এইহে প্ৰীতিৰ ইচ্ছা থাকে যদি তেবে মোৰ ঠাইক পণ্ডিতৰাইক পঠাই দিবা। আৰ অধিক কি কহিব। তুমিও অম্বেৰৰ অধিপতি জয়-সিংহৰ বেটা ৰাজ্ঞাতাৰ নাতি। এমন জনৰ যে কয়াৰ কৰি প্ৰীতি যে কৰা

যাৰ একে চাক সুযোগা ব্যৱহাৰেতে হয়, অন্যমত নাহয়। আৰ আমাৰ ঠাইৰ সমাচাৰো শ্ৰীনাৰায়ণ আৰ ৰামচৰণ তোমাৰ ৰোৱাতে কহিবেক। ইতি, শক ১৫৯১।

সন্দেশ দিলে,—হস্তিদন্ত ২ টা, শাঙ্খ ৬ টা, কটাৰী ৪ খন, আগৰ কাঠ ১০ সেৰ, গাঠিয়ান ১ মোন। ১৬৭ ॥

ৰামসিংহেৰে গুৱাহাটি খোজে।—পাছে দিনকে ৰামচৰণকে দৰ্বাৰলৈ নি তুলি ৰামসিংহে কুশলাদি বাৰ্ত্তা পুছি বোলে, "ভাল, মই দীনকে পণ্ডিতৰায়কে পঠাই দিম। তোমালোকে বৰফুকনলৈ জনাই পঠা।" পাছে দিনে ৰামচৰণে বৰফুকনলৈ জনাই পঠালে। ফুকনেও পণ্ডিতৰায় আহিবৰ হেন জানি কৌপতীয়া কটকীত কৰি ৺লৈ জনাই পঠালে। ৺ও শুনি বঙ্গালৰ কটকী তুলিবলৈ চন্দ্ৰতাপ, মসচা, কটকীক তামোল-পাণ সোণৰূপৰ কাঁহি যতন কৰিলে। বঙ্গালক দিবলৈকো সন্দেশ,—হস্তিদন্ত, শাঙ্খ, আগৰ কাঠ, গাঠিয়ন, কটাৰী, বালুক, পাটি-কাপোৰ, এই সকল দিবলৈ যত্ন হল। পাছে ৰামসিংহে দিনকে ৰামচৰণকে পুনৰ্ব্বাৰ দৰ্বাৰলৈ নি বোলে, "বাদসাৰ উকিল গতাগত কৰে, কাৰ্য্য কামতো কিছু নহল। ইবাৰ মই উকিল নপঠাওঁ। যোগাড় কৰি বোলো, ইহাক কৰি যাই লোক গুৱাহাটি চাৰি দিয়ক। আক ছেৱন কিৰোজৰ বেটাকে ছেৱন চালাকে এৰি দিয়ক। আত কৰি যদি মই অধিক খোজো বঙ্গালকে বোলো, এই হাতৰ তৰোৱালে কাটিব, এই পৰমেশ্বৰীয়ে মোক খাব।" আৰু কণ্ঠৰ মুক্তামণি হাতে ধৰি বোলে, "এই মহালক্ষ্মীয়ে মোক এৰিব, আৰ মোৰ উৰ্দ্ধপুৰুষসকল নৰ্কগামী হব। এই কথাও যদি মন্নাত নাধাৰ তেবে লোহিতৰ মাজত নামগোসাঁই আছে, নদিকূলত শপত কৰিম। বৰফুকনে যদি এই কথা মানে, তবে যাকে খোজে তাকে দিম।" এই বুলি উকিল-পত্ৰ লিখি দিনকে ৰামচৰণকে বিদাই পঠালে। ১৬৮ ॥

বুঢ়াগোহাঁইৰে গুৱাহাটি লৈবিলে।—এই কথা ৺এ শুনি যি সব আউ-ভাইছিল তাকো ৰাখিলে, বৰফুকন প্ৰমুখ্যে সমস্ত লোকে গুৱাহাটি এৰি দিবলৈ ইচ্ছা হ'ল। পাছে বুঢ়াগোহাঁইয়ে বোলে, "আমি গুৱাহাটি এৰি দি কোন ঠাই ৰহিম? পাছত লেকি ৰামসিংহৰ শপতত ৰহিব?" পাছে ৺ও বুঢ়াগোহাঁইৰ পক্ষকে ৰাখিলে, গুৱাহাটি এৰি নিদিলে। তাত পাছে বঙ্গালেও নাৱে-ডবে পাণ্ডু-শৰাইঘাটত ধৰিলেহি। পাছে যুদ্ধ ভঙ্গ হৈ বঙ্গাল ভাগিল। ভাটীয়াই আগিয়াঠুটিত ৰহিলগৈ, চৈত্ৰ মাহত, শক ১৫৯২। আত

পাচে ৰামসিংহৰ পুত্ৰক পাৎসাৰ ঠাইত মছলমানিক কৰেহেন দুঃকীৰ্ত্তি শুনিয়া গৈল, যেন যুদ্ধ নকৰি এই এক কথা কৰা। তাত পাচে ৰামসিংহে মিত্ৰ হওঁ বুলি গড় খুলি পঠালে কটকীত কৰি। পাচে উদয়াদিত্য ৰাজা প্ৰীতিমো নছল, গড়ো নিদিলে। পাচে ৰামসিংহে আগিয়াঠুঠিৰপৰা ৰঙ্গামাটিলৈ গল। পাচে এই কথা কলৈনে বাব কটকীক পঠালে। ৰজা শুনি আনন্দ হৈ সকলকে যথাযোগ্য প্ৰসাদ দিলে। ১৬৯ ॥

লাচিত বৰফুকনৰ মৃত্যু।—তাত পাচে বৰফুকনো মৃত্যু হ'ল। তাহঁৰ ককায়েক নিমাতী ফুকনক বৰফুকন পাতিলে। উদয়াদিত্য ৰাজাও তিনিজনা গোহাঁই আদি কৰি সকলকে বৈৰাগীত শৰণ লগালে। মোৱামৰা আদি কৰি সকলো ঠাকুৰলোকক শৰণ লগাবলৈ ধৰিলে। পাচে সকলো গোহাঁয়ে মনে মনে সকলোৱে সমালোচনা কৰি ৰাত্ৰিয়ে উদয়াদিত্যক ধৰিলেহে। চাৰিংগীয়া বৰবৰুৱাক, পাণী লেগুৰক শিতাতে কাটিলে। ১৫৯৩ শকত, ভাদ্ৰ মাহত, মহো-ৰাত্ৰি সব গোহাঁয়ে উদয়াদিত্যক মাৰি ৰাজা হ'ল। পাচে বৈৰাগীকো মাৰিলে, লোহিতাতো মৃত্যু কৰিলে। তাত পাচে অভিষেক হৈ ৰামধ্বজ নাম ললে; শক ১৫৯৬। ১৭০ ॥

ৰামধ্বজৰ মৃত্যু।—চুলিকফাকো মাৰিলে, তাত পাচে অনেক উৎপাত হল। নগৰ ভগ গল। উজিৰাত ভাদুক পৰিল। চাৰিং ৰাজা, বাৰুন্দীয়া বৰগোহাঁই, দুইকো মিছা বাদ মাৰিলে। তাত পাচে ৰামধ্বজ ৰাজাৰ ভগন্দৰ হল। মৃত্যু হব হেন জানি ফুকনবোৰ সকলোতে আৱচ কৰি উদয়াদিত্যৰ পুত্ৰ কলীয়া গোহাঁইক ৰাজা পাতিবলৈ যুক্তি কৰিলে। পাচে ডেবেৰাৱে আনি ফুকনবোৰকো বৰাফুকনকো ৰাত্ৰিয়ে কাটি পানীত দিলে। পাচে ৰামধ্বজ ৰাজা স্বৰ্গী হল ১৫৯৬ শকত, আষাৰ মাহ, বুধবাৰে ১৮ দিন গতে। ১৭১ ॥

ডেবেৰাই পৰা ৰজা পাতন।—তাত পাচে ডেবেৰাৱে লাউৰ পাৰিলে শৰাইঘাটলৈ, লোলে, "ৰাজা নিদ দিছে বুলি কৈ মোমাইপোৰৰ ফুকনক মাৰিতে মাৰি আহিনি।" পাচে লাউৰেও ৬ৰ কথা কৈ শৰাইঘাটৰপৰা আনি ফুকনকো, ৰণা-নৰুককো গৰিগাঁওলৈত মাৰি আহিল। পাচে ডেবেৰাৱে চামগুৰিয়া পৰা কুঁৱৰ আনি ৰাজা পাতিলে ১৫৯৬ শকত, মাহ আষাৰ, বৃহস্পতি বাৰে ১৯ দিন গতে নিশা। বৰবৰুৱাৰ জীয়েকক কুঁৱৰী পাতিলে। পাচে তিপাম ৰাজাকো ডেবেৰাক মাৰি ৰাজা হবলৈ আহিল। তাকো ডেবেৰাৱে পৰ্ব্বতীয়া আনিত

বেলিশে মাৰিলে, নামৰূপীয়া ৰাজাকো মাৰিলে। পাচে ৰাজা, কুঁৱৰী, ডেকেৰা কুকন, তিনিও আলচিলে ডেকেৰাক মাৰিলৈ। এই কথা ডেকেৰায়ে জানি তিনিকো মাতিব মাৰিলে; শক ১৫৯৬, মাস শ্ৰাৱণ। তাত পাচে ডেকেৰাৰে তুংখাম্ন পৰা কুমৰ আনি ৰাজা পাতিলে ১৫৯৬ শকত। এই কথা শৰাই-ঘাটত বুঢ়াগোহাঁই, বৰফুকনে শুনি ফুকন ৰাজখোৱা সকলোৱে সমালোচন কৰি বুঢ়াগোহাঁইক ৰাজা পাতি ডেকেৰাক মাৰিবলৈ উজাই গ'ল। ডেকেৰায়ে সকলো উজাবৰ শুনি লাউ-ডেকাৰ কাটি যাত্ৰা কৰি গাঁৰাবাত যুদ্ধক সমুখে ৰহিলগৈ। পাচে বুঢ়াগোহাঁই বৰফুকন পাবৰ শুনি বাঁহাৰ জোৰহাঁট বৰগোহাঁই গড় বান্ধ হই ৰহিলগৈ। পাচে ডেকেৰা পলাল, ৰাজাও ভাইঠাওলিত ৰহিলগৈ। পাচে বৰফুকনে ৰাজাকো ডেকেৰাকো মাৰিলে; শক ১৫৯৬, মাস আহিন। তাত পাচে বুঢ়াগোহাঁয়ে বোলে, "পুৰ্ব্বাপৰেও আমি পাত্ৰহে, ৰাজ-গোত্ৰহে ৰাজা হব পাৰ।" এই বুলি দিহিঙৰ পৰা কুমৰ আনি ১৫৯৭ শকত ৰাজা পাতিলে। মাঘোশত ৰাজা অভিষেক হল। আকাশত অগ্নি জ্বলিল, ধুম কেতু পৰিল। পাচে বুঢ়াগোহাঁইৰ ধৰিবলৈ কুমৰলোকে যত্ন কৰিলে। পাচে বুঢ়াগোহাঁয়ে জানি দিহিঙীয়া ৰাজাক ধৰিবলৈ সোনায়েনে গড়ভিতৰ সোমালে গৈ। পাচে দিহিঙীয়া ৰাজাই জানি নেৰিবি বুলি বেলি আহিল গোহাঁয়ে ৰব নোৱাৰি পলাল সোনা এৰি, দিহিঙলৈ উজাই ভটীয়াই গ'ল শক ১৫৯৭। পাচে বুঢ়াগোহাঁই শালকুমৰত বৈ উত্তৰকোল দক্ষিণকোলৰ লোক ধৰাই বৰফুকনলৈকো জনাই পঠালে। ফুকনেও নেচা নবৰুঢ়া আদি কৰি ফুকন, ৰাজখোৱা হাজৰিকীয়া, লোকজনক বুঢ়াগোহাঁইৰ ঠাইক পঠালে। দিহিঙীয়াৰাজাও মাধুসকো সভা কৰি বুঢ়াগোহাঁইৰ ভটৈ পঠালে। পণ্ডিতসকলকো পাকিবে তথাপি গোহাঁই নাহিল। ৰাজাও যুদ্ধ কৰে সিংহ দুৱাৰত ৰহিলহি। পাচে দুইৰো প্ৰধান যুদ্ধ হ'ল। ৰাজাও যুদ্ধ ভঙ্গ হই নগৰত ৰহিলহি। চাৰিও কোঁৱৰ পলাল। গোহাঁয়ো আহি শাক-ৰাৰী মাউশালিত থিত হল; ৰাজাৰো চক্ষু কাঢ়িলে, এতেকে ৰাজাও স্বৰ্গী হ'ল, ১৫৯৮ শকে, বুধবাৰে। চাৰিও কোঁৱৰক মাৰিলে। পাচে পৰ্ব্বতীয়া কোঁৱৰক আনি ৰাজা পাতিলে। বুঢ়াগোহাঁই জীয়েকক কুঁৱৰী পাতিলে, শক ১৫৯৮, বৃহস্পতি বাৰে। বৰফুকনৰ জীয়েকক পৰ্ব্বতীয়া কুঁৱৰী পাতিলে। বুঢ়াগোহাঁয়ে অপং গোহাঁইক বৰগোহাঁই পাতিলে। কেন্দুগুৰিয়া বৰপাত্ৰৰ নাতিয়েক বৰপাত্ৰ পাতিলে। উমানন্দিয়া ৰাজাৰ পৰা পাত্ৰৰ অধীন হল। ১৭২ ॥

নবাব আৰু স্বৰ্গদেৱৰ পত্ৰ ।—তাৰ পাছে মেটেকিয়াল বুঢ়াফুকন আছিল। এক বৎসৰ পাছে ঢকাৰ পৰা ছাস্তা-খাঁ। নবাবৰ বেটা আবুদুন নাছিৰ খাঁ নবাবলৈ কৈ পঠালে বোলে, "শাহ্‌জাৰ বেটা স্বলতান শাহুজে ১,০০,০০০ ঘোঁৰা, ৩০০ হস্তী সহিতে ৰাজমহল প্ৰৱেশ হৈছে৷ বুলি মোলৈ বাৰ্ত্তা দিছে, আৰু বুলিছে, মামাশ্বশুৰ বৰফুকনলৈ একযোৰ চিৰপাৰ এক লেখা দি ইয়াক কৈ পঠাইছে। পূৰ্ব্ব সীমানাত দিবোৰ ৰহিব আৰিও পূৰ্ব্ব সীমানাত ৰহিব। পূৰ্ব্বে যেনতে ধাৰণে একলাগ প্ৰীতি চলিছিল এখন তেনেত হব; যদি এনত নহয় তেবে যি কিছু গো-ব্ৰাহ্মণ হানি হয় তাৰ ভাৰ বৰফুকনে পাব। ইয়াৰ প্ৰত্যুত্তৰ শীঘ্ৰে কৈ পঠাব।" এই বুলি এখনি কাচি লিখা পঠালে। তাৰ অৰ্থে অনুসাৰে বৰফুকনলৈ আবুদুন নাছিৰ-খাঁয়ে বক্সা লিখা লিখি দুয়োখানি লিখা এক যোৰ সিয়া কাপোৰ সহিতে বাদুলিৰ মানুহ এটিয়ে লৈ আৰু অটা মানুহ দি পঠালে। তাৰ মাগত বৰফুকনৰ ঠাই পানতহি কলীয়া কাকীত কৰি ৬টেলেকো ৰুকু: বুঢ়াগোহাঁইদেৱলৈকো জনালে। ই ঠাইত পত্ৰ বুঢ়াফুকনে শুনি বিধানসহেন দেখি লিখাবো সমাচাৰ জনালে। মহাপাত্ৰ ৰুকু: বুঢ়াগোহাঁই এইখান বুলিব দিলে, "পূৰ্ব্বাপৰে সিয়া কাপোৰ দিয়া নাই। এখন ধাৰণ এৰি সিয়া কাপোৰ কিসক দিলে? বৰফুকনৰে ছাস্তা-খাঁৰে সমান পাত্ৰহে লিখিব পাই। বৰফুকনৰ নাম তলত লেখি ছাস্তা-খাঁৰ নাম কিয় ওপৰত লেখিলে? আৰু সীমনাৰ খান যি কৈছে সীমনা আঁকিলো নহয়। ঈশ্বৰে ৮ বাৰু যেখন দিয়ে ৮ সেয়ে ভোগ কৰে। ৮ মোৰ সীমনা বোলন এইখান অনুচিত। কিসক [illegible] বুলিলে। আৰু ঘোঁৰা হস্তী নিজৰ ঘৰ্মাই বিধান লিখিলা যি তোমাৰ ঘোঁৰা আমাৰ মানত পৰে, যাতো যি আপুনি তাৰ ৰকুক চলাব নোৱাৰে তাৰ কথা কি কব লাগে।" এই বুলি এখন লিখা দি বঙ্গালৰ মানুহটিক বিদায় দিব দিলে। পত্ৰ-সন্দেশকো ফিৰাই দিলে, বাদুলিৰ মানুহটি গুৱাহাটীতে ৰহিল। ইতি, শক ১৫৯৯, কাতিক মাহ। ১৭৩ ॥

চিত্ৰামণি গড় ।—কতোদিন থাকি পৰ্ব্বতীয়া ৰাজাৰ চোৰে কাটিবে ৰাজ্য কৰ্ণৰূপিতে ভাঁগে। চোৰো নাপালে। বুঢ়াগোহাঁইৰে ফুকনবোৰেৰে আলচি বোলে, "শৰাইঘটীয়াবোৰেহে মানুহ পঠাই ৮ক কটাইলেহি।" এই কথা শৰাইঘটীয়াবোৰে শুনিলে। আৰু বুঢ়াগোহাঁয়ে চিত্ৰামণি-গড় বান্ধিলে, শক ১৬০০, মাহ ফাগুন। ১৭৪ ॥

দ্বাদশ আধ্যা।

গুৱাহাটিত নবাব মনচুৰ-খাঁ।

নবাবৰ গুৱাহাটী আক্ৰমণ।—তাত অনন্তৰে বান্দুক বৰফুকন প্ৰভৃতি সকলো ফুকনে বোলে, "আমি দেখোঁ গুৱাহাটীৰ গড়ত শত্ৰুক সন্মুখতে ৰখিছোঁ। মাজ বাইজাত গড় বান্ধে কালৈ, আমালৈকেহে বান্ধে?" পাচে সবেও আলচি বাদুলি ফুকনৰ ওচৰৈ মানুহ পঠালে। বঙ্গালেৰে কথা-বাৰ্ত্তা হৈ গুৱাহাটী এৰিবৰ যুক্তি কৰিলে। মাৰ বৰফুকনে সমস্তৰে সমালোচন কৰি বুঢ়াগোহাঁইলৈ আফিঙাপাতি গুজি পঠালে, তাকো নিদিলে। এতেকে গুৱাহাটী এৰি সবে উজাই আহিল। নবাব মনচুৰ-খাঁয়ে তুলা চেপ বুজি পাই গুৱাহাটী সোমালেহি। পাচে বুঢ়াগোহাঁইয়ে গুৱাহাটীবাসকল আহিবৰ শুনি সহৈয়ে সহিতে খেদি গ'ল। বৰফুকনো কলিয়াবৰতে ৰহিল। পাচে কিকিৰীয়া ফুকনে টেঙৰ-ভলীয়া ফুকনৰ নৌ ফুকনকনাক, দুইকো ধৰিলে। পাচে বুঢ়াগোহাঁই ভাগি পলাল। সাতসৈমাত খেদি ধৰি কলিয়াবৰলৈ নি ৰখা নি ধলে, শক ১৬০০। ৰাজাও পৰ্ব্বতলৈ পলাল। পাচে বৰফুকন বোলে, "৬এ চিন্তা নকৰিব আৰু এইখন বিচাৰ কৰক। ৬লেৰক কোনে কাঢ়িলে? মাজ বাইজাত কোনে গড় বান্ধিলে?" পাচে ৰাজা বোলে, "এই সকল বুঢ়াগোহাঁয়েহে কৰিছে, মই নাজানো।" পাচে বুঢ়াগোহাঁইক মাৰিব দিলে; গোহাঁইলোকে মাতি ৰাখিলে। সেই সময়ত চলাৰ পুতেকক, মদুক দুইকো বঙ্গালৈ পাঠিলে হাঁতী দাঁত, আগৰ কাঠ, গাঁড়, চাপৰ, সোণৰ কাপোৰ, পীৰা, সোণৰ ফলি, পত্ৰ-সন্দেশ দি। বৰফুকনে বোলে, "চলা, তই গলে মইহে যাওঁ। পাংসাকো পত্ৰত যেনেকৈ ৰাজা বুলি লেখে নোকি তেনে কৰিবি।" চলাকো বিস্তৰ বস্ত্ৰ অলঙ্কাৰ দিলে। পাচে চলাও বঙ্গালৈ গল। ১৭৫॥

পৰ্ব্বতীয়া ৰজাৰ মৃত্যু।—তাত পাচে পৰ্ব্বতীয়া ৰাজাৰ মেচা বৰ-বৰুৱাৰে বৰফুকনক মৰিবলৈ মন কৰিলে। বৰবৰুৱাৰে বোলে, "অখন মৰিব নোৱাৰোঁ, একে লগে ত্ৰুপপুৰত শপত কৰিছোঁ। যদি কলিয়াবৰলৈ বঙ্গাল আনে তেবে আজাৰে মৰিব অবশ্যে।" আৰু গড়গঞা সন্দিকৈ-নেওগ তাকো গড় আওঁৱাবলৈ বুলি কলিয়াবৰলৈ পাঠিলে জনাকৈ ফুকনক মৰিবলৈ। নেওগেও কলিয়াবৰ পাই ফুকনক সঙ্কেতে কলে। তাত পাচে লাগিতিৰ পুতেক পানী-দিহিঙ্গীয়া ফুকনো গড়গাওঁৰ পৰা পলাই কলিয়াবৰলৈ গৈ বৰফুকনত সমাদে কলে। পাচে ফুকনেও ভয় ভাতৰবাৰ সংশয় কৰি ফুকন পাতি হৈ কলিয়াবৰৰ পৰা সহৈয়ে গড়গাঁৱলৈ আহিল। পাচে ১৬০১ শকত

পৰ্ব্বতীয়া ৰজাক মাৰিলে। সেই শকতে চামগুৰীয়া কোঁৱৰক ৰজা পাতিলে। পাছে চামগুৰীয়া নৱা ৰজাও ছুমাহ লেচাকত থাকি মেটেকাত পাট কৰি ৰহিলহি। ১৬০১ শক, মাহ জেঠৰ পাঁচ দিন যাওঁতে বৃহস্পতিবাৰ। বৰফুকনৰ জীয়েক বৰকুঁৱৰী ভাতৃৱাৰ জীয়েক পৰ্ব্বতীয়া কুঁৱৰী। তাত পাছে চঁৰাক গড়গ্ৰামলৈ বিদায় দিলে বঙ্গালৰ গোবিন্দৰাম কটকীক লগত দি বৌৰা পত্ৰ-সন্দেশ দিলে। বঙ্গালে পত্ৰতো এইখান লেখিলে, "ৰজা বৰফুকন তোমাৰ লোৰাদনকো মাৰি ৰজা হৈ থাক। আৰ দিয়া লোৰাদন তাক আমাৰ ঠাই দি পঠাব।" এই বুলি পত্ৰ দি বিদায় দিলে। পাছে সিহঁতো আহি গড়গাওঁ পালেহি। পাছে ফুকনেও আনন্দ হৈ বঙ্গালৰ কটকী তুলিলে। তাত পাছে পুনৰ্ব্বাৰ তুলি বিদায় দিলে। ১৭৬ ॥

লালুকসোলা বৰফুকন বধ।—তাত পাছে বৰফুকনক মাৰিবলৈ সকলেও আলচি ভেটিটিক আজ্ঞা কৰিলে। পাছে ভেটিটিয়ে ফুকনক খুচি মাৰিলে। তাত পাছে লাম্বাধৰক বৰফুকন পাতিলে। পানী-দিহিঙীয়া বৰবৰুৱা হ'ল। সবেও আলচি ভাতৃৱাক ধৰিবলৈ খেদি খ'জ কলিয়াবৰলৈ। পাছে ভাই ভাতৃৱা কলিয়াবৰৰ পৰা পুতেকটি সহিতে এখনি আগনাগি নাৱেৰে পলাই মনচুৰ-খাঁত মিলিলহি। তাত পাছে ৰজাকো মেটেকাৰ পৰা আনি হাতীশালৰ কোষত পাট কৰি ৰহিলহি। এই মতে একবৎসৰ হ'ল। পাছে সমস্তে চাওদাঙসকলে সমালোচন কৰি বোলে, "অসামৰ্থ ৰজাৰে কিহে ৰাজ্য ৰক্ষা কৰিব? সামৰ্থ হলেহে ৰজা ৰাখিব পাৰিব।" এই বুলি তুংখুঙীয়া কুঁৱৰক কলিয়াবৰলৈ নি লাম্বাধৰ বৰফুকন প্ৰভৃতি সকলো ফুকনে ১৬০৩ শকত অভিষেক কৰি ৰজা পাতি গড়গাওঁলৈ পঠাই সৰু নৱা ৰজাক মাৰিলে। ১৭৭ ॥

চুলতান আজমতৰাৰ পত্ৰ।—১৬০৩ শকত আহাৰ মাহত কলিয়াবৰৰ শূলাফুকনলৈ পাংসাৰ বেটাৰো দিয়া আমাৰ কটকী চলাৰ ৰাধচৰণ, মধুৰে অনা বঙ্গালৰ পৰা বঙ্গাল কটকী গোবিন্দৰামে অনা এই লিখা, ১৬০৩ শক, কাতিক মাহত বৰফুকনক মাৰিলত শলালসিংহ ৮লেৰে চেঁচিয়া ফুকনলৈ দি পঠালে মধুৰাত পাই বানকদলীত কৰি। পাছেও বানকদলীৰে গড়গাওঁলৈ দিলে, তাৰে নকল,—

কৃপাযোগ্য দয়াপাত্ৰ শুৰুচিত্তক ৰজা বৰফুকন, অনুগ্ৰহ লিখনং কাৰ্য্যঞ্চাগে, আমাৰ বাদসাহে ৰজা তোমাক দিলে, ইয়াক সত্য কৰি জানিবি।

সি বাৰ্ত্তা দি তোমাৰ ৰাজাইকো নিমিত্ত মহানন্দক হুজুৰ থাকিয়া পঠাইতেছি, আপোনাৰ কৌল-পঞ্জা নিচান ওপৰ তেজিতেছি। তুমি চিহ্ন কৰাই কৰি যে লোক লস্কৰ লাগে তাক ইমিন ছচন-খাঁৰ ঠাই লৈয়া তাহিঁৰো তোমাৰ সাথ যাইবেক। যে প্ৰকাৰে বুকাপোহইট বৰপোহাই খেদাইবাক পাৰ, তোমাৰ আমোদ হয়, তোমাৰ ৰাজ্য হয়, তাক কৰিবা। এইৰূপে লেখিছিল, লোপোৱালী লেখা।

সেই কটকীক কুচিনালিত থৈছিল। নবাবৰ ঠাইতে বৰি পাৎশাহ উকিল থাকিল তাক আগবাঢ়ি আনিব লাগে। এই কাৰণে মাণ্ডশান চাৰৰ ছলে গৈ ফুকনে তাক বিদায় দিলে*। ১৭৮ ॥

মগলৰ পৰাজয়।—এইমতে একবৎসৰ হ'ল। তাতে পাছে মহাৰাজা বৰফুকন প্ৰভৃতি ডাঙ্গৰীয়াসকলে সমালোচন কৰি, তুঙ্গখুঙ্গীয়া গদাধৰসিংহ মহাৰাজা গুৱাহাটী মাৰি মগুলুক-নীক ধৰিবাক প্ৰতি ডাঙ্গৰীয়াসকলক আজ্ঞা কৰিলে। নাম্নাৰ্থক বৰফুকন, গড়গঞা সন্দিকৈ ফুকন, চাৰিঙ্গীয়া ফুকন, বিহ-পুৰীয়া ফুকন, শাৰিনহি কাছিৰ নাতি চেংবাই ফুকন, দিহিঙ্গীয়া বৰুৱা পালতৈগে, কলিয়াবৰৰ পৰা ১৬০৩ শকত আহাৰ মাহত যাত্ৰা কৰিলে। দক্ষিণকোলে নাৱে তবে গৈ কাজলী পাৰত মাচানৰ ঠাই অনেক দেখি কাজলী, পানীখাতি কুৰুৱা, এই তিনি থানা এৰি বলে লোৱাৰি নাৱ-নাওৰা সহিতে গুৱাহাটী সোমালগৈ। কাজলীত বক্তোৱা নাও কালপাহাৰত পৰিল। নীহনাৰীৰ থানাকো তুৰুৱা মানুহে মাৰিলে। তাতো মগলৰ লোৰা, বন্দুক কিছু পালে।

*এই পাতটো মূল পুথিত বৰ বৰক্ জৰক্ হৈ আছে। পাততোৰ পীৰলে-ৰহালে কচুৱীয়া পাৰি দিয়া। পুথি লিখোঁতাই মূল চিঠিত লিখিমি হৈছিল আখী আছিল তাত "আজি আছিল" বা "আজি লিখিছিল আছো" পুথি ঘণাস্থানত লেখুৱাই দিছে। পাৎশাৰ পুতেক ছুলতান আকম্ তাৰ চক্ৰচিক "পাৎশাৰ বেটাৰ হস্ত পঞ্জাৰ" ঠাইত আকি দিয়া হৈছে; সেইদৰে "পাৎশাৰ বেটাৰ মোহৰৰ" ঠাইত এটা মোহৰৰ ছবি দিয়া হৈছে। "১৬০০ শকৰ আহাৰ মাহত কলিয়াবৰৰ মুসলকুকমতৈ······মাণ্ডশান চাৰৰ ছলে গৈ ফুকনে তাক বিদায় দিলে।" এই কথাখিনি উক্ত ৰক্ষিত পাততোত আছে।

—সম্পাদক।

সোণাপুৰৰ থানাকো মাৰিলে ; তাৰ থানাদাৰো পৰিল ; লোকজনো বিস্তৰ পৰিল। ঘোঁৰা, বন্দুক, আনো বস্তুজাত বিস্তৰ পালে। কিছুমান মানুহ পলাইহে এৰাল। অন্দুৰাৰ মানুহ ভাগি ইটাখুলি সোমালহি। এইৰূপে বাহিৰ থানাৰ লোকজন ভাগি ইটাখুলি সোমালহি। আচানেও নাৰে-তৰে ইটাখুলি চাৰিবুৰুজত ধৰিলেহি। ইটাখুলিৰ লোকজন সহিতে আলিএকবৰে উমানন্দ থানাত বৰহিলৈ পাতিছিলে। দক্ষিণকোলত সৰ্দ্দাৰ পানী-দিহিঙ্গীয়া বৰবৰুৱা, নেওগ-ফুকন, পিকচাই ঢেকা-ফুকন আনো বাজখোৱা, হাজৰিকীয়া সহিতে সমদলে শৰণীয়া পৰ্ব্বতৰ আগৰ কোঠত আছে। বঙ্গালো ইটা-খুলিৰ পৰা ওলাই আহি পানী-দিহিঙ্গীয়া বৰবৰুৱা, নেওগ, ফুকনৰ সমুখে ধৰিলেহি। আসোৱাৰী ঘোঁৰাৰ পৰা নামি হাত-চালিহে গড়ত ধৰিলেহি তাক দেখি মণি হাজৰীয়ে গড়ৰ ঘোঁৰা-গনজা কাটিবলৈ ধৰিলেহি। সিয়ো আমাৰ মানুহৰ গুলীত পৰিল। আনো অনেক লোক পৰিল। আলিএকবৰ পলাই ইটাখুলিত সোমালহি। সেই দিনৰ পৰা ওলাব নোৱাৰিলে, উলোৱা যুদ্ধো নহল, ইটাখুলিৰ পৰা গুলীয়াইছিলে। পানী-দুৱাৰত পানী-দিহিঙ্গীয়া বাজখোৱা প্ৰমুখে অনেক নাৱেৰে জয়স্থিসিংহে সহিতে বিস্তৰ বেলি যুদ্ধ কৰিলে। আচানেহে জিনি তাকো ধৰিলে। উত্তৰকোলতো সদান বৰ-গোহাঁই, ঢেকেৰা ফুকন, দলিয়াখোৱা মৰঙ্গীয়াল লোকজন সহিতে ছাত-বুৰুজক সমুখে আছিল। দক্ষিণে বৰফুকন, উত্তৰে পানী-ফুকন। পাছে বঙ্গালো পলাব যুদ্ধ হাৰি। ভাদ্ৰ মাস, ১ দিন গতে যুদ্ধবাৰে ইটাখুলিৰ পৰা প্ৰভাতত্তে আলিএকবৰ প্ৰমুখো লোকজন এৰি, অল্প মানুহেৰে নাৱে পাৰ হৈ মনচুৰ-খাঁৰ ঠাই ভাগি গ'ল। সেই দিন দুপৰ বেলি হলত নাৱেৰে মনচুৰ-খাঁও ভাগি বঙ্গালটিলৈ গ'ল। সতমল আলিএকবৰ সহিতে, তবেও ৰাজা ইন্দ্ৰমণি, মনসিংহ, কবিৰ-খাঁ প্ৰমুখো বিস্তৰ লোকজন হাটোৰি বন্ধাৰি আসোৱাৰি হৈ গ'ল। নবাব মনচুৰ-খাঁও গুৱাহাটীত তিনি বৎসৰ পাক মাহ ভোগ কৰিলে। ১৭৯ ॥

বিষয়াৰ শান্তি।—পাছে চেটিয়া ফুকন গুৱাহাটীতে ৰহিল। দিহিঙ্গীয়া বৰবৰুৱা প্ৰমুখো ফুকন বাজখোৱা নাৱে-তৰে মানহা পৰ্য্যন্তে খেদি মনচুৰ-খাঁক নপাই ভগনীয়া লোকক ধৰি মানহাৰ পৰা উলটি আহিল। তাত পাছে গুৱাহাটীয়াসকলে ফুকনে মনে মনে সমালোচন কৰি ৰাজাৰেৰে সান্মাধক বৰফুকনক গুৱাহাটীতে ভাগি ৰাজালৈ দি পঠালে। ৮০ বৰ-দুৱাৰ দুৰি আনি ধৰবলৈ বিদায় দিলে। তাত পাছে গড়গঞা সন্দিকৈ, নেওগ-ফুকনক

ৰবকুকুৰ পাতি পঠালে। এইমতে দুই বৎসৰ হ'ল। পাচে গুৱাহটীয়া কুকুৰবোৰে এটা কুকুৰ আনি ৰাজাক শুচাবলৈ মন কৰিলে। ৰবকুকুৰেও সন্তেটে ৮/৫ৰলৈ জনালে। মহাৰাজাও গোঁহাইবোৰেৰে সমালোচন কৰি চাবখৰা পড়ত ৰহিলাগৈ। গুৱাহটীয়া ৰবকুকুৰবোৰো বৰ সাৱধান হৈ ৰহিছে। পাচে ৮/৫ উপায় কৰিয়া কলিয়াবৰলৈ আনি চাৰিঙ্গীয়া কুকুৰ, বুঢ়াগোহাঁই কুকুৰক টিঙ্গনিয়াই ৰাখি শালত দি ওটোৱাই পড়গ্ৰামলৈ আহি স্বতন্ত্ৰ হৈ ৰহিল। তাত পাচে নামৰুীয়া কুকুৰকো টিঙ্গনিয়াই ৰাখি শালত দিলে, পানী-কুকুৰকো ৰাখিলে। ১৮০ ॥

APPENDIX A

গুৱাহাটীৰ ক্ষেত্ৰ-পৰ্বত

গুৱাহাটী অঞ্চলৰ গিৰি-তীৰ্থ সমূহ ।—১৬৩৪ শকত শ্ৰীশ্ৰীরুদ্ৰসিংহ স্বৰ্গদেৱে পুথি বিচাৰি গুৱাহাটীৰ ক্ষেত্ৰ-পৰ্ব্বত লিখা কৰা ।—

১ । হাজোৰ মাৰৰ পৰ্ব্বতৰ নাম মণিকূট ।

২ । কেদাৰৰ পৰ্ব্বতৰ নাম মদনাচল ।

৩ । কামেশ্বৰৰ পৰ্ব্বতৰ নাম গোকৰ্ণ ।

৪ । মোক্ষামৰ পৰ্ব্বতৰ নাম গৰুৰাচল ।

৫ । তলয়া পৰ্ব্বতৰ নাম নৱ কুবেৰাচল ।

৬ । বাগতা পৰ্ব্বতৰ নাম মকৰেচৰ ।

৭ । ভতৰাৰ পৰ্ব্বতৰ নাম বধাবৈ ।

৮ । মজিবাড়িৰ পৰ্ব্বত, নাম বানাবৈ ।

৯ । আগিয়াঠুটি পৰ্ব্বতৰ নাম অগ্নি ।

১০ । তাৰ পূবে চিলাৰ পৰ্ব্বত ।

১১ । চিলাৰ উত্তৰে বৰ পৰ্ব্বতৰ নাম কালভৈৰৱ ।

১২ । তাৰ উত্তৰে পৰ্ব্বতৰ নাম কাটাপাহাৰ ।

১৩ । তাৰ উত্তৰে গৰাগন্ধাৰপুৰ ।

১৪ । কাটাপাহাৰৰ পূৰ্ব্বে নৱখান পৰ্ব্বতৰ নাম নক্ষত্ৰাচল ।

১৫-১৮ । তাৰ চাৰিকাষে চাৰিটা পৰ্ব্বত আছে, যাৰো নাম নেই ।

১৯ । তাৰ পূৰ্ব্বখান পৰ্ব্বতৰ নাম গিৰিকাচল ।

২০। তাৰ উত্তৰে ভাষানতে নটুৱানচা পৰ্ব্বত বোলে, নাম নটিশাচল।

২১। তাৰ ঐশানে ছত্ৰাচল পৰ্ব্বত।

২২। তাৰ দক্ষিণে নীলশাতপ।

২৩। তাৰ দক্ষিণে তীৰ্থেশ্বৰী পৰ্ব্বত, তাকে গীতা পৰ্ব্বতো বোলে।

২৪। তাৰ ঐশানে মানসাচল।

২৫। পূৰে কুকুৰাৰ উত্তৰে সাতখান পৰ্ব্বত আছে, সপ্তঋষি নাম। তাৰ দক্ষিণে এটি সৰু পৰ্ব্বত আছে, তাৰ নাম কুবেৰাচল।

২৬। তাৰ অগ্নিদিশে কুকুৰা, তাকে ক্ৰৌঞ্চ পৰ্ব্বতো বোলে।

২৭। তাৰ অগ্নিদিশে মাছ ধুৰিখোৱা পৰ্ব্বত বোলে, তাৰ নাম কশাপুৰেৰ।

২৮। পশ্চিমে এক যোজনৰ অন্তে চাহতুকম শাক বোলে, তাৰ নাম মণিকৰ্ণেশ্বৰ, তাতে মহাদেউ আছে।

২৯-৩০। তাৰ পশ্চিমে দুটি পৰ্ব্বত আছে, একটিৰ নাম আমুনি, এটিৰ নাম এমুনি।

৩১-৩৩। তাৰ পশ্চিমে তিনিটি পৰ্ব্বত আছে, তাৰ নাম গিৰিকাচল, তাতে গদাধৰ মাধৱ আছে।

৩৪-৩৫। তাৰ নৈঋত কোণাত জগন্নাথ মাধৱৰ দৌল আছে।

৩৬। তাৰ দক্ষিণে চক্ৰ পৰ্ব্বত আছে, তাতে মাধৱেশ্বৰ গোসাঁঞি আছে।

৩৭। তাৰ পূৰ্ব্বে ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ পাৰত ইন্দ্ৰ পৰ্ব্বত আছে। তাতে সহস্ৰাক্ষি নাম মহাদেউ আছে।

৩৮। চক্ৰ পৰ্ব্বতৰ দক্ষিণে অশ্ব পৰ্ব্বত আছে। পৰ্ব্বততে জনাৰ্দ্দন গোসাঁঞি আছে।

৩৯। জনাৰ্দ্দনৰ দক্ষিণে অশ্বক্রান্ত তীর্থ আছে।

৪০। অশ্বপৰ্ব্বতৰ বায়ব্য কোণে ছোট ছোট চাৰিখানি পৰ্ব্বত আছে, তাৰ নাম গোমন্ত।

৪১। তাৰ তিনিখানি পৰ্ব্বত এৰি গীতাকুণ্ডৰ ওচৰত যি পৰ্ব্বতখানি আছে তাতে জটাধৰ গোসাঞি আছে। অশ্বক্রান্ত গীতাকুণ্ড দুইৰ মধ্যত এক নিজৰা আছে, তাৰ নাম গন্ধাম্বুধা। তাতে স্নান কৰিলে নিসন্তানৰো সন্তান হয়।

৪২। গোমন্ত পৰ্ব্বতৰ নৈঋত কোণাএ লোহিত্য কাষৰে, জুবীয়া থাক বোলে তাৰ নাম বায়ুপৰ্ব্বত। তাৰ তিনি শৃঙ্গৰ তিনি নাম, এক শৃঙ্গ লক্ষ্মী, এক শৃঙ্গ সৰস্বতী, এক শৃঙ্গ বিষ্ণু।

৪৩। তাৰ পশ্চিমে শৰাইখাটিৰ বুৰুঙ্গ থাক বোলে, তাৰ নাম লোহিত্যাশ্বৰ পৰ্ব্বত।

৪৪-৪৮। তাৰ ঐশানো পাঁচটি পৰ্ব্বত আছে, তাৰাত নাঠিয়া বোলে। তাৰ এক শৃঙ্গ ভস্মকূট, এক শৃঙ্গ খানকূট, এক ক্ষেমকূট, এক মন্ত্ৰকূট, এক শোককূট।

৪৯। তাৰ ঐশানো এটি পৰ্ব্বত আছে, তাৰ নাম মন্ত্ৰকূট।

৫০। তাৰ পূৰ্ব্বে মদন পৰ্ব্বত।

৫১-৫২। তাৰ দক্ষিণে গিৰিকাচন। উত্তৰে দুটি পৰ্ব্বত আছে, তাৰ নাম কন্দুক, তাতে কাৰ্ত্তিক আছে।

৫৩। হাতীমুৰা পৰ্ব্বতত বাণেশ্বৰ, পিঙ্গলেশ্বৰ, দুই গোসাঞি আছে।

৫৪। তাৰ উত্তৰে কামধেনু পৰ্ব্বত।

৫৫। তাৰ উত্তৰে গণেশ পৰ্ব্বত।

৫৬। তাৰ উত্তৰে ভৰদ্বাজ পৰ্ব্বত।

৫৭। তাৰ উত্তৰে গন্ধমাৰ্দ্দন।

৫৮। তাৰ অগ্নি কোণাত ভৃঙ্গেশ্বৰ গোসাঞি আছে। গন্ধমাৰ্দ্দনৰ পূৰ্ব্বশৃঙ্গৰ নামত মুক্তশিলা আছে। তাৰ দক্ষিণে অশ্বক্রান্তৰ কুণ্ড। তাৰ পূৰ্ব্ব অগ্নিকোণে তিনি শৃঙ্গ সমন্বিতে এক পৰ্ব্বত আছে, তাৰ নাম নাঙ্কশ, লোকে বাৰণাৰ বোলে।

৫৯। তাৰ পূৰ্ব্বে বাৰাহ পৰ্ব্বত।

৬০। তাৰ দক্ষিণে নশা পৰ্ব্বত।

৬১ তাৰ দক্ষিণে অনন্ত পৰ্ব্বত।

৬২। তাৰ সাতোটা শৃঙ্গ আছে। অনন্তৰ পৰ্ব্বতৰ নৈঋতি পৰ্ব্বত, লোকে ৰাক্ষস বোলে। তাতে নিৰ্ঋতেশ্বৰ মহাদেউ আছে।

৬৩। অনন্ত পৰ্ব্বতৰ পশ্চিমে সিদ্ধেশ্বৰ গোসাঞি আছে। সেই পৰ্ব্বতৰ নাম ধাবেশ্বৰী। তাৰ তিনি শৃঙ্গ আছে; এক শৃঙ্গ সিদ্ধেশ্বৰ, এক শৃঙ্গ কাত্ৰেশ্বৰী, এক ৰত্নেশ্বৰ।

৬৪। তাৰ পশ্চিমে শ্ৰীহাটীৰ কাষৰত দুইকোষ সমন্বিতে গোবিন্দ পৰ্ব্বত আছে। এক শৃঙ্গৰ নাম গোবৰ্দ্ধন, এক শৃঙ্গৰ নাম জ্ঞান।

৬৫। তাৰ উত্তৰে একখানি পৰ্ব্বত আছে, তাৰ নাম দুৰ্গা।

৬৬। লোহিত্যৰ দক্ষিণে হাতীমুৰাৰ দক্ষিণে গন্ধমাৰ্দ্দন নাম।

৬৭। তাৰ পূৰ্ব্বে মধ্যানন্দ পৰ্ব্বত আছে।

৬৮। তাৰ পূৰ্ব্বে চিত্ৰকূট পৰ্ব্বত।

৬৯। তাৰ পূৰ্ব্বে কপিলী, কামধেনু দুই পৰ্ব্বত।

৭০। তাৰ পূৰ্ব্বে সোমনাথ নাম এক পৰ্ব্বত।

৭১। তাৰ পুৰ্ব্বে তক্ষকাদি পৰ্ব্বত।

৭২। তাৰ পুৰ্ব্বে নীলাচল পৰ্ব্বত। পুৰ্ব্ব শৃঙ্গ ব্ৰহ্মা, তাতে ভুবনেশ্বৰী। মধ্য শৃঙ্গ বিষ্ণু, কামাখ্যা আছে। পাণ্ডু নাথ যতে আছে সেই শৃঙ্গ শিৱ।

৭৩। শিৱ শৃঙ্গৰ পুৰ্ব্বে বৰাহ শিলা, কল্প শিলা। ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ পূব, অগ্নি কোণে তিনি শৃঙ্গ সমন্বিতে গান্ধাৰী পৰ্ব্বত আছে। এক শৃঙ্গৰ নাম গৌৰী, এক শৃঙ্গ দুৰ্গা, এক শৃঙ্গ বেতাল।

৭৪। তাৰ পুৰ্ব্বে গণেশ পৰ্ব্বত আছে। তাৰ পাঞ্চ শৃঙ্গ, এক গৌতম, এক ঘণ্টাকৰ্ণ, এক শুৰকৰ্ণাৱতী, এক কুমাৰী, এক কিৰাতী।

৭৫। তাৰ পুৰ্ব্বে ভৈৰব পৰ্ব্বত আছে।

৭৬। তাৰ উত্তৰে চিত্ৰকূট পৰ্ব্বত, তাকে শৰণীয়া বোলে।

৭৭। চিত্ৰকূট পৰ্ব্বতৰ পুৰ্ব্বে ত্ৰিন্দশাচল। তাৰ চৌষষ্ঠী শৃঙ্গ। লোহিতাৰ কাষৰে যি শৃঙ্গ আছে তাৰ নাম সোমলতা।

৭৮। তাৰ পশ্চিমে মণ্ডাচল, তাকে ইটাখুলি বোলে।

৭৯। তাৰ পশ্চিমে শুক্ৰেশ্বৰ শিৱলিঙ্গ আছে।

৮০। তাৰ পশ্চিমে অগস্তি ক্ষেত্ৰ, তাতে যোৰ জনাৰ্দ্দন আছে। সেই থানিকে মণিক পৰ্ব্বত বোলে।

৮১। তাৰ ঐশাণ্যে কলি পৰ্ব্বত আছে। তাতে কলিৰ মুৰ্ত্তি আছে। সেই থানিলৈ গলে সকলো পুণ্য নষ্ট হয়। এতেকে তাক কৰ্ম্মনাশা বোলে।

৮২। তাৰ ঐশানে ত্ৰিব পৰ্ব্বত আছে। তাতে সুন্দৰী শিলা আছে, একাদশ শিৱলিঙ্গ আছে। দশ অৱতাৰ, উৰ্ব্বশীৰ মুৰ্ত্তি আছে। সিওৰনি তীৰ্থ। তাৰ উত্তৰে চক্ৰতীৰ্থ, বশিষ্ঠ, অৰুন্ধতী। তাৰ উত্তৰে ভস্মাচল।

৮৩। ভস্মাচলৰ পশ্চিমে শতধনুৰ অন্তৰে ইন্দ্ৰাচল আছে।

৮৪। তাৰ অগ্নি কোণাত চাৰিটা শিলা আছে; লোহিত্যৰ মধ্যত। এটাৰ নাম স্ত্ৰী, এটাৰ নাম কৰ্ণ, এটাৰ নাম নপুংসক, এটাৰ নাম মোক্ষশিলা। সেই শিলাৰ মধ্যতে কুণ্ড আছে। তাতে স্নান কৰিলে এক শত পুৰুষ অখণ্ড পৃথিবীৰ ভোগ কৰে। তাৰ নৈঋত কোণাত তিনিশ ধনুৰ অন্তৰে নিৰ্ব্বাতি শিলা আছে। তাৰ দক্ষিণে ব্ৰহ্মশিলা। তাৰ দক্ষিণে বিষ্ণুশিলা। তাৰ পশ্চিমে ৰুদ্ৰশিলা। তাৰ দক্ষিণে সত্যযুগ, তাৰ পূৰ্ব্বে ত্ৰেতাযুগ তাৰ দক্ষিণে ইন্দ্ৰশিলা, তাৰ পূৰ্ব্বে দ্বাপৰশিলা, তাৰ পূৰ্ব্বে অষ্টনাগ ঋষি, তাৰ পূৰ্ব্বে কলিকুণ্ড, তাৰ পূৰ্ব্বে অমৰ-কুণ্ড, তাৰ উত্তৰে যমুশিলা, তাৰ উত্তৰে ত্ৰিবেণী, তাৰ উত্তৰে পুষ্যাৰ্থ, তাৰ উত্তৰে গুপ্তকুণ্ড, তাৰ উত্তৰে গয়া। সমাপত ॥ ১৮১ ॥

APPENDIX B

কামৰূপৰ দুৱাৰ পৰগনা।

ফুকন ৰাজখোৱাৰ ভাগে কামৰূপৰ বিভিন্ন অঞ্চল।—পূৰ্ব্বে পানী-ফুকনৰ ভাগে আছিল,—চাকিমুৱাৰ ১, চুমিয়াকোঁৱৰ ১, মৰঙ্গ ১, কৰিয়া-পাৰ ১, গড়ৱঁনা ১, বেজিনী ১, বাহবা ১, মদুৱাৰ ১, বাণী ১, বেলতলা ১, শাতবজা ১, বাগৰ ১, খুঙৱা ১, পাৰ্ব্বতী ১।

পাচে লাচিত বৰফুকন হ'লত দক্ষিণপাৰৰ সকলোখিনি বৰফুকনে ললে। উত্তৰপাৰৰ সকলখিনি পানী ফুকনৰ ভাগে থাকিল। পৰগনাৰ লিখা।—

বৰফুকনৰ ভাগে,—পাতিদৰঙ্গ ১, বৰভাগ ১, বাজলৰ ১।

পানীফুকনৰ ভাগে,—খাতা ১, বৰভাগ ১।

দুৱৰা ফুকনৰ ভাগে,—পূৰপাৰ ১, পশ্চিম পাৰ ১।

ডেকাফুকনৰ ভাগে,—সৰুবেশৰ ১, কাছাৰীমহল ১।

চেতিয়া ফুকনৰ ভাগে,—বাঁহচা ১, সৰুখেত্ৰি ১।

নৈৱঙীয়া ৰাজখোৱাৰ ভাগে,—বৰখেত্ৰি ১।

তৰ-শলগুৰীয়া ৰাজখোৱাৰ ভাগে,—চৈদনিয়া ১।

ৰাজপুৰীয়া ৰাজখোৱাৰ ভাগে,—বাউসি ১।

দিহৌমুখীয়া ৰাজখোৱাৰ ভাগে,—চামৰীয়া ১।

পানী-শলগুৰীয়া ৰাজখোৱাৰ ভাগে,—নগৰবেৰা ১।

পানীদিহিঙ্গীয়া ৰাজখোৱাৰ ভাগে,—নগৰীবাৰী ১।

তৰবা-দিহিঙ্গীয়া ৰাজখোৱাৰ ভাগে,—বৰপেটা ১।

নামডাঙ্গীয়া ৰাজখোৱাৰ ভাগে,—বজনগৰ ১।

পানী-অভয়পুৰীয়া ৰাজখোৱাৰ ভাগে,—বজালী ১।

বৰ-অভয়পুৰীয়া ৰাজখোৱাৰ ভাগে,—খেতেৰি ১।

সৰু-অভয়পুৰীয়া ৰাজখোৱাৰ ভাগে,—গাউসি ১।

পাচে সন্ধিকৈ বৰফুকনক সকলো ফুকন ৰাজখোৱাই বৰিব নুপাৰিলত সেই কাৰণে সকলো দুৱাৰ পৰগনা ফুকন ৰাজখোৱাৰ হাতৰ পৰা গুচাই বৰফুকনৰ হাতত দিলে। ১৮২॥

APPENDIX C

GENERAL VIEW OF THE HISTORY OF KAMRUPA

BY

DR. FRANCIS BUCHANAN M.D., M.R.A.S.

Editor's note.—[The following chapter has been printed from an old manuscript kindly lent to the editor by the authorities of the India Office Library, London, in September, 1928. It forms part of the huge mass of manuscript records, commonly known as "Buchanan Manuscripts", representing the results of the survey of India made by Dr. Francis Buchanan, *alias* Buchanan-Hamilton, in 1807-1814, on which so much labour and money were spent. This manuscript was presented to the Library of the East India Company by Dr. Charles Wilkins on March 1, 1830. Buchanan's account presents a valuable nucleus of information regarding the history of ancient Kamarupa. The marginalia are ours. Buchanan's spellings have been retained in the text. The MS. is described in the Catalogue of European MSS. in the India Office Library, Vol. II, Part II, pp. 663-664. Buchanan's narrative is supposed to have been prepared for the Royal Asiatic Society.—*S. K. Bhuyan.*]

Boundaries of Kamarupa.—The history of this district is perhaps involved in still greater obscurity than that of Dinajpur. Almost the whole of it is included in the ancient Hindu territory of *Kamrup*, which extends East from the Korotoya where it oined the kingdom of Motsyo, to Dikhorbasini, a

river of Assam, which enters the Brahmaputra a little to the East of the eastern Kamakhya, which is said to be fourteen days' journey by water above Jorhat, the present capital of that kingdom. I have not been able to learn that the ancient Hindus mention any kingdom as intervening between Kamrup and China. Those whom I have consulted seem to think, that Kamrup is bounded on the East by China, by which however it must be observed, is probably meant the country between the Indian and Chinese Empires ; for, as *Abul Fazil* justly observes, the Chinese Empire is the *Maha-chin* of the Hindus. He indeed calls Pegu, the China of the Hindus; but in this, he is only to be considered as mentioning for the whole, what was then the principal kingdom; as now we might say, that the Empire of Ava is the proper China of the Hindus ; and in fact, it now separates Kamrup from the Chinese Empire or *Maha-chin*. On the North, *Kamrup* extends to Kongjogiri, the frontier of Modro, the kingdom of Sailyas which comprehends Bhotan. I have not however been able to learn where this mountain is placed, and the Bhoteeas seem to have made large encroachments on the whole northern frontier of Kamrup. The southern boundary of Kamrup is where the Lakhya river separates from the Brahmaputra, and there it is bounded by the country called Bonggo. Kamrup, according to this description, includes a portion of Moymonsing (North part of Dacca R.) and of Srihotto (Selhet R.) together with Monipur, Jaintia, Kachhar, and Assam. 183.

Narakasur.—The earliest tradition concerning the history of Kamrup is, that it was given by *Krishna* to *Norak*, the son of the earth (Prithivi). This Norak, although an infidel (Osur), was for some time a favourite of the God, who appointed him guardian (Dwarpal) of the temple of *Kamakhya* (granter of pleasure), who naturally presided over the region of desire (*Kamrup*). This deity is by the Hindus considered

as female, and her temple, situated near *Gohati*, the place where *Norak* resided, is still much frequented. 184.

Four divisions of Kamarupa.—*Kamrup* is said to have been then divided into four *Piths* or portions which may naturally be expected to have appellations suitable to its name and tutelary deity. They are, accordingly, called *Kam* P., *Rotno* P., *Moni* P. and *Yoni* P. alluding to desire, beauty, and some circumstances not unconnected with these qualities, which our customs do not admit to be mentioned with the plainness that is allowed in the sacred languages of the East. In fact, the country by the natives is considered as the principal seat of amorous delight, and a great indulgence is considered allowable. I have not learnt the boundaries of these divisions, but am told that *Rotno Pith* is the country now called *Vihar*. 185.

Bhagadatta, ally of Duryodhan.—Norak did not long merit the favour of Krishna. Being a great oppressor, and a worshipper of the rival god *Siv*, he was put to death, and was succeeded by his son, Bhogodotto. At the time of the wars which are said to have placed Yudhishthir on the throne of India, this prince engaged in the great contest on the losing side, and followed the fortunes of *Duryodhon*. There can be little doubt, that this is the same person with the Bhugrut of Mr. Gladwin's translation of the *Ayeen Akbory* "who came to the assistance of Jirjoodhun and gallantly fell in the war of the Mahabharut". By *Abul Fazil*, this prince is said to have been of the Khyetri (Khyotriyo) caste, and this is supported by the opinion of the Brahmans, but here a considerable difficulty occurs: for it is generally allowed that Bhogodotto was the son of Norak, who was not a Hindu. We shall however soon see, that in Kamrup many other personages have been adopted into the princely race, whose claims to a Hindu descent are at best exceedingly doubtful. 186.

Absence of architectural relics.—Bhogodotto is said to have usually resided at *Gohati.* The King of Kamrup is said occasionally to have fled from bustle and cares of his capital, and to have sought the pleasures of retirement at Ranggopur, from whence its name, signifying the abode of pleasure, is derived. No traces of any buildings by Bhogodotto or his family, remain in this district, nor is it probable that any remain in Assam, as the princes of the eastern parts of Kamrup continue, even to this day, to dwell in huts; nor is there any reason to suppose that his accommodation was superior, while his power and probably the thickness of his forests, rendered fortifications towards the West unnecessary. 187.

Bhagadatta's date.—In the great war, *Bhogodotto* fell by the hands of *Orjun*, brother of *Yudhishthir*; but, according to the *Ayeen Akbory*, twenty-three princes of the same family continued to govern after his death. The authority of this work is however disminished by its supposing that these princes governed the whole of Bengal, which seems entirely without foundation. It is however very likely, and is said indeed to be mentioned in the Purans, that for some time, the descendants of *Bhogodotto* retained the government of Kamrup. I cannot indeed adopt the chronology, which places Yudhishthir about 3,200 years before the birth of Christ ; on the contrary I am persuaded that this prince lived considerably after the time of Alexander for, in every part of India, there remain traces of the family of Yudhishthir, or the princes who were his contemporaries, and of many dynasties that have governed since his time, but all these later dynasties so far as I have learned, may be ascertained to be of a comparatively late period, and making every possible allowance for the reigns of the families of *Yudhishthir* and of the dynasties that have succeeded, we shall not be able to place the former much beyond the time of *Augustus.* I am happy to acknowledge, that

I have derived this manner of reasoning on the subject from a conversation with my worthy friend, Major Mackenzie of Madras, who has formed more accurate notions on Indian history, than any person whose opinions I know, notions founded on a careful investigation of the remains of the antiquity, and not on the fictions of Indian poets, who in the extravagance of invention exceed even the fertile genius of Greece. 188.

Yogini-Tantra.—In the part of the *Yogini-Tantro*, which I have procured, and which is considered as the highest authority concerning every thing relating to Kamrup, the Pundit of the mission says that there is no mention of *Bhogodotto*, but that the god *Siv* prophesies, that after the infidel *Norak*, and at the commencement of the era of *Saka*, that is, about the end of the first century of our era, there would be *Sudra* kings of *Kamrup*. The first Raja mentioned is *Divyeswor*, in whose time the worship of *Kameswori* or *Kamakhya*, the knowledge of which had hitherto been confined to the learned, would be published even to the vulgar, and this would happen at the very beginning of the era of *Saka*, or in the year of our era 76. This Raja is said to have been of the tribe called in the Sanscrit language *Dhibor*, which is usually applied to the *Kaibortos* of Bengal; but it may be doubted, whether the prince belonged to that tribe, which is not one of *Kamrup*. The worship of the Linga according to the prophecy, would begin in the 19th year of Saka. Some indefinite time after that period, a Brahman born of the Korotoya river, and named *Nagosongkor*, would be king, and extend the doctrine. After him, but at what interval is not mentioned, would be a Raja, named *Jolpheswor*, who would still further encourage that worship, and who would build the celebrated temple of *Jolpis*. Very considerable ruins are at no great distance from that place, as will be hereafter described, but they

are ascribed to a *Prithu Raja*, who may however have been a person of the same family. 189.

Prithu Raja.—This *Prithu Raja*, from the size of his capital, and the numerous works raised in the vicinity by various dependants and connection of the court, must have governed a large extent of country, and for a considerable period of time. Although he is in some measure an object of worship among the neighbouring Hindus, they have few traditions concerning the place from whence he came, nor at what period he lived; and I heard it only mentioned by one old man, that he governed before the time of the dynasty which will be next mentioned. 190.

The Kichaks.—As usual, he is considered as having been a very holy personage, who was so much afraid of having his purity sullied, that on the approach of an abominable tribe of impure *fakirs*, named Kichok, he threw himself into a tank, and was followed by all his guards, so that the town was given up to plunder, and the family ceased to reign. At present the Kichok are a kind of gypsies, that are thinly scattered in the northern parts of India, and live by snaring game, telling fortunes, and it is usually *supposed*, by stealing. It must however be observed that this tribe, which in the Sanscrit language is called Kirat, would at one time appear to have been really powerful in this vicinity; and, according to the *Yogini-Tantro*, was not reduced to its present miserable state, until the time of *Viswo Singho*, who will be hereafter mentioned. 191.

The Bhoteas.—There is also a tradition in the country that a much greater portion of Kamrup formerly belonged to the *Bhoteas* than does at present. I am inclined to think that these Bhoteas were really the Chinese, whose histories, I believe, mention their conquests in this part of India, and who might naturally be confounded with the Bhoteas; from

their impure feeding, and from having made their attack through the country of that people. 192.

Song of Gopichandra.—It would not appear that during the dynasty of *Adisur*, any part of this district was comprehended in the Hindu Kingdom of Bengal. On the contrary, about that time, or not long after, the western parts of this country, as far as the *Brahmaputra*, seem to have been subject to a family of princes, and the first of whom that has left any traces was *Dhorma Pal*. Whether or not, from his name, we may suppose, that he was one of the *Pal* family, which preceded the dynasty of Adisur, who in the wreck of his family may have saved a portion, I shall not venture to determine. From the works that are attributed to *Dhorma Pal*, he would appear to have been a person of some power, and even the works attributed to relations and dependants of his family possess some degree of magnitude. He said to have had a brother named *Monikchandro*, who seems to have died early, and to have left the management of his son and estate to his wife, *Moynawoti*. This Lady makes a conspicuous figure in the traditions of the natives and is said to have killed *Dhorma Pal* in an engagement near the banks of the Tista ; at least the Raja disappeared during the battle between his troops and those of his sister-in-law. *Moynawoti's* son, *Gopichondro*, succeeded his uncle, and seems to have left the management of his affairs to his mother, and for some time to have indulged himself in the luxury of one hundred wives, among whom the two most celebrated for beauty and rank, were *Hudna* and *Pudna*, one of whom, if not both, was daughter of a person of considerable rank, named *Horischondro*. When *Gopichondro* had grown up, and probably when he had been satiated with the pleasures which women bestow, he wished to interfere in business. His mother had then the art to persuade him to dedicate his life to religion, and having placed him under the tuition of her spiritual guide (*Guru*) *Haripa*, a religious

mendicant (*Yogi*) of remarkable sanctity, this prince changed from voluptuousness to superstition, adopted the same manner of life with his instructor, and is supposed to be now wandering in the forests. The people of Kamrup are still frequently entertained by the songs of itinerant bards of the low caste called (*Yogi*), who repeat the poem called *Sibergit*, which gives an account of *Gopichondro*, of his pious resignation of power, and of the lamentations of his hundred wives, who by no means approved of his change of life. This song is in the vulgar language, and its repetition occupies four or five Hindu hours for two days. 193.

Havachandra.—As the father is praised by the Hindus for his piety, his son *Hovochondro* or *Bhovochondro* as his name is more usually pronounced, is given as an example of stupidity, who with his minister *Govochondro* did nothing like other people, and turned night into day and day into night. Many examples of their stupidity are related to serve as amusement to the youth of Bengal; but the Raja seems to have lived in considerable splendour, and without fear, while the works of his relation, *Lora*, and of his tributary, *Binna*, show that his dependants had considerable power, and did not require fortresses to enable them to live in security. After the death of Bhobochondro, there came a *Pala raja* of the same family, who is said to have been destroyed by a dynasty that I shall have next occasion to mention, although it is more probable that a period of anarchy intervened. 194.

The Yogis.—The princes of the dynasty of *Dhormo Pal* are supposed to have been *Khyotriyos*, yet this seems doubtful. The lady, *Moynawoti* had not a Brahman for a spiritual guide ; but this important office was held by a *Yogi*, that is a *Sudra* dedicated to a religious life; and there is great reasons to believe, that the *Yogis*, who repeat the songs, are descendants

of this kind of priesthood, who were degraded by *Songkor Acharyo*, and who reject the Brahmans, as spiritual guides, although in order to procure a miserable existence they have now betaken themselves to weaving, burning lime, and other low employments. In the South of India, they collect and vend drugs, and pretend to practise physic, but are equally obstinate in rejecting the instruction of the sacred order. 195.

The origin of the Khen Dynasty.—With regard to the next dynasty there is greater certainty, although as usual, the chronology is attended with many difficulties. According to tradition, there was a Brahman whose name is unknown; but who had a servant that tended his cattle, no one knows where. According to some, this servant was an infidel, (*Osur*), most probably from the mountains of Tripura, but concerning this, different persons are not exactly agreed, and some allege, that it was his mother who was of the impure race, and that she bore her a son while in the service of the Brahmin. Many complaints were made against this fellow; and his master one day was desired to view him asleep, while his cattle were permitted to destroy the crops of his neighbours. The Brahman was advancing with a determination to bestow the merited punishment, when he observed the lines on the naked feet of his servant, and immediately, by his profound skill in the most noble science of *Samurdick Jyotish*, knew that the sleeper would become a prince. On this discovery, the Brahman paid him all due respect, rendered it unnecessary for him to perform any low office, and showed him still more kindness by disclosing the certainty of his future greatness; for the servant in return , promised that when he became a prince, the Brahman should be his chief minister (*Patro*). Accordingly sometime afterwards, it is not known how, he became king, and is said to have

destroyed *Pala*, the successor of *Hovochondro*. This however as I have before observed, is rather doubtful, and Kamrup in the interval had probably fallen into a state of anarchy favourable for an upstart, and was overrun by various rude tribes, Koch, Mech, Garo, Kachari, Rabha, Hajong, Tripura, Bhot, and *Nepcha* who neither spoke the language of Bengal nor had adopted the religion of the Brahmans, although numerous fugitives had taken refuge from the violence of Sultan *Jalaluddin*, as mentioned in my account of Dinajpur, and had diffused some degree of instruction, or at least had preserved the little improvement, that had been made in former dynasties. 196.

Niladhwaj.—The new *Raja* seems to have been much guided by his minister the Brahman, assumed a Hindu title, *Nilodhwoj*, and placed himself under the tuition of the sacred order. For this purpose a colony of Brahmans were introduced from Maithilo, and from thence we may perhaps infer the country of the minister. There is no trace of any earlier colony of Brahman in Kamrup than this from Maithila, and the great merits of the prince were rewarded by elevating his tribe called *Khyen*, to the dignity of pure Hindu. It is indeed contended by the *Rajbongsis*, that *Nilodhwoj* was of their caste, and that the *Khyen* were only his servants begotten by *Rajbongsis* upon prostitutes of *Khyatriyo* tribe, but it seems highly improbable that the *Raja* would procure the dignity of pure birth for the illegitimate offspring of his servants, while his own family remains in the impure tribe of Rajbongsi, the origin of which seems to me of a later date. 197.

Kamatapur.—The *Raja* having settled his government built a city called Komotapur, and he and his successors took the title of *Komoteswor*, or Lords of Komota, while the title of *Komoteswori* or Lady of Komota, was bestowed on the family deity, a female spirit as usual, delighting in blood. 198.

Chakradhwaj.—As each *Raja* of this family claimed his right to govern on the authority of some miracle, it was discovered by *Chakrodhwoj*, the second prince, that Bhogodotto had received from *Sib* an amulet (*Kobaj*) which rendered him invulnerable, and which he usually wore on his arm. In the hurry of preparation for battle this amulet had been left behind on the day when Bhogodotto was killed, and lay concealed near *Hostinapur* until the time of Chokrodhwoj, when this prince was informed in a dream how the amulet might be found and that it was to be worshipped as representing *Komoteswori* as it is to this day. 199.

Insecure Government.—During this dynasty the office of chief minister (*Patro*) seems to have been hereditary, as well as the regal dignity, and the Brahman and his descendants occupied a fortress contiguous to the walls of the city; but the government does not seem to have been very secure, as not only the royal palace and the residence of the minister, but several houses of inferior personages seem to have been fortified, although situated within the immense works by which the city was surrounded. 200.

Nilambor.—*Chokrodhwoj* was succeeded by *Nilambor*, the third and last prince of the family. His dominions are said to have extended over the greater part of Kamrup, and included part of *Motsyo*, for the fort at Ghoraghat is said to have been one of his erecting. Numerous public works, especially magnificent roads, are attributed to this prince, who from these, seems to have governed his country with attention; but the circumstances related concerning his overthrow, are accompanied with traits of the most savage barbarity. 201.

Strategic conquest of Kamatapur.—Whether from a natural suspiciousness of temper, or from an uncommon accuracy of observing such circumstances

the Raja on entering his women's apartments one day, observed traces which convinced him that a man had been there. He was immediately inflamed with jealousy, and having sent people to watch, a young Brahman, son of *Sochi Patro*, the prime minister, was soon caught attempting to enter the royal apartments, and to dishonour his master. He was taken before the King, put privately to death, and part of his body was prepared for food. His father having been invited to a grand entertainment given by the king, ate of his son's body, for in Kamrup the Brahmans are allowed great liberties in their diet. After he had satiated himself with this monstrous food, the king showed him his son's head and informed him of the crime and of what he had been eating. The minister is said to have acted with a presence of mind well suited for such an occasion. He said that his son had no doubt deserved any punishment, but as the king had made him eat such a horrid repast, that he could no longer continue in his service, but would retire from the world and dedicate himself to the duties of a religious mendicant. By this stratagem he was allowed to retire, and having assumed the habit of *sonnyashi*, immediately left Kamrup. His first object now was to procure revenge, and he proceeded without delay to Gaur, where he laid before the Moslem king information, that was followed by an attack on *Nilambor*. For some time however the invasion did not seem likely to terminate in success, for after a siege of twelve years, the Moslem had made no impression upon the works of *Komotapur*. Although the length of the siege is probably exceedingly exaggerated by tradition, its issue probably continued long doubtful, for the invading army has evidently fortified its camp with much care. The place is said to have been taken at length by stratagem, or rather, by the most abominable treachery. The Muhammedan commander informed the king by message, that having lost all hopes of taking the place, he was desirous of making peace, and of leaving

the country on the most friendly terms. This having been accepted, it was proposed, that the ladies of the Moslem chiefs should pay their respect to the queen. This also was received, as a mark of polite attention, and a number of covered litters were admitted into the women's apartments within the citadel. In place of Moslem ladies, these litters contained arms, and the bearers were soldiers, who immediately on gaining admission seized their weapons and secured the person of the *Raja*, who was put into an iron cage in order to afford amusement for the Sultan and populace of Gaur. On the way he contrived to escape, and has ever since remained concealed. 202.

Ishmail Gazi.—The Muhammendans of *Ghoraghat* attribute the destruction of *Nilambor* to their favorite saint *Ishmael Gazi* of whom I have given an account in the report concerning *Dinajpur*. By the Moslems of this district he is considered as the chief of saints, and several places of worship are erected to his memory, or over precious relics that belonged to his person. But this reverence has probably induced them to magnify the conquests of Ismael, who governed Ghoraghat in the reign of Nusrut Shah, a prince whose reign commenced about the year of our era 1523, which seems to be somewhat too late for the destruction of Komotapur. 203.

Hussain Shah's conquest of Kamarupa.—In the manuscript account of Bengal which I procured at Maldeh, it is said that the sultan *Hoseyn*, immediate predecessor of Nasrut, conquered Kamrup, and killed its king *Harup Narayon*, son of *Malkongyar*, son of *Sada Lukhymon*, and I have no doubt that these are the same persons with the three princes of Komotapur, for the Hindu rajas have so many titles that one person may choose to call them by a name totally different from that which another may employ; and the time of the events will not admit of our supposing that a dynasty intervened between that destroyed by Hoseyn,

and the one which now governs the small portion of Kamrup, that retains some degree of independence. In the short account of the Assam published in Vol.2 of the *Asiatic Researches*, which seems to me more accurate than the commentator is willing to admit, it is stated that "Hoseyn Shah, a king of Bengal, undertook an expedition against Assam in which he had at first considerable success. The *raja* retired to the mountains, and the son of the king was left with a large army to keep possession of the country. In the rainy season the raja descended into the plains and destroyed the whole invading army, who were all either killed or made prisoners." (*A. R.* II. 180.) It was probably this rash expedition, which frustrated the conquest of Komotapur, and rendered it necessary for the Moslems to retire after a possession of one or two years. Indeed the tradition of the Hindus states that they made no stay at Komotapur, but retreated immediately with what booty they could procure. This however seems improbable, and I shall have occasion to show, that within the walls of Komotapur there are probable traces of the Moslems having begun very considerable works, which have been broken off unfinished. It is therefore probable that Nilambor was destroyed by *Hoseyn Shah* in person and he began to reign about forty years before the usurpation of *Sher Shah*, or about the year 1496 of our era. The conquests therefore of *Ishmael Gaji* must be confined to the vicinity of Ghoraghat, and perhaps, he did no more than retain these small portions of the conquests made by the sultan *Hoseyn* where he founded the city named after Nusrut, the successor of that prince. 204.

Vasistha.—The overthrow of Nilambor is looked upon by the natives as a most unfortunate event. In the *Yogini-Tantro* it is told that in the time of Norak, a most holy person *Vosishtho Muni* went to the temple of Kamakhya and was refused admittance by the infidel guardian. As such persons,

conscious of their worth, are sometimes apt to be a great deal too irrascible, *Vosishtho* prayed that the temple might be deprived of all dignity, which accordingly would have immediately happened had not the goddess of love (*Kamakhya*) made a complaint to *Siv*, who although he could not entirely prevent the effects of the holy man's imprecation (*sangpon*), yet postponed the completion until the destruction of Komotapur; and he ordered, that this degradation should continue only until the restoration of the *Komoteswor*, who, as I have said, is supposed to be still alive, and his return is anxiously and eagerly expected by the people of Kamrup, as some of the events which are prophesied to precede the restoration, have already come to pass. On that happy occasion, the goddess of delight will be restored to full glory, and the four nations of usurpers who now share Kamrup, will be extirpated by mutual slaughter. These nations are the *Plov* or *Bhoteas*; the *Saumar* or Assamese; the *Kuvach* or Koch, who govern Vihar; and the *Yovon* or barbarians of the west, who according to the authority of the *Yogini-Tantro*, are descendants of *Haihoyo* and *Talojonggho*, two Khyotriyos who on account of cowardice were degraded, and prohibited from eating pure food, and from following the doctrine of the Vedas. 205.

Chandan, Madan and Hajo.—Two brothers named *Chondon* and *Modon*, after the overthrow of Nilambor, established a short government of eight years at a place called Morolavas, which is now under the government of the Deo Raja, and is about thirty miles north from Komotapur. Their power was not only transient, but seems to have extended to no great distance, and the parts of Kamrup that were not retained by the Moslems seem to have fallen again into anarchy under the chiefs of the rude tribes which I formerly mentioned. Among these, by far the most powerful were the Koch, who had a number of chiefs, at first independent, but who gradually

united under the authority of one of themselves named *Hajo*. He seems to have been a person of great vigour, and reduced under his government the whole of this district except Ghoraghat, together with most of that portion or Assam, which is included in the government of Gohati or Kamrup. He had no children except two daughters, *Hira* and *Jira*. 206.

Hira and Jira; their sons Visu and Sisu.—*Hira* before the rise of her family had been married to a certain Herya, who is said to have been of the impure tribe called Mech. Whether *Jira* was married or not is not known, but she had a son named *Sisu*, while her sister bore a son named *Visu*. The former is said to be ancestor of several branches of the family that are now subject to the Company, but *Visu* succeeded to the whole power of his grandfather. As he was not contented with the instruction of the Kolitas, who seem to have been the original priesthood of his tribe, nor with the learning of the Brahmans of Maithilo who had been formerly introduced, he procured some men of piety (*Baidiks*) from Srihotto, and gave them the title of Kamrupi Brahmans, and these form the second colony of the sacred order that has settled in this country. 207.

Publication of the Tantras.—To this era may probably be referred the composition , or as the Hindus would say, the publication of many or most of the books called Tantras, which are supposed to have been communicated by the god *Sib* to his wife *Parbati* about 5,000 years ago. One of the most celebrated of these compositions, the *Yogini-Tantro*, I am indeed informed, mentions the amours of *Hira* and the government of her son ; nor is there any doubt that Kamrup is usually considered as the grand source of this system of magic, and the period between the time of *Visu* and of his great grandson *Porikhyit* seems to have been the only period when the learning

of the Brahmans flourished in that country. The doctrines contained in these works, admits of many indulgences necessary for new converts, and to enable the Brahmans to share in the pleasures of a most sensual people; and they inculcate chiefly the worship of the female spirits that are appeased with blood, which was the original worship of the country, and which has now become very generally diffused among the Brahmans of Bengal, with whom these Tantras are in the highest request. 208.

Viswa Singha's divine origin.—It was now discovered, that the Raja, was not a son of the poor barbarian *Herya*, but that his mother, although a Koch, was not only of a celestial origin, but had been the peculiar favourite of the god *Sib*, who had passed much of his time in amorous dalliance with the damsel, and was the actual father of the prince, who took the name of *Viswo Singho*, and bestowed on the son of his aunt *Jira* that of *Sib Singho*, and this prince also claimed for his mother the honour of the most intimate favour of the god whose name he bore. 209.

The Origin of the Koch.—Although the *Yogini-Tantro* calls the father of Hira a barbarian (Melech-chho), yet it has been discovered that the Koch were not in fact an impure tribe, as had been in general supposed, but were descended from some Khyotriyos, who had fled into Kamrup and the adjacent country of Chin, in order to escape from the violence of Porosuram, when that deity pursued the kings of the earth, and gave their territories to the Brahmans. In this exile the descendants of the Khyotriyos had departed from many parts of the Hindu law and on this account were considered impure. This seems to be exactly the same story, which Sir W. Jones quotes (*As. Res.* II. p. 368) from the institutes of *Menu*, and on the authority of which he deduces the origin of the Chinese from the Hindus. The features both of

Chinese and Koch seem to me insuperable objections against that theory, and I have no doubt that both the passage of *Menu* and the fable of the Koch are equally founded on national vanity, which however unbecoming in a lawyer or philosopher like *Menu*, is excusable enough in the Koch, who among the people with whom it is their fortune to live, are naturally desirous of procuring some means of being raised from the drags of impurity. On this pretended descent the Koch, or at least all of them that have adopted the Hindu religion, and have relinquished their impure practices, assume the title of Rajbongsis, or descendants of princes; and the other rude tribes of Kamrup and Chin, such as Mech and Hajong, who have followed their example in religion, have assumed the same title. All the descendants of Hira, still further related by their supposed divine origin, assume the title of *Dev* or Lord, and all the reigning princes of the family claim the title of Narayon, which among the Hindus is one of the names of the supreme deity. 210.

Naranarayan and Sukladhwaj.—*Viswo Singho* was so weak as to divide his dominions between two sons, *Noro Narayon* and *Sukladhwoj*. The former obtained the country west from the Chhounokosh, the latter obtained the country east from that river, together with both sides of the Brahmaputra. I shall now proceed to give an account of this branch of the family, which was the most considerable. 211.

Raghudeo and Parikshit.—*Sukladhwoj* seems to have governed without any remarkable event and left his dominions to his son *Raghu Deo Narayon*. He had two sons, *Parikshit Narayon* and another who as an appanage obtained Dorong, which his descendants still retain under the Kings of Assam. *Porikshit*, however, prudently retained the sovereignty of the whole, and lived at Gilajghar, on the west side of the Godadhor, where the only remains to be seen

although the place is also called *Atharo Kotha*, or eighteen castles, clearly evince the small improvement which his people had made in the arts; but his court seems to have flourished in learning, and seven hundred Brahmans are said to have resided at his capital. 212.

Abul Fazl's account of the Koches.—When *Abul Fazil* composed the *Ayeen Akbery*, the subdivision of the kingdom of *Viswo Singho* was not known at Delhi, although in all probability it had recently taken place. From prudential motives it had perhaps been carefully concealed, and the two branches of the family lived in an amity that was absolutely necessary for their own safety. *Abul Fazil* says that "north from Bengal is the province of Coach (Koch), the chief of which commands 1,000 horse and 100,000 foot (the usual oriental exaggeration). Kamrup, which is also called *Kamtah* (*Komota*, the old capital) makes a part of his dominion." Soon after this, however, it is said, that the Muhammedan governor of Dhaka discovered the real state of affairs, and became very urgent with Parikhyit for tribute. The Raja being afraid did not absolutely refuse to comply, but in order to procure favorable terms was advised to undertake a journey to *Agra*, where he was kindly received, and procured an order from the king, directing the governor to take whatever tribute the Raja chose to offer. On returning to *Dhaka*, the Raja, who was totally ignorant of human affairs, and of the immensity of the sum, offered 200,00,000 of rupees, and returned to his capital highly satisfied with his conduct. When his minister (Patro) explained to him the nature of the promise which he had made the poor *Raja* was thrown into consternation, and again set out for Agra, taking his minister with him, in order to avoid such mistakes. Unfortunately he died by the way, and the Moslems in the meantime took possession of the country, in order to recover the money that had been promised. The

minister proceeded to court, where after some trouble he was appointed *Kanungoe* or register of the country, which was divided into four sirkars *Uttor Kul* or *Dhengkiri* north of the Brahmaputra, *Dokhyinkul* south of the same, *Banggalbhumi* west of the Brahmaputra, and *Kamrup* proper, so called as containing Gauhati the most ancient capital of the country. The brother of *Porikhyit* was confirmed in his government of Dorong, and *Chondro Narayon*, the son of the unfortunate *Raja* received very large estates, which his descendants still retain as subjects. These I shall afterwards have occasion to mention. Large estates were also given to the new Kanungoe, from whose family papers these accounts are taken. 213.

Mirjumla's invasion of Assam.—The Moslem army took possession of the country about the year 1009 of the Bengal era, that is A.D. 1603, or two years before the death of *Akber*. A Mogul general (Fouzdar) resided at *Ranggamati*, and the country is said for many years to have undergone considerable improvements, especially under the Government of a certain noble Hindu, named *Manosingho*. The usual desire of encroachment, however, induced the Moslems, in the reign of *Aurengzebe*, to invade Assam, the limits of which were then very narrow; but the people were fierce of their independence, were invigorated by a nourishing diet and strong drink, and their princes still retained their energy of mind, and had not sunk under the enervating and unceasing ceremonies of the Hindu doctrines. The Mogul army under *Meer Jumla* was completely destroyed, and they were compelled to cede to the Assamese the whole of the Sirkar Kamrup, and a portion of *Uttorkul* and *Dokhiynkul*, which have ever since been placed under the management of a great Assamese officer, and form the government of Kamrup, which is about a third part of the whole kingdom. After a residence of seventy-three years, the Muhammedans withdrew the (Fouzdari) government of

Ranggamati, and placed the station of the governor of the frontier at Ghoraghat as I have mentioned in my account of Dinajpur. Still however, an officer dignified with the title of Nawab, resided at Ranggamati, with some troops, but it seemed to have been the wish of the Mogul government to encourage the growth of forests and reeds, which might serve as a check to the incursions of the Assamese, and nothing was required to the chiefs descended from *Porikhyit* nor from the zemindars of the hilly countries, but a tribute in a great measure nominal. 214.

The Bhutanese.—The conversion of the kings of Assam to the doctrines of the Brahmans of Bengal, which happened soon after the overthrow of *Meer Jumla*, seems to have put a total stop to their enterprise, and the petty chiefs who remained nominally under the authority of the Nawab of Ranggamati, would have been entirely uninterrupted in cutting each other's throats and in reducing the country to a desert, had not they been assisted by the Bhoteas, who brought several of them under their authority, and continued advancing, when the Company's gigantic power put a stop to all petty attacks of that nature. A tolerably settled frontier has been obtained, there are some appearances of a regular government and cultivation is again beginning to revive, although it is still much retarded by the constant squabbles of the chiefs, and the liberty which they take of dictating to all who reside on their property.215.

Cooch Behar.—I shall now finish this historical view with an account of the western division of *Viswo Singho's* dominions, which fell to the share of his son *Noro Narayon*. This division comprehended the whole northern parts from the *Chhounokosh* to the *Mohanonda* and from Sirkar Ghoraghat to the mountains of Bhotan, being a very fertile tract of country about ninety miles from N. W. to S. E., and sixty

miles from N.E. to S.W. The N.W. extremity of this territory, was settled on the descendants of *Sib Singho*, the son of *Jira*, the grand-aunt of *Nara* N. from among whom the Raja was ever bound to choose their chief ministers (Raykot). This portion, as producing an income of Rs. 32,000 a year, was called Bottrishazari (Bootis Hazary R), but the general name given to the principality was *Vihar*, as having been the scene of the voluptuous intercourse between *Sib* and the daughters of Hajo. In order to distinguish this Vihar from the large territory of the same name near Patna, it has been usual to call it *Koch Vihar*, (Coos Beyhar R), but all remembrance of the Koch is disagreeable to its princes, and at their capital all additional appellations given to Vihar are considered as exceedingly uncourtly. 216.

Kings of Cooch Behar.—The following is the succession of these princes; but among these after the fifth generation are some sons by adoption, and some collateral, and, it is alleged, illegitimate successions of which I have been able to procure no satisfactory account.—

1. Noro N.
2. Lokhymi N.
3. Vir N.
4. Pran N.
5. Mod N.
6. Vosudeo N.
7. Mohindro. N.
8. Dino N.
9. Rupa N.
10. Upendro N.
11. Devendro N.
12. Dhairjyendro N.
13. Rajendro N.
14. Dhorendro N.
15. Vijendro N.
16. Khogendro N.
17. Horendro N., the reigning prince. 217.

Harendranarayan.—By the natives he is considered as a very pious person, for he pays no attention to business, but passes the whole of his time in retirement, and as is supposed, much of it in prayer, and as he lays out much money in supporting men dedicated to a religious life. Of course his temporal affairs are not flourishing; and his people would probably suffer less, were he more attentive to their government for he is said to be desirous of rendering justice. At present, the whole management of the country is left to strangers who are alleged to be mere sharks; but all the chiefs of the Rajbonggsis are like their prince, and no one is said to be either able or willing to attend to business. It is supposed by the natives that the gods have bestowed an extraordinary reward on the virtue of the *Raja*. He has fifty wives, and it is commonly reported, and gravely asserted to be believed that all these ladies have often, in the course of one day, received the most intimate proof of the *Raja's* affection and extraordinary vigour. The accounts which I have heard of this chief from Europeans who were well acquainted with him differ a good deal from the above, and represent him as a poor creature exhausted by drunkness and debauchery. 218.

Viswa Singha's date.—The *Vihar Rajas* reckon by the era of their ancestor Viswo and suppose, that he began to govern in the Bengal year 916 or A.D. 1509. This is scarcely reconcilable with the supposition that *Hoseyn Shah* destroyed *Komotapur*, after a long siege, as he began to govern about 1496; especially if we suppose that a long anarchy took place between the government of *Nilambor* and *Viswo* I can only suppose that Hajo immediately after the retreat of the Moslems began to acquire great power, and that the era begins with the independence of the country, in place of being reckoned from the reign of *Viswo*, the impure *Hajo* being considered by the

descendants of the gods, as an unworthy connection. It must further be observed, that from an inscription on a temple erected by *Pran Narayon*, the great great-grandson of *Viswo*, that prince was alive in the year of *Sakadityo* 1587 or A.D. 1665, so that five reigns according to the era of *Viswo* occupied 156 years, while the thirteen following reigns have only occupied 144 years. It must also be observed that the era of Viswo does not appear to have been in use in the year 1665, and is a recent invention which can have no great authority ; yet I do not think it much antedated as the government of Porikhyit, a great grandson of *Viswo*, was destroyed in the year 1603. 219.

Koch fortifications.—After the division of their territory into two principalities, the *Koch* sensible of their weakness are said to have erected a line of fortifications along their southern frontier. This still remains, and is attributed to *Mod*, the fifth prince of *Vihar*, but it proved an effectual protection to his part of the country for only a very short period. 220.

Boodah and Rungpoor.—About the beginning of the 18th century the Muhammedans, under the command of a certain *Ebadut Khan*, were able to wrest from his descendants the districts which in the Bengal Atlas are called *Boodah* and *Rungpour*, and as if they had conquered the whole, erected them into a new Sirkar, called *Koch Vihar*, or Kochar. Indeed, it comprehends at least a third of the whole principality, and that by far the most improved, although this is probably owing in a great measure to its change of masters. 221.

E. I. Company's intervention in Cooch Behar.—The confusion that ensued in the Mogul government, secured the *Vihar* family from further encroachments on that side; but their reduced state now exposed them to the depredations of the *Dev Raja*, who deprived them of one half of their remaining

territories. The attack indeed was on the point of proving entirely *ruinous* when *Dorpo Deo*, the Raykot or hereditary minister, having laid aside all regard to his duty, rebelled against his sovereign and kinsman. He entered into an alliance with the *Deo Raja*, and ceded to him a considerable portion of the *Bottrish-hazari*, on condition of being supported in overthrowing the *Raja*, to whose title, there were, in fact, some objections. Having procured troops from Bhotan, he invaded Vihar. The Raja in despair applied for assistance to the Company, and to secure protection engaged to pay one-half of his revenue. Accordingly in 1772, Capt. Jones with a battalion of sepoys routed *Dorpo Deo*, who took refuge in Bhotan. Capt. Jones followed, and in 1773 took the fortress of *Dalim Koth*, on which the *Deo Raja* and *Dropo* sued for peace. This was granted, and the parts of *Bottrish-hazari* that had not been ceded to Bhotan were restored to *Dropo* but he was placed on exactly the same footing as an ordinary Zaminder, and a revenue was fixed on his lands; while he lost all authority in the remnant of *Vihar*, which does not now exceed one third of its original dimensions and pays, as a tribute what is supposed to be one half of its net revenue. In settling the frontier, great favour and lenity seems to have been shown to the Bhoteas, probably with a view of gaining their friendship in an expectation of commercial advantages that would appear to be chimerical. Some favour however, has also been shown to the *Raja*. When the Moslems settled their new conquest of Sirkar Koch Vihar, they gave the zemindaries or management of the soil to various officers, and servants of the *Raja*, by whose treachery they had probably been assisted. Among these, three considerable estates were in the possession of a branch of the family, from among the members of which the *Nazirdeo* or commander of the troops, was always appointed; and these estates had been granted as a part of the means by which the expense of the army was to be defrayed. The descendants of the *Nazirdeo*,

had enjoyed these estates from time of the Moslem conquest; but on the British army being bound by treaty to defend the country, the *Raja* represented that he had no occasion to support a military establishment, and that therefore the general had no pretence for keeping lands to enable him to maintain Soldiers. It has been thought just to allow the *Raja* to enjoy these estates as a zeminder, and to receive Whatever profits may be derived from their management. The possession which *Nazirdeo* had obtained from the Moslems, seems to render the case doubtful but the claim of the *Raja* is certainly possessed of great weight. 222.

THE END

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY

15/II/53

Central Archaeological Library,
NEW DELHI. 40661

Call No. 954.11/Bhu

Author—Bhuyan, S. K.

Title— Kamrupar Buranji

"A book that is shut is but a block"

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY
GOVT. OF INDIA
Department of Archaeology
NEW DELHI

Please help us to keep the book clean and moving.